

NAGYVÁRAD MŰHELY

Ára 9,50 lej, 800 Ft

IRODALOM / MŰVÉSZET / TÁRSADALOM / KULTÚRA

Tabéry Géza
Ady – egy lappangó kézirat

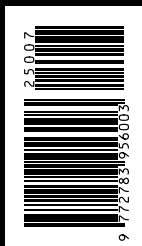
Papistván
Nagyvárad fejlődésének
motorja: Sas Ede

Boka László, Péterfy Sarolt
Kortárs klasszikusunk,
Jékely Zoltán

Hegyi Réka
Beszélgetés
Radu Vancu íróval

Simon Judit
Harag 100

2025
Július–augusztus

X. Tabéry Géza novellapályázat

Tizedik alkalommal hirdeti meg a Tabéry Géza novellapályázatot, az író születésének 135. évfordulóján a Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszékcsoportja, valamint a Holnap Kulturális Egyesület. A 2014-ben útjára indított tematikus rövidpróza-pályázat egyaránt szól pályakezdő és gyakorló szerzőknek. Elsődleges célja, publikálási lehetőséget biztosítani fiatal szerzők, egyetemi hallgatók részére. A pályázat felső korhatára: 35 év. Várjuk gimnazista pályázók jelentkezését is a 11. és 12. osztályokból.

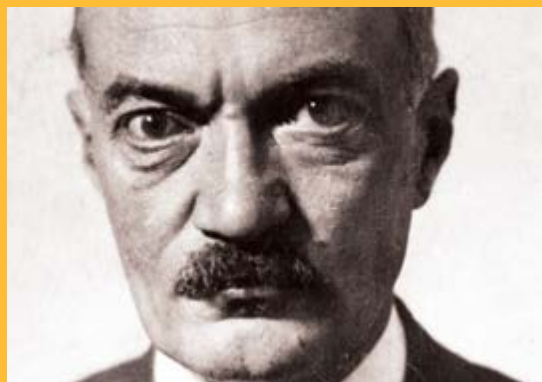
A beküldött novelláknak tematikusan az alábbi, Tabéry Géza életművéhez kapcsolódó témákhoz kell kapcsolódniuk, egyenként vagy variálva:

korszakküszöbök,
krónikások,
küzdők.

A tematiká(ka)t kérjük a beküldött novellák előtt feltüntetni! A pályamunkákat szakértő zsűri (egyetemi oktatók, lapszerkesztők, prózaírók) értékeli.

A minősítést elért novellák szerzői elismerő oklevelet kapnak, a legjobb pályamunkákat beküldő 3 szerző pénzdíjat és ajándékcsomagot vehet át. A fődíjas szerző díja: a Holnap Könyvek Kiadó vállalja első rövidpróza kötete kiadását.

Különdíjat oszt ki a legjobb középiskolás pályázónak az *Újvárad* folyóirat, a legjobb partiumi pályázónak a debreceni Partium Ház, a legjobb nagyváradai pályázó-

nak a Léda Alapítvány. Szerzőként **legfeljebb két, eddig nem publikált** novella küldhető be! Egy pályamű felső terjedelmi határa 18.000 jel (doc, docx, rtf formátum). A zsűri nem veszi figyelembe a terjedelmehatárt túllépő szövegeket. Nevezési díj nincs. Beküldési határidő: **2025. szeptember 30.**

Kérjük, a pályamunkához mellékeljék a pályázó rövid bemutatkozását, elérhetőségeit! A pályázati anyag az alábbi címre küldhető be, ugyanitt további információ igényelhető: **taberypalyazat@gmail.com**

A pályamunka beküldésével a pályázó engedélyt ad a meghirdetők részére egyszeri közzétételre. A zsűri jogosult dönteni a díjak kiadásáról, összevonásáról vagy visszatartásáról. Eredményhirdetés és ünnepélyes díjátadó: 2025 novemberében.

Nagyvárad, 2025. július 17.

*PKE Magyar Nyelv- és Irodalomtudományi Tanszéki Csoport
Holnap Kulturális Egyesület*

Kultúra

¶ Péter I. Zoltán és Szilágyi Aladár emlékezete

¶¶ Papistván

Nagyvárad fejlődésének kalmárja: Sas Ede

Irodalom

¶¶¶ Albu-Balogh Andrea

Egy kézirat Tabéry Géza hagyatékából

¶¶¶ Tabéry Géza

Ady

Galéria

¶¶¶ Veres Zoltán

Színes színek, tájas tájak és apás fiúk – Erdődy József és Erdődy József Attila Táj című kiállításához

¶¶¶ Balázs Zoltán

Kaliptra – a vizuális önfeltárás rétegei – Ary Johanna Kaliptra című kiállításáról

Irodalom

¶¶¶ Péterfy Sarolt, Boka László

Kortárs klasszikusunk Jékely Zoltán

Színház

¶¶¶ Simon Judit

Harag 100 – Harag György Centenárium Emlékhét Kolozsváron

Interjú

¶¶¶ Hegyi Réka

Az irodalom visszatér a sírból, hogy tanúságot tegyen – Beszélgetés Radu Vancu íróval, a Kaddis Radnóti Miklósért című könyv szerzőjével

Újvárad 2025/7-8

IRODALOM MŰVÉSZET TÁRSADALOM KULTÚRA

V. évfolyam, 7. (53.) szám. Megjelenik havonta.

Benkő J. Zoltán, Both Abigél, Gittai István, Fám Erika, Kinde Annamária, Péter I. Zoltán, Szilágyi Aladár emlékére

FŐSZERKESZTŐ: Szűcs László

VEZETŐ SZERKESZTŐ: Kemenes Henriette

SZERKESZTŐK: Gálfalvi Ágnes (kultúra), Oszváth Zsuzsa (web), Simon Judit (esszé, kritika), Szabó Anna Mária (művészet)

FŐMUNKATÁRSÁK: Biró Árpád Levente, Boka László, Fazakas Márta, Magyarai Sára, Tasnádi-Sáhy Péter, Traian Ștef, Ujvárossy László

MŰSZAKI SZERKESZTŐ: Darabont Éva

KORREKTÚRA: Fodor Judit

Szerkesztőség:

Nagyvárad, 410147, str. Nicolae Titulescu u. 1.

Telefon: +40/725-944-956

E-mail: ujvarad@gmail.com

Honlap: ujvarad.ro

Kiadó:

Holnap Kulturális Egyesület (aholnap.ro)

ÜGYVEZETŐ: Laza Erika (+40/0771-652-005)

FELELŐS KIADÓ: Simon Judit elnök

E-mail: ujvaradkiado@gmail.com

Készült a csíkszeredai Alutus nyomdában.

FELELŐS VEZETŐ: Hajdú Áron

ISSN 2783 – 9567

Előfizetési díjak: 3 hónapra 30 lej (2500 Ft postaköltséggel), 6 hónapra 55 lej (4500 Ft), 12 hónapra 95 lej (7500 Ft).
Online-előfizetés: 12 hónapra 50 lej (4200 Ft).

A folyóirat előfizethető banki átutalással (RO39BTRLRONCRT0291922201 lejes, RO02BTRLHUF CRT0291922201 forintos); Revolut-kártyával (Kemenes Henriette: 0040/742-098-764); postai pénzes utalvánnyal (mandat postal, Romániában) az előfizető neve, címe, valamint az Abonament Revista Újvárad megjegyzés feltüntetésével. Asociația Culturală Holnap, Oradea, str. S. Bămușiu nr. 14. CUI RO34356348; továbbá személyesen a szerkesztőségben (Nagyvárad, Titulescu u. 1.).

Támogatók:

MINISZTERELNÖKSÉG
NEMZETPOLITIKAI ÁLLAMTITKÁRSÁG

BETHLEN GÁBOR
Alap

iskola
alapítvány

A CÍMLAPON ÉS A HÁTLAGON Ary Johanna *Kliptra* című májusi, nagyvárad kiállításának két munkája látható

Péter I. Zoltán és Szilágyi Aladár emlékezete

A közelmúlt nagyváradi szellemi életének két kiváló alakját idéztük meg május 23-án a Léda-ház kultúrtérben. A **Péter I. Zoltán – Szilágyi Aladár Emlékkonferencia** előadói az öt éve elhunyt kollégák szellemi örökségére reflektáltak, felidézve személyiségjegyeiket. Az emléküléssel párhuzamosan az emeleti teremben kialakított Emléksarok anyagát könyvek, fényképek, tárgyak, kéziratok alkották, betekintést nyújtva a két váradi személyiség életébe és munkásságába, mindarra, amivel meghatározó hatást gyakoroltak a helyi közösségre és kultúrára. Alábbi összeállításunkban az emlékülésen elhangzott méltatások szerkesztett változatait olvashatják.

CSERNÁK BÉLA

Mindig a szeretet és türelem oldaláról közeledett

Amikor megkaptam a felkérést e rövid megemlékezésre, elgondolkodtam: nem vagyok irodalmár, kritikus, műszaki értelmiségi – akkor hogyan is közelítek meg Szilágyi Aladárt, a mindnyájunk által ismert és becsült, közéletünk által értékelt szereplőt?

Az első talán a kimondatlan közös vonal, a származás és fiatal kor. Egy elismert lelkipásztornak két fia volt: az egyik értelemszerűen a lelkészi pályát választotta, a másik végigkínlódta az osztályharc agresszív, kényszerpályát engedélyező kínálatát. Szilágyi Aladár életében valóban vízvázaló az 1989-es rendszerváltás: végre elindulhatott azon a pályán, melyről érezte, hogy ez a neki rendelt keskeny út, melyen valódi pálmakoszorú jelzi fáradozásait, buzgólkodásait. A sajtó területén nem csupán a közélet hullámain evezett, de rejtőző érzelmek is talajra találtak: a református egyházban szunnyadó kéziratot publikált s a katolikus egyház hajdani kincs-darabját, Bunyitay Vince históriája reprint megjelenését rendezte. Hogy a sajtó terén milyen széles pályát járt végig s mennyi szakértelemről, érték-látásról és érzékenységről tett bizonyosságot, azt nem az én feladatom megítélni.

Én életének arról a szakaszáról szeretnék néhány szót szólni, mely az 1991-1998-as éveket

öleli fel. A szög csak kibújt a zsákból s rejtőző egyházszeretetét megkoronázta a református egyházkerületi főgondnoki tisztség. Az otthonról hozott vallási és egyházi orientáció itt találkozott a hétköznapiokba ágyazott vallásos étellel. Hűséggel végezte a reprezentációt s közben figyelte az apró mechanizmusok működését. Lelkipásztorok és családjuk életét, gyülekezetek közösségi hullámszámát. A fásasztó 10-12 órás gyűléseken társelnökként kellett figyelje, adott esetben megítélje az egyes helyzetet vagy személy felelősségét. Ez személyiségének egy olyan aspektusát tárja elénk, ami jelzi bölcsességét és tapintatát, amivel kezelte vagy igény szerint, irányította a követendő utat. Jellemző volt rá, hogy feladatköréből soha nem csinált pletyka témát. Hol volt, mit látott, hogy érzékelte az adott helyzetet – még baráti körében sem volt beszédtema. Lelkipásztorra jellemző tapintattal tudta a helyzeteket és kényes problémákat kezelni. Egyik jellemző adottsága volt, hogy tudott hallgatni. Türelemesen tudott meghallgatni mindenkit s ha a helyzet úgy követelte, utána ment az utolsó apró részletecskének is – de mindezt az ügy szolgálatába állította s mindenről hallgatott. Nem hiszem, hogy lenne köztünk valaki, aki azt mondhatná, hogy vele erről vagy arról beszélt volna. Akkor sem, azt követően sem. Biztos, hogy nem tolazkodott, hogy főgondokká váljon – miként az is bizonyos, hogy nem kényelemből tette le a szolgálatot. Nem volt meghátráló típus, miként kényszer-eszköz sem. Amit csinált – bármi lett legyen az –, azt lelkesen, teljes belső meggyőződéssel végezte. Ez minden leírt során érzik – vagy más esetben, kiérik fájdalom, keserű szájíze, anélkül, hogy vádaskodna vagy rágalmazna. Mélyen keresztyén lelkület volt, aki tisztában volt a bármilyen jellegű cselekedet súlyával. Soha nem kívánt bántani, sérteni. Mindig a szeretet és türelem oldaláról közeledett. Lelkipásztoroknak, gondnokoknak és híveknek mindig nyitott lelkű segítője volt, nem fölényes hatalmi felettese. Érdekes: a közíró nem a szavak embere volt, hanem az azonnali cselekvésé. Amit rábízott Krisztusra s melyről ő tovább már csak hallgatott.

Utolsó találkozásunk jelképes volt: 2020. március 3-án, kedden délután a Posticumban volt két-kötetes íróportréinak (Kortárs, magyar) bemutatója. Tisztelői szeretettel vártuk. Betegsége már nem engedte útra kelni – a modern technika révén, virtu-

A májusi emlékülés résztvevői a Léda-ház kultúrtéjben

ális, videós találkozás volt. Képernyőn üdvözölhetünk és tehetjük fel kérdéseinket, melyekre türelemmel válaszolt. Pizsamáját levette, inget-nyakkendőt és zakót vett – a tisztelet a betegséget és halálközeliséget is felülírta.

Ő így búcsúzott barátaitól, olvasóitól. Néhány nap múlva már nekrológját olvashattuk. Áldott legyen emlékezetek!

*A szerző református lelkipásztor,
a Királyhágómelléki Református Egyházkerület
korábbi főjegyzője*

JAKOBOVITS MÁRTA

Egy jól működő belső iránytűt követett

Aladárt elképesztő erővel mozgatta az a vágy, amely tulajdonképpen, gyengébben vagy erősebben, tudatosan vagy tudatlanul minden emberben benne élő vágy, hogy megértse, értelmezze ezt a megismerhetővel és megismerhetetlenekkel teli közeget, amit létezésnek hívunk.

Ezért következetes terepjárása, szinte megszállott kutatása közvetlen és tágabb környezetünknek, csodavárók és csodateremtők faggatása. Zsobok, Erdőd, Nagybánya, Máramaros, Magyarremete, Duna-delta, stb... ismert, vagy teljesen eldugott helyszíneken. Olyan emberek, sorsok bemutatása, akiknek életvitele, az állandóan, újra és újra felbukkanó

akadályokkal való megküzdése példaadó lehet mindannyiunk számára.

A kíváncsiság, az értékek felmutatásának szándéka vezette... és az értékek begyűjtése.

A hatvanas évek vége felé fiatal, csillogó szemű házaspárként ismertük meg Alit és Mártát. Már az első találkozás pillanatában éreztük, hogy egy különleges barátsággal gazdagodtunk. Biztos pont lett számunkra a Szilágyi-porta.

Ha mosolyra, emberi szóra, megértő tekintetre volt szükségünk, bármikor bejelentkezés nélkül be lehetett toppanni hozzájuk.

Széles baráti köre volt a családnak. Sokan szerették, becsülték Aladárt széleskörű tudásáért, segítő szándékáért, emberi tartásáért.

Elképesztő árnyalataiban, mélyrétegeiben ismerte és használta a magyar nyelvet.

Fordítási bizonytalanságaimmal gyakran beszaladtam hozzá egy-egy elakadt mondattal s ő időt nem sajnálva terítette elém s bontogatta, dédelgette egy-egy kifejezés árnyalati változatait, hogy majd egy szó szinoníma-halmazából mérlegelve, problematizálva válassza ki a leginkább odaillőt.

Nagy emberekkel készített interjúi féltett kincese kultúránknak. Interjút készített Eszterházy

Péterrel, Fejtő Ferencsel és sok más olyan szellemi nagysággal, mint: László Gyula, Hubay Miklós, Visky András és hosszan lehet sorolni, nem érnék egykönnyen a végére. A történész László Gyula utolsó interjúját itt Nagyváradon készítette 1998 júniusában.

A magyaroknak szükségük van pozitív önképük megerősítésére, hangsúlyozza László Gyula ebben az interjúban. Hát igen, szükség van erre, hogy ne az önsajnálát, a siránkozás, hanem a tenni-akarás legyen a vezérfonal.

Ez a mostani 2025-ös romániai elnökválasztás erre is jó volt! Egy darabig erőtadó az egységnek ez a megtapasztalása.

Szilágyi Aladár belső hajtóereje egyfajta kiteljesedési igény. Építi emberi, szellemi, lelki környezetét, s építi saját magát. Hatalmas életművet hagyott hátra. S ebben egy jól működő belső iránytűt követett, mint aki meg van győződve, hogy vannak olyan általános, morális törvények, amelyek nem függnek időtől és tértől. Állandóak.

Szophoklesz Antigonéjában van az a sokunk által ismer, s a mindennapok nyomorúsága fölél emelő mondat, hogy sok van mi csodálatos e földön, de az embernél csodálatosabb nincsen. Igen, ez az egyik véglet, de tudjuk, hogy az ellentéte is erősen valós, kegyetlenül igaz.

A létezésben ezek között az ellentétek között kifeszítve van igazán szükségünk Aladár szellemiségére, csodaváró, de méginkább csodateremtő példázataira.

Köszönjük, Aladár!

A szerző képzőművész, keramikus

KEMENES HENRIETTE

Hogy becézett engem Ali bácsi?

Szilágyi Aladárt mintha mindig ismertem volna. Mozgatórugója, tartóoszlopa vagy nevezzük bárhogyan is, de az biztos, hogy mindig él és aktív része volt a nagyváradi kulturális életnek, nemcsak újságírói és írói berkekben. Megkerülhetetlen személyiség, rendkívül gazdag életműve is erről tanúskodik, egyszerűen nem volt ember Váradon, aki ne tudta volna, kicsoda Szilágyi Aladár, a száguldó riporter.

Nekem 2016-2017-ben volt szerencsém közelebbről is megismerni, amikor az Élő Várados társa-

Szilágyi Aladár az Erdélyi Riport szerkesztőségében a 2010-es években

immal közösen részesülhettünk az első Kinde Annamária-díjban. A 8. Könyvmaraton ekkor a Szigligeti Stúdióban kapott helyet, Aladár a stúdió fekete termében olvasta fel az Élő Várad kis csapatának laudációját. Szerette és támogatta a fiatalokat, nemcsak bennünket, hanem mindenkit, akit arra érdemesnek talált, akiben látott valami szikrát.

De vajon hogy is hívott?

Nem sokkal később lettünk kollégák Ali bácsival, amikor az akkori Várad folyóirat szerkesztőségi titkára lettem és a Holnap Kulturális Egyesületnél is besegítettem. „Nehogy magázd, mi, újságírók magunk közt mindenkit tegezünk” – mondta Szűcs Laci lazán, én meg örültem neki, hogy nem kellett odafigyelni a sokszor felesleges illedelmességre, amit néha összetévesztünk a tisztelettel. Bekerültem egyszerre két szerkesztőségbe, és amikor épp a Holnapnál volt dolgom, a reggeleimet egy szia, Ali bácsival vagy egy jó reggelt, Ali bácsival kezdtem. Ugyanis mindig ő volt az első az irodában, hajnali 6-kor, de legkésőbb 7-kor már az íróasztalnál ült, öreg számítógépe előtt, az első kávéját szürcsölte és elszívott pár cigit. Idős kora ellenére, a központban lévő otthonától minden reggel gyalog sétált el a Léda-házhoz. A szerkesztőségi élet, a riportutak, az írás, az olvasás élte igazán, ilyen-

kor volt teljesen elemében. Meg akkor, ha mesélhetett.

Vannak emberek, akik olyan jóízűen dohányoznak, hogy egyszerűen megkívánod tőlük akkor is, ha nem akarod, ilyen Marlon Brando, Kevin Costner, Mickey Rourke vagy Szilágyi Aladár. Két ujjá közt tartva a félig elszívott cigarettát, intett, gyere csak ide. Én meg mentem, és ő mesélt. Mesélt, csak mesélt az Ady-körről, a Várad folyóirat kezdetéről, az Erdélyi Riportról, külföldi és belföldi kalandosabbnál-kalandosabb riportutakról, egy-egy máramarosi templomról, a Duna-deltáról, a két Világháború közti időkről vagy a kommunizmusról, a Securitateről, vagy épp a családjáról, és mindenről, ami épp eszébe jutott. Sokszor olyan hosszasan, hogy aznap az irodai meló kicsit háttérbe szorult, mert csak ültem a szerkesztőség kis falépcsőjén és onnan hallgattam. Imádtam, amikor sztorizott, sokat kérdeztem, és láttam, jól esik neki az érdeklődés, valószínűleg azért, mert ő is nyughatatlanul kíváncsi természet volt egész életében. Könyveket ajánlott nekem vagy épp ő adta kölcsön őket, vigyem csak haza, olvassam el.

De milyen nevet is adott nekem, nem emlékszem.

Történésekkel készített interjúit néha a szerkesztőség lenti irodájában vette fel diktafonra, hallgattam a beszélgetéseket, gyakran még maguk a történészek is meg-megtorpantak Ali bácsi hatalmas tudása és felkészültsége láttán. Olyankor engem is büszkeség töltött el – az én kollégám is, micsoda profival dolgozhatok együtt, micsoda embertől tanulhatok.

Utolsó könyve, a 2020 márciusában megjelent *Kortárs, magyar* című kétkötetű írókkal, költőkkel készített interjúsorozat bemutatóján már csak videón keresztül, otthonából volt jelen. A száguldó riporterként zakóban, maximális komolysággal és irigylésre méltó testi-lelki erővel vett részt az eseményen, szívesen és jókedvűen válaszolt a feltett kérdésekre. Emlékszem, egyszer a debreceni Alföld folyóirat szerkesztői látogattak el Váradra, és Ali bácsi bemutatott nekik. Meg is dicséret mindenki előtt, hogy milyen tehetséges lány vagyok, ügyes, úgy tudok fénymásolni, mint senki más. Nagyot neveltünk aztán, sokat viccelt, incselkedett, mindig volt kivel. Hamisítatlan humora sosem hagyta el, jóízű, mélyről feltörő nevetése és nehéz baritonja mindenki fülében ott cseng, aki ismerte.

Nálunk, a Holnapnál mindig van egy vagy több szerkesztőségi macska. De lenyúljuk a szomszéd

macskákat is, nem probléma. Vagyis nem nyúljuk le, maguktól jönnek, szeretnek itt lenni. Kosztos macskák. Teljesen természetes volt hát, hogy a kövér narancssárgának nemrég az Alike nevet adtuk. Kicsiben és nagyban, de velünk vannak a régi kollégák, barátok.

Nekem is volt egy nevem, most már tudom. *Emerencia*. Ali bácsi mindig Emerenciának becézett.

Mesélve törnek felszínre az emlékek, akkor jönnek elő, ha beszélünk róluk. És az emlékek által maradnak velünk azok, akik már nem lehetnek itt.

A szerző költő, az Újvárad folyóirat felelős szerkesztője

KORMÁNYOS LÁSZLÓ

Helytörténetírás csillogó szemmel

Péter I. Zoltán (1949-2020) helytörténész, író emlékére

John Lukacs neves magyar származású amerikai történész, *Budapest 1900, a város és kultúrája* című, a múlt századfordulón világvárossá fejlődött magyar fővárosáról írt könyvében Nagyváradra is kitér: „*Nagyvárad bizonyos értelemben afféle kis Budapest volt akkoriban.... Magyar (és olykor magyar zsidó) tehetségek innen keltek szárnyra és repültek ki a nagyvilágba, Budapestre és Párizsba... (A) nagyváradi kávéházakban Baudelaire-hívók és folkloristák folytattak éjszakába nyúló vitákat és ivászatokat. Azokon az éjszakákon, amikor a kávéházi füst szétoszlott a tiszta sötét levegőben, a szűk girbegurga kis utcák ... földszintes házsorai között ...egy-egy villamoskocsi magányosan imbolygó fénye fénylett a macsaköveken.*”

John Lukacs könyveit mindig nagyon szerettem olvasni, erősen hatottak rám, ezt a munkáját pedig különösen érdekesnek tartottam. Lukacs, ahogy teszi ebben a könyvében is, mögé látva a számoknak, a mégoly fontos – vagy annak tűnő – statisztikák száraz adatainak, nem csak eseményeket sorol, régmúlt történések mikéntjét tárja elénk, de látja, beleéli magát mindebbe, s mintha csak egy regény lapjait forgatnánk, kézenfogva az olvasót, színes életképein keresztül végig vezet egy letűnt kor világán. John Lukácsot olvasva, s főleg ezt a könyvét a kezembe véve, mindig az jutott eszembe, csak egyetlen olyan szerzőt ismerek Nagyváradon, aki így, pontosan így, ezzel a leplezetlen rajongással közelítette meg és mutatta be saját szülővárosának múltját, és aki így, pontosan így szerette, és meg is értette szel-

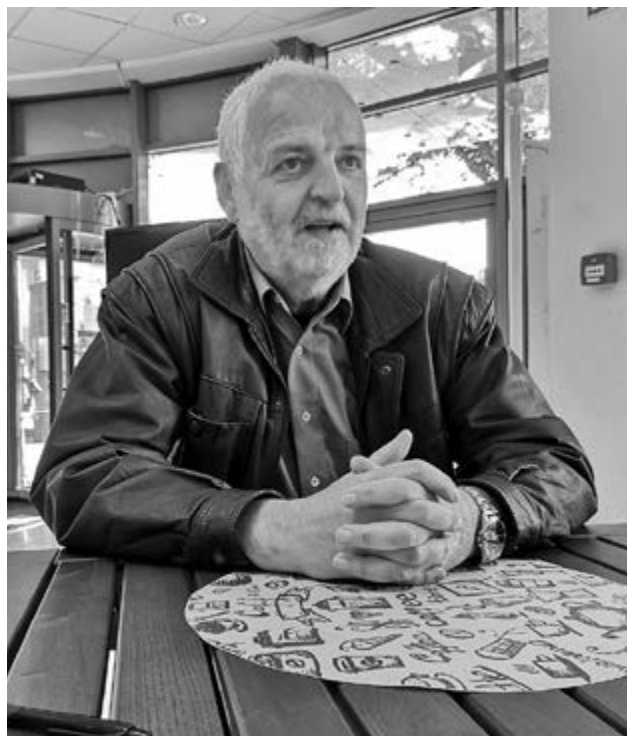
lemiségét, látta színeit, a mindennapok sokarcú világát: Péter I. Zoltán. Ő maga is, ebből a szerteágazó rálátásból, tehetségéből fakadó irodalmi igényességgel, olyan utakra vezette olvasóit, ami számomra csaknem felért egy időutazással.

Péter I. Zoltán könyvei, írásai épp úgy, mint John Lukacs művei mindig erősen hatottak rám, és azt is megértettem, mi köti össze bennem ezt a két embert. Egyformán ott van a törekvés arra, hogy egy adott téma feldolgozásakor mindig és mindenkor azt ragadják meg, ami igazán fontos, és lényegretörő, azt, ami a legjellegzetesebb. De a stílus, az írás módja, a szöveg hangulata is legalább ennyire fontos, és az, hogy a téma bemutatáskor, a város kulturális, irodalmi vagy épített örökségéről, egykor volt életéről, mindennapjairól minél teljesebb, színesebb portrét fessenek. Maga Péter I. Zoltán 2015 körül így fogalmazott történetírói munkájának mikéntjéről: „Néha sokat töprengek bizonyos dolgokon, eseményeken, eseteken. Van, hogy az ablak előtt állva, kitekintve. Mikor már mondatokká állnak össze töprengéseim, leülök, és akkor kezdek írni.” S tette ezt, nem tisztos távolságot tartva, felkészültsége, alaposága iránti „hódolatot” várva, hanem alkotásain, történeti munkáin, életképein keresztül bevonva választott korába vagy témájába azt, aki számára a legfontosabb partner, szinte közeli jóbarát: az olvasót.

Péter I. Zoltán nagyváradi helytörténész, író, újságíró, közíró 72 évesen, 2020 áprilisában tragikus hirtelenséggel távozott közülünk. Hatalmas életművet és Nagyvárad kulturális életében, közéletében pótolhatatlan úrt hagyott maga után. Pályája során Nagyvárad múltjáról, elsősorban is újkori, leginkább 19. század végi és 20. század eleji építészetéről, kultúrtörténetéről, a város lakóinak korabeli életéről, s nem utolsó sorban a kor legmeghatározóbb egyéniségéről, Ady Endréről, közel 60 kötete jelent meg, amelyből 40 alkotást önálló szerzőként jegyzett, valamint több száz tanulmánya.

Alkotói munkássága, önálló köteteinek publikálása 1992-ben Nagyvárad római-katolikus templomainak bemutatásával kezdődött. A város templomainak, építéstörténetüknek a feldolgozása a következő közel három évtizedben lényegében folyamatos. Nagyvárad református templomairól 1996-ban, székesegyházainak történetéről 2004-ban, történelmi templomairól és zsinagógáiról pedig 2017-ben jelent meg önálló kötete. Ezek a városkép, a városfejlődés, a közösségi élet szempontjából talán legmeghatározóbb épületek mindig kiemelt szerepet kaptak azokban a monográfiákban is, amelyek időről-időre összegezték és kiegészítették az addigi kutatásokat. Ilyen az 1994-ben megjelent *Nagyvárad*

Péter I. Zoltán egy interjú közben
Debrecenben

építészeti emlékei a barokktól a szecesszióig című munkája, illetve ennek a kötetnek az 1998-ban megjelent második, bővített kiadása, valamint a 2005-ben kiadott *Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége*, ami a legteljesebb összegzése lett addigi várostörténeti kutatásainak és történetírói szemléletének.

Monografikus feldolgozásaiban már széles teret kaptak Nagyvárad világi épületei is, a középkori vártól, a 20. század elején emelt impozáns középületeken át (*Nagyvárad városháza*, 2011), ugyanezen kor pazar szecessziós építészetéig. Ez utóbbinak, pontosan felismerve, hogy Nagyvárad városképi korszerűsödésének és egyben korabeli fejlődésének épp a szecesszió virágzása volt az egyik legfontosabb bizonyítéka, külön figyelmet is szentelt 2011-ben megjelent *Szecessziós építészet Nagyváradon* címmel megjelent kötetében. Lényegében munkásságának ehhez a köréhez tartozik a kor két legmeghatározóbb nagyváradi építésze, idősebb és ifjabb Rimanóczy Kálmán munkásságának a bemutatása is. (*A két Rimanóczy. A nagyváradi városkép alkotói*, 2013)

Nagyvárad történelmi múltjának, épített örökségének feltárása, népszerűsítése számos további, változatos témájú munka megírásához is elvezetett. Ilyen a 2012-ben megjelent *A jelenkori Nagyvárad*

megalapítása című munkája, amelyben feltárja a középkori város teljes pusztulásából fakadó városfejlődési, városépítészeti folyamatokat. Önállóan, vagy társszerzőként foglalkozott a középkor századaitól kezdve Nagyvárad történetéhez, sorsához ezer szállal kapcsolódó városközeli fürdők múltjával is (*Félicsfürdő*, 1998, *Püspökfürdő*, 1999.). Társszerzőként 2019-ben jelent meg a Rulikowski temetőt bemutató munkája. A város értékeinek népszerűsítése szempontjából szintén fontosak azok a városismertető, amelyek kifejezetten a Nagyváradot vagy a szűkebb-tágabb régiót felkereső turisták, idelátogató vendégek számára kívánta bemutatni értékeinket. Ilyenek, a 2002-ben három, magyar, román és német nyelven is megjelent *Nagyvárad (Városnéző séta)* című kis kötetei, amelyek közül *Nagyvárad- városismertető* címmel 2006-ban egy átdolgozott, bővített kiadás is megjelent. E téren fontos a társszerzőként 2004-ben jegyzett *Bihar megye útikönyve – Nagyvárad, Érmellék, Berettyó völgye, Hegyköz* címmel megjelent munka is.

Péter I. Zoltán mindig arra törekedett, hogy ne csak leírja, de minél szemléletesebbé is tegye, és ezzel minél közelebb hozza olvasójához a múlt századforduló nagyvárad világot, mindennapi életét, annak vidéken szokatlanul élénk gazdagságát, vibrálását. (Lám John Lukacs mennyire jól felismerte ennek kiemelkedő fontosságát!) Hogy ebben volt nosztalgia is? Kétségtelen, de nem csak az, egyben jogos érzés is volt ez részéről, hiszen benne is, ahogy bennünk, váradiakban is, ott él ez a szemlélet, az a tudat, hogy ennek a zaklatott történelmű városnak, osztozva mindig a magyarság egészének sorsában, ha mégoly rövid, de ritka szerencsés és termékeny korszakát jelentették az 1900 körüli esztendőik.

Történetírói, helytörténeti felfogásának ezen része, az ezredforduló után, több formában is új, a korábbiaktól némileg eltérő munkák születéséhez vezettek. Péter I. Zoltán már a rendszerváltás előtt szenvedélyes gyűjtője volt a 19. század végétől egyre sokrétűbb, színesebb, önmagukban is történelmi forrásnak tekinthető nagyvárad képeslapoknak. E téren Nagyvárad gazdag hagyatékkal rendelkezik, hiszen bő egy évszázaddal ezelőtt, a városa haladására büszke nagyvárad polgár, szívesen élt a kor széles körben elterjedt divatjával, és képeslapok ezerein tette ezt közhírré a korabeli Magyarországon. E képeslapok Péter I. Zoltán kötetének egy másik körét hívták életre, azokat, amelyek e mind változatosabb anzikszok alapján engednek betekintést a korabeli város mindennapjaiba. Ilyen a 2002-ben megjelent *Mesélő képeslapok. Nagyvárad 1885-1915*, a két évvel később kiadott *Nagyvárad emléképek*, valamint a *Régi képeslapok, régi történetek* című

könyvsorozata, amelynek harmadik kötete 2021-ben már csak posztumusz jelenhetett meg.

A mindennapi élet sajátosságainak, gazdagságának, kiemelkedő helyszíneinek színes, életteli képekben való bemutatása több további könyvében is vezérfonalként jelenik meg. Ilyen a város kávéházainak világát és egyben kultúrtörténeti jelentőségét bemutató *Főúr fizetek! Kávéházi élet Nagyváradon a Monarchia idején* 2013-ban megjelent kötete, majd ennek folytatásaként a *Zöldfától a Kékmacskáig, nagyvárad vendéglők a Monarchia idején*, a következő évben született munkája. Az ugyancsak 2014-ben kiadott *Azt írja az újság... Nagyvárad életképek a 19. század utolsó harmadából*, pedig már kifejezetten a mindennapok világának részletgazdag bemutatásának igényével született.

Péter I. Zoltán valamennyi város- és építészettörténeti munkáját áthatotta annak a küldetéstudata is, hogy Nagyvárad értékeit nem csak felmutatni kell, ugyanakkor védeni is szükséges. Ebből a meggyőződésből született városvédő tevékenysége és láttak napvilágot a műemlékvédelemmel foglalkozó írásai. A város értékeinek védelméért való szót emelés, az ő esetében pont úgy jelentkezett és maradt meghatározó jelentőségű, ahogy a történelem, az épített örökség iránt érdeklődő budapestiek számára, azt haláláig megmutatta Ráday Mihály ismert televíziós műsorában, az Unokáink sem fogják látni adásaiban. E két, saját szülővárosa iránt mélyen elkötelezett szakember ismerte egymást és dolgoztak is együtt. A legfontosabb Ráday Mihály 2004-ben forgatott *A Tegnap városa* című, a 20. század eleji Nagyváradról szóló két részes dokumentumfilmjében való közreműködése volt. Ez a megközelítés írásainak egy újabb körét is jelentette azonban. Ilyen a még 2003-ban megjelent *Városvédő írások* című könyve, valamint a 2012-ben kiadott *Újabb városvédő írások* című gyűjteményes kötete.

Péter I. Zoltán munkásságának külön szeletét jelenti a *Nagyvárad négyes honvédek a Nagy Háborúban*, című, 2014-ben megjelent munkája. A kötetel, kissé kilépve addigi történetírói kerékvágásából, ezúttal nem kifejezetten várostörténeti alkotás született, hanem Nagyvárad házi ezredének, vagyis a 4. honvéd gyalogezred első világháborús küzdelmeit mutatja be. A szerző a 2010-es évek elején került kapcsolatba a világháborús magyar résztvevőt feldolgozó, a harcokban elesettek emlékét őrző internetes blog szerkesztőjével, amelynek utóbb maga is állandó szerzője lett. Érdemes a csoport egyik tagjának, Pintér Tamásnak a szavait idézni, mivel sokat elárulnak Péter I. Zoltán gondolkodásáról, emberi hozzáállásáról: „Péter I.

Péter I. Zoltán
valamennyi kötete látható
volt az emlékkiállításon

(Az emléktárlat anyagáról
készült képek Berei Brigitta
felvételei)

Zoltánnal 2009. december 9-én Nagyváradon, a városházán ismerkedtünk meg a *Magyar ezredek a Doberdó-i fennsík védelmében* című kötet bemutatóján. Mindhármunkra – a kötet szerzőire – nagy hatással volt ez a találkozás és Zoli személyisége. (...) A vezetésével a városban tett sétánk során egyértelművé vált, hogy egy különleges emberrel ismerkedtünk meg. Csendes, nyugalmat árasztó, de lelkes szavaiból Ady Endre és a századforduló évtizedeinek virágzó gazdagságú, színes kultúrájú városa ragyogott fel. A szemei is csillogni kezdtek, mint mindig amikor számára kedves dolgról beszélt. Óriási tudással, s közvetlen stílusával elbűvölt mindannyiunkat. Az ismeretségünket fél évvel később, 2010 nyarán a Doberdón tett közös székesfehérvári-nagyváradai kutatóutunk alakította barátsággá. (A nagyváradai 4. honvédgyalozereg az olasz fronton együtt harcolt a debreceni 3. és a székesfehérvári 17. honvéd gyalozereg alakulataival. K.L. megj.) Nagy hatással volt rá, amit ott és akkor látott, s hallott tőlünk, ránk pedig különösen inspirálóan hatott az ő lelkes kíváncsisága. A nagyváradai 4-es honvédek látványa, s a helyszínen megismert háborús történetük oly mértékben felébresztette a téma iránti érdeklődését, hogy komoly helytörténeti kutatásokba kezdett. (...) Munkájának eredményeként egy könyv született." Péter I. Zoltán maga is felismerte, hogy ez a könyv igazi hiánypótló munka lehet, értékmentés, még ha a szónak más értelmében is, mint a várostörténeti, vagy városvédő írásai. Nagyvárad hadi érdemeinek, mint közösségi értéknek a megmutatása fontos cél lett számára, hiszen ma is és akkor is Nagyvárad helytörténetében, szerencsésebb városoktól eltérően a település 20. századi hadtörténetéről valójában nagyon keveset

tudunk és a téma nagyrészt feldolgozatlan. E téren is ő tette meg az első nagyobb lépéseket.

Helytörténeti, irodalmi érdeklődése, helytörténeteszi, írói vénája leginkább Ady Endre személyében, költészetének, és legfőképpen nagyváradai éveinek kutatásában találkozott. Az Ady életmű, ennek nagyváradai állomásai feldolgozásakor lényegében ugyanazt a folyamatot figyelhetjük meg, mint a város épített örökségének bemutatásakor. Péter I. Zoltán elsőként e téren is az alapokat rakta le, vagyis 1993-ban „*Hogy látva lássanak... Ady Endre Nagyváradon*” címmel a költő itt töltött éveit dolgozta fel. A téma számára kiemelt jelentőségét jól mutatja, hogy ez volt a szerző második önálló kötete. Tíz évvel később a téma már tágabb összefüggést kap (*Ady Erdélyben*, 2003), majd a 2000-es években folyamatosan és egyre szerteágazóbb, gazdagabb megközelítésben foglalkozik Ady Endre és Nagyvárad kapcsolatával (*Ady és Léda – Egy szerelem története*, 2006, *Ady Endre regényes életrajza Nagyváradon*, 2007, *Ady és Csinszka – Egy másik szerelem története*, 2008, *Magam szeretem, ha szeretlek. Ady Endre szerelmei*, 2010). Az Ady kötetek között 2004-ben jelenik meg egy különlegesebb megközelítésű munka: *Nagyvárad száz éve és ma. Nagyváradai barangolás Ady nyomában* című könyve, majd 2011-ben ismét egy Ady kötet: *Képzelt beszélgetések a fiatal Ady Endrével*. A több évtizedes kutatómunka, amely fokozatosan felölelte a költő életének teljes rendelkezésünkre álló forrásanyagát, végül 2019-ben *Ady. Az Értől az Óceánig* címmel egy három kötetes kivételes munkában csúcsonodott ki. Napjainkig ez az első és egyetlen olyan alkotás, mely születésétől

1919-ben bekövetkezett haláláig teljes egészében bemutatja Ady Endre teljes életútját.

Péter I. Zoltán valóban hatalmas életművet hagyott maga után, de nem csak azt, kiemelkedően fontosat is, amit ebben az esetben is akkor tudunk jobban megérteni, ha a számok, a kötet- és tanulmány címek mögé pillantunk. Péter I. Zoltán kétségtelenül Nagyvárad helytörténeti irodalmának egyik legtermékenyebb alkotója volt, írásai pedig szinte kivétel nélkül hiánypótlóak. Benne van ebben a Várad-szerelem, de benne van a közelmúlt, a rendszerváltást követő Nagyvárad magyarságának, értelmiségének, tanár társadalmának akkor olthatatlan igénye, hogy megismerje, újra megismerje és felfedezze saját városának múltját, értékeit. Az 1990-es évek elejétől, ahogy újjászerveztük közösségi életünket, egyházainkat, egyházi iskoláinkat, megkezdtük végeláthatatlannak tűnő küzdelmeinket elkobzott közösségi épületeink, javaink visszaszerzéséért, épp úgy fontosnak éreztük szellemi téren, hogy helyi szinten is múltunk eseményeit, épített örökségünk értékeit, nagyjaink tevékenységét, vagyis történelmi jussunkat visszaépítsük tudatunkba. Mindez természetes folyamat volt, hiszen a kommunista rendszer közel fél évszázada alatt két nemzedék nőtt úgy fel, hogy a lokálpatrióta gondolkodás és az ehhez ezer szállal kötődő helytörténeti kutatások és tudományos munkák kispolgári csökevénynek, ha nem rendszer- vagy államellenes cselekedetnek minősültek.

Eltelve ezzel a mélyen jogos igénnyel, hova nyúlhatott, mit vehetett kezébe az érdeklődő olvasó? A Bunyitay könyvtár, amely épp 2020-ban ünnepelte fennállásának 30 éves évfordulóját, kezdetben egyáltalán nem tudott ennek a kihívásnak megfelelni. Az első kiadvány, legalábbis olyan, amit a könyvtár Nagyvárad történelme és műemlék épületeinek bemutatása kapcsán olvasói számára biztosítani tudott, 1992-ben jelent meg. Szánthó János kis füzeteszerű tanulmánya *Szent László városa Várad* címmel, a Castrum kiadó gondozásában látta meg a napvilágot Sepsiszentgyörgyön. A szerző, aki maga is csak helytörténeti vázlatként határozta meg munkáját, mintegy 20 oldalon keresztül mutatta be röviden Nagyvárad történetét. A kis kötet lényegében szintézise volt az 1945-ig született nagyváradi helytörténeti kutatásoknak, új ismeretekkel nem gazdagította, és nem is gazdagíthatta tudásunkat. Ugyanekkor látott napvilágot Budapesten a *Boldog Várad* címet viselő jóval vaskosabb kötet, amely azonban nem önálló történeti munka, hanem a város múltját felelevenítő, ahhoz kapcsolódó történelmi szöveggyűjtemény. S talán még ide sorolható az ugyancsak 1992-ben megjelent *Erdélyi egyházaink évszádai*

címmel megjelent kis könyvecske, ami tömören kitért a város egyházainak történelmére.

Mi sem mutatja jobban Péter I. Zoltán munkásságának jelentőségét, hogy első kötete: *Nagyvárad római-katolikus templomai* épp ugyanebben az évben jelenhetett meg. Az új kötet elfoglalhatta méltó helyét a könyvtár polcán, s az évek múlásával szép katonás rendben sorakoztak már egymás mellett az újabb és újabb alkotások. Előkelő helyet kaptak a könyvtár rendszerében, de nem sokat pihentek, porosodtak a polcokon. Folyamatosan használták, forgatták azokat Nagyvárad könyvszerető olvasói, diákjai.

De nem csak Péter I. Zoltán könyveit. Az 1990-es évektől, főleg annak második felétől már dinamikusabban nőtt a Nagyvárad múltját, történelmét, kultúrtörténetét, mind változatosabb tartalommal feldolgozó, sok újdonságot, friss kutatási eredményeket is már beépítő kötetek, tanulmányok, cikkek, publikációk száma. A helytörténeti írások, könyvek, cikkek iránt láthatóan nagy volt az érdeklődés, az olvasói igény. Péter I. Zoltán mellett ekkortól bontakozott ki, vagy kapott új lendületet többek között Szilágyi Aladár, Fleisz János, Kupán Árpád, Dukrét Géza, Nagy Béla, Indig Ottó, Mózes Teréz, Emődi András és sokan mások munkássága. Többen közülük mára már nincsenek közöttünk, Indig Ottó 2005-ben, Péter I. Zoltán és Szilágyi Aladár 2020-ban, Kupán Árpád és Mózes Teréz 2023-ban, Dukrét Géza pedig idén januárban távozott. Ma még nem áll rendelkezésünkre olyan tanulmány, amely átfogóan értékelné és rámutatna arra, hogy ez alatt a bő három évtized alatt az általuk és sokan mások által publikált kötetek, tanulmányok és egyéb írások a helytörténet feltárása terén pontosan milyen értékeket teremtettek. Talán nincs is még itt az ideje az effajta számvetésnek, de aligha tévedünk nagyot, ha azt gondoljuk, a rendszerváltást követő évtizedekben Nagyvárad helytörténeti irodalma, akár a megjelent művek számát, akár azok értékét, tudományos színvonalát nézzük, aranykorát élte.

Péter I. Zoltánnak mindebben kiemelkedő, sőt központi szerep jutott, amit nem csak könyvei, de több száz, különböző lapokban megjelenő várostörténeti írásai is mutatnak. Ezt a kiemelkedő helyet azonban nemcsak írói, de közéleti tevékenységével is kiérdemelte. Újságíróként 1994 és 2009 között a Bihari Napló napilap szerkesztőségében dolgozott, majd a Várad folyóirat főmunkatársa lett, közben rendszeresen publikált A Várad kulturális folyóirat kiadásában megjelenő másik havilapban, a Biharország hasábjain is. Széleskörű tevékenységet fejtett ki a Partiumi és Bánsági Műemlékvédő és

Emlékhely Társaság, a nagyváradi Ady Endre Társaság, illetve a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete tagjaként is.

Nem véletlen, hogy történetírói teljesítménye, emberi magatartása, közéleti szerepvállalása, nem csak tiszteletet, megbecsültséget és népszerűséget, de komoly szakmai elismerést is kiváltott olvasói, munkatársai és Nagyvárad polgárai szemében. Péter I. Zoltán munkásságát 2001-ben Pro Partium-díjjal, 2004-ben Podmaniczky-díjjal, valamint Fényes Elek-díjjal, 2005-ben Magyar Kultúráért Díjjal, 2014-ben Rimanóczy-díjjal 2017-ben a Szent László Jubileumi Év aranyozott emlékérmével, 2020-ban pedig Magyar Kultúráért Életműdíjjal ismerték el. 2010-ben pedig megkapta a Román Kulturális Minisztérium Kiválósági Oklevelét is.

Péter I. Zoltán és nemzedéke maradandót alkotott, zárógondolatként talán kifejezhetjük abbéli reményünket, hogy e nagyszerű alkotók távoztával a kutatások, publikációk lendülete nem törik meg, vannak, lesznek olyanok, akik folytatják a munkát. Mert azt, amit Péter I. Zoltán és társai letettek a váradi magyarság és a váradi tudományosság asztalára, az mindenképpen példamutató és méltó a követésre.

A szerző történész, tanár

NAGY ANGÉLA

Egy Adynak köszönhető barátság

Szokmány szerint közgazdász, adótanácsadó, könyvelő vagyok, így felmerülhet a kérdés, ugyan hol és hogyan ismerkedtem meg Péter I. Zoltánnal, hogy kerültem vele baráti kapcsolatba. Ez bizony nem szokványos történet. Zoltánt életének utolsó négy évében volt szerencsém ismerni, pontosabban 2016 decembere óta. Ezt a barátságot kinek másnak, mint Ady Endrének köszönhetem.

Középiskolás korom óra kedvenc költőm Ady, ezt főként nagyszerű irodalomtanárnőmnek, Pécsi Ágnesnek köszönhetem. 2016-ban a fejembe vettem, hogy ideje lenne ellátogatni Nagyváradra, mégiscsak milyen dolog, hogy még nem láttam a Peceparti Párizst, ahol a fiatal Ady életének oly meghatározó éveit töltötte. Elszántságomat az is erősítette, hogy nem sokkal előtte, tulajdonomba került egy régi, antikvár könyv, a Tavasz Váradon című kötet, amit 1937-ben Nagy Andor, a szerző Emőd Tamásnak dedikált. A könyv Ady Endre nagyváradi regényes életrajzát tartalmazza, s e dedikált példány lapjain ceruzával írt széljegyzetek is voltak.

Mondanom sem kell, elolvasása után még jobban kíváncsi lettem a városra.

Addig kerestéltem nagyváradi Facebook csoportokban érdeklődve, hogy végül találtam valakit, aki vállalta, hogy végigkalauzol Váradon úgy, hogy Ady nyomában járjunk, tehát minden Adyhoz köthető helyet megmutat. Farkas László volt a kalauzom, azóta jó barátom, aki egy esztendeje ugyancsak elhunyt.

Felejthetetlen volt először látni Nagyváradot, mindezt Ady Endre emlékére felfűzve, valóságos időutazásban volt részem. Laci később megemlítette, hogy él itt a városban egy újságíró, Ady-kutató, aki sokkal jobban ismeri Ady Endre életét, mint Ő. Megígérte, megpróbál összehozni egy találkozót. Zoltán a meghívást nagy örömmel elfogadta, bár úgy gondolom, jelentős befolyásoló tényező volt, hogy vittem a találkozóra ezt a régi könyvet, a Tavasz Váradont. Fel is csillant a szeme, amikor a ceruzával írt bejegyzéseket meglátta a lapszéleken. Mint később bizonyosságot nyert, tényleg maga Emőd Tamás írogatott bele, kiegészítésként, véleményként a neki dedikált példányba. A kötetet irodalomtörténeti jelentőségűnek érezte, és nagy lendülettel vágtunk bele a rejtélyes jegyzetek megfejtésébe, értelmezésébe. Rendszeres levelezés alakult ki közöttünk. Zoltán a könyv újrakiadását indítványozta, nagyon hamar meg is írta a leendő újrakiadás előszavát, engem pedig felkért egy bevezető megírására. Ő ekkor már megírta a háromkötetes Ady életrajzot, de még nem volt véglegesítve, pár finomítás, és utómunka még hátra volt.

Ady Endre iránti nagy lelkesedésem miatt, Zoltán lassanként megosztotta velem a már elkészült Ady életrajz egyes fejezeteit, és megbeszéltük az esetlegesen még „billegő” érveket, véleményeket, történéseket. Ez egy erősen motivált Ady-rajongónak maga a „flow” állapot, szóval egy munkás gyönyörűség volt ez a folyamat, sokszor éjszakába nyúlóan.

Szerencsésnek érzem magam, hogy ily módon a könyv utómunkálataiba, a még néhány hiányzó kép és adat összegyűjtésébe ily módon bekapcsolódhattam. Ez a rendszeres levelezés, a telefonos beszélgetések, majd az évente többszöri személyes találkozásaink vezettek oda, hogy kezdeti ismeretűnk barátsággá mélyült.

Az életrajz megjelenése után vettem csak észre, hogy több helyütt meg is említett a könyvekben, képek alatt, adatközlőként is egyszer. Amikor 2019 őszén dedikálta nekem a köteteket, akkor is azt írta bele, köszönet az adatgyűjtésben való segítségért.

Megható, hogy Zoltán szerénysége, nagyvonalúsága még ezekben a dolgokban is mennyire megmutatkozott. Ugyan mi volt az én kis nüansznyi közreműködésem az ő éveket átívelő fáradságos kutatómunkájához képest?

Együttműködésünk, barátságunk rám vonatkozó pozitív hatása abban is megnyilvánult, hogy magam is „kutatni” kezdtem. Fejembe vettem, hogy kiderítem, vajon ki lehet az Ady Endrét kisgyerekként ábrázoló képen? Hogy nem Ady, abban teljesen biztos voltam, bár akkor még az Ady Endre összes képét tartalmazó könyv ezt állította. Kutatásomat siker koronázta, 2018 júniusában az Irodalmi Jelen közölte az erről szóló az írásomat. Azóta ez a kép le is került Érmindszenten az Ady szülőágya fölötti falról, és ma már a Léda-házban is úgy van feliratozva a kép, hogy az Léda első gyerekkori képe. Zoltán is örült ennek az eredménynek, ő „lektorálta” a cikkemet, s úgy hiszem, lendületem neki is erőt adott.

2017 elején hoztam létre a Facebookon az Ady Endre költészetét kedvelők csoportot és oldalt, aminek taglétszáma évről évre nőtt. (Jelenleg több mint 23.000 tagja van) Zoltán gyakran kérdezte, hol tart a létszám, örült a gyarapodásnak.

Irodalmi esteket is többször rendeztem és rendezek azóta is Budapesten az Adyhoz köthető évfordulókon. Előzőleg mindig beszélünk, műsorrendet küldtem neki, véleményt mondott, együtt izgult velem a sikerért. Nagyon jól esett a figyelme. Többször előfordult, hogy egy-egy Ady évforduló kapcsán behívtak a tévébe, élő műsorban kellett nyilatkozzak. Ilyenkor feleségével, Emikével alig várták a műsort, szorítottak, s alighogy hazaértem, már ott volt a gratuláló emailje, véleménye a szereplésemről.

Zoltán, hihetetlen nagy tudása ellenére, végtelesen szerény volt. Sosem beszélt kioktatóan, sőt, bátorított évekig, hogy írjam meg azt, ami az ő életrajzi könyveiből kimaradt, és amit együtt felgöngyöltettünk, átbeszélünk. Bevallom, ez máig nagy restanciám, de talán egyszer elkészül a könyv. Már csak azért is, mert ő minden évben finoman, de számon is kérte rajtam; hol tart a könyv?

2020 tavaszán, Zoltán hirtelen halála olyan mellbevágó volt, hogy nagyon sok idő kellett ahhoz, hogy feldolgozzam. Emiliával továbbra is megmaradt a barátságunk, sokat beszélünk telefonon is, de sajnos a pandémia határozással járó hullámai miatt nem tudtam hozzá elmenni. Mire összejött volna az újabb személyes találkozó, hirtelen ő is elment.

Péter I Zoltán közírói, műemlékvédői, helytörténészi, s kutatói tevékenységével sokat adott Váradnak, a Partiumnak, nem túlzás azt állítani, hogy az egész magyarságnak. Példakép volt, olyan ember, aki barátai, ismerősei szívébe is kitörölhetlenül beleírta magát. Korai halála még most is fájó számomra. Számtalan könyve és dedikációja féltve őrzött kincseim azóta is.

A szerző az Intés az Őrzőkhöz Kulturális és Művészeti Egyesület elnöke

PÁSZTOR GABRIELLA **Empirikriticizmus**

Ezzel a görög szóval jelölt szubjektív, idealista filozófiai áramlat szerint a megismerés alaptörvénye a tapasztalat - a világ nem létezhet az emberi tudattól és tapasztalatainktól függetlenül - tapasztalat nélkül a világ csak ok és cél nélküli halmaz.

Szilágyi Aladár barátunk filozófiát (is) tanult, de az empirikriticizmust nem ezért emlegette... Alinak jó és sajátos humora volt: karon ülő fiaimnak, Lehelnek, majd Őrsnek vidáman javasolta, hogy gügyögés közben mondják ki: empirikriticizmus...

Míg az említett filozófiai irányzat tagadja a materiális világ objektív létezését, és a dolgokat a tudat jelenségeiként, az érzetek kapcsolataiként fogja fel, Aladár viszont abban hitt – újságíróként, riporterként –, hogy az olvasónak a való világot kell bemutatni.

Amikor a Bihar megyei tanfelügyelőségen a magyar nyelv és irodalom mellé 2000-ben megkaptam a roma oktatás területét is, Ali riportsorozatba kezdett: írt a bihardiószegei, a székelyhídi roma oktatás nehézségeiről és eredményeiről. Olyan alaposan számolt be a településeken élő magyar cigányok helyzetéről, olyan hitelesen adta vissza az akkori iskolaigazgatók (Borbáth Gizella és Hegyesi Viktor) megállapításait, hogy amikor a napokban újraolvastam ezeket a riportokat, úgy éreztem, egy élő dokumentumfilmben vagyok. Ali szellemes humorára vallott az is, hogy amikor elvállaltam ezt a tanfelügyelői szegmenst, akkor nevet is illesztett hozzám: így lettem Romadonna...

Aladár a mi megyénkben létesült magán roma-iskolákról is lelkesen írt: a mezőtelegdi létesítmény és a Smiles Alapítvány munkájának bemutatása előtt, igazi írói vénával úgy keltette fel az olvasók érdeklődését, hogy előbb a szenzáció értékű sztorit írta le: a londoni parlamentben a telegdi roma diá-

kok és szüleik, népviseletbe öltözve, ősi cigány ritmusú zenéjükkel frissítették a brit törvényhozók hangulatát.

Alinál a riportok, a riportkönyvek címei is sokatmondók és figyelemfeleltek: A nemlétezők lázadása című, 2009-ben megjelent kötetében a csángóknál tett, közös látogatásunkról szóló riportjának ezt a címet adta: Ahol már fészek van... Érdekesség, hogy van egy apró betűs, felcím is (Csángóföldön, becsengetés előtt), ami plusz információt közöl.

A csángóktól utunk a Keleti-Kárpátokon át Gyergyószentmiklóstra vezetett. Az ott zajló örmény napoknak én azért örültem, mert a kisebbségek nyelvén zajló oktatásért felelős államtitkárként beszélgettem az örmény szervezőkkel. Aladár riportjának az alcíme: Szabadságharcosok, vértanúk ivadékai, a címe pedig: Örménymagyarok nyomában.

Aladár nem jelezte, hogy 2007-ben jártunk Gyergyóban, de a közel hétszáz éves település városává válása századik évfordulójának négynapos rendezvényeiről és az örmény vonatkozásokról részletes képet festett.

14 Szilágyi Aladár és felesége, Márta, velem és a diákjaimmal voltak először Székelyföldön, az egyik irodalmi kirándulás alkalmából. A baráti körben sokszor emlegettük, hogy az utolsó napon szervezett vetélkedő mennyire lenyűgözte az elnökölni meghívott Magyar Lajost. A költő azzal nyugtázta a Kökösről hallottakat, hogy elmondott egy adomát a kökösi hídon beszélgető két székely bácsiról, akik azt megértették, hogy a háborút elvesztettük, de azt sose gondolták volna, hogy Romániát *es hozzájuk* csatolják. Sokáig ez volt Alinak meg Mártának a kedvenc vicce. Nagyon hiányoznak.

*A szerző magyar irodalom szakos tanár,
oktatási szakpolitikus*

RAIS W. ISTVÁN

A hiteles lokálpatriotizmus krónikása

Ha valaki azt kérné tőlem, hogy mondjak egy-két szót, amivel a legjobban tudnám jellemezni Péter I. Zoltánt, akkor az a következő volna: **hűség és hitelesség**

Zoltán munkássága a nagyváradi helytörténet, építészettörténet és műemlékvédelem területén kiemelkedő jelentőségű. Ő volt a Pece-parti Párizs krónikása, a boldog Várad időutazója.

Aki kezébe vette Zoltán írásait, hamar rájött: ezek nem egyszerű helytörténeti tanulmányok. Ezek egyfajta időkapszulák voltak, amelyek a Holnaposok világába kalauzoltak bennünket, a boldog békeidők Váradára. Írásai megkerülhetetlenek nemcsak a kutatók, hanem a hétköznapi olvasók számára is. Igazi lokálpatrióta volt, aki életét, munkásságát egy lapra tette fel: hiteles képet nyújtani Nagyvárad korabeli hangulatáról, hogy helytörténeti, műemlékvédelmi, építészettörténeti cikkein, kötetein keresztül megismerhessük azt a helyet, ahol élünk.

Sokan az ő alkotásaiból ismerhették meg behatóbban, érthetően Nagyvárad egyházi és világi műemlékeit. Megtanított minket nyitott szemmel, felemelt tekintettel járni, hogy vegyük észre páratlan épített örökségünket, patinás épületeinket, s ezeken keresztül történelmünk fontos részleteit. Lokálpatriotizmusa nem volt sem hangos, sem hivalkodó – de annál mélyebb, következetesebb és hitelesebb.

Több mint 32 önálló kötete jelent meg, számos esetben volt társszerző, és számos tanulmányt készített.

A román városvédők, a román helyi és országos sajtó is hiteles forrásként hivatkoztak Zoltán munkáira, gyakran idéztek belőle, ami, valljuk meg őszintén nem egy szokványos dolog.

Az úriember, aki a tréfát is értette

De milyen volt mint újságíró, kolléga, munkatárs? Alázatos, végtelenül szerény és nagyon vidám volt.

Zoltánnal több mint tizenöt évig egy szerkesztőségben dolgoztam egészen a nyugdíjba vonulásáig, 2009-ig. Ő jóval több volt mint egy újságíró, helytörténész, közíró, már akkor egy felbecsülhetetlen értékű alkotói munkát végző, valódi intézmény volt.

Elmondta, hogy régi, korabeli képeslapok iránti érdeklődése még bélyeggyűjtőként kezdődött, elkezdte ezeket beszerezni, majd képes volt hosszú nyomozást végezni arról, hogy mikor nyomtathatták a képeslapot, s rajta szereplő felvétel, vajon mikor készülhetett.

Az 1990-es évek elején az újságban megjelenő egyik legolvasottabb sorozat a Vigyázó kövek, és a Mesélő képeslapok volt. Nagyon népszerű volt a Múltidéző fényképek, a Szakrális építészet Nagyváradon elnevezésű sorozata is.

Számos kötete, cikke, tanulmánya, írása, tucatszámú szakmai díja, kitüntetése ellenére mindig sze-

Péter I. Zoltán
pipás portréja

rény, alázatos, türelmes, megbízható maradt. S persze mindig talpig úriember. De azért a tréfát is értette. Nyitott volt egy kis turpisságra, s a rá jellemző kreativitással mindig sikerült jó hangulatot teremtenie maga körül. Már tudtuk előre, hogy valami rosszban sántikál, ha szépen, komótosan elővette pipáját, rágyújtott, s pöfékelve a szája szélén megjelent az a tipikusan „péterzolis” hamiskás mosoly... Nem volt az a besavanyodott, öntelt, távolságtartó alkotó, mindig közel engedte magához olvasóit. Megtalálta a hangot az emberekkel. Mindig is elképedtem, hogy az ő könyvbemutatóin állandóan telt ház volt, amikor sok más esetben alig lézengtek az ilyen eseményeken. Talán azért is mert, amit ő képviselt, több volt egyszerű tudásnál: szenvedély, elhivatottság és közösségformáló erő is volt.

Zolinak a szakmai felkészültsége, az olvasottsága mellett volt egy egyéni sármja, kisugárzása, amely mellőzött minden manírt.

Szerénysége, türelme, kedvessége és finom humora kivételessé tette emberileg is. Bár visszahúzó embernek tűnhetett, nem az a távolságtartó kutató volt, aki ajnározta saját magát.

Nagy élmény volt számomra, amikor egy ad hoc interjú készíthettem vele a nagyváradi városháza centenáriumi ünnepségén.

Nem elég emlékezni, emlékeztetni kell

Péter I. Zoltán munkássága túlmutatott a helyi értékek feltárásán. Ő a magyar szónak és szellemnek

is hű őrzője volt, egy olyan időszakban, amikor ez nem volt magától értetődő. Miközben Nagyvárad utcáit járta, sosem feledkezett meg arról, hogy amit ő megír, az nemcsak emlékeztet, hanem identitásunkat is megerősíti. Péter I. Zoltán egy igazi nagyváradi polgár, a magyar szellem és kultúra méltó őrzője előtt. Ő úgy vélte, hogy a Pece-parti Párizs mindig is az újrakezdés városa volt.

Életét egy cél köré szervezte: hogy bemutassa a Pece-parti Párizs történetét – magyarul, előítéletek és utólagos torzítások nélkül. Hűségesen.

Mert Zoltán mindig tudta: a város múltjának megértése nélkül nincs jövőnk sem. Megmutatta, hogy nem elég emlékezni – emlékeztetni is kell. Mert a történelem nemcsak dátumok és nevek sora, hanem élő örökség, amely bennünk él tovább, ha gondozzuk.

Péter I. Zoltán munkája egyfajta csendes nemzetstratégia volt: az írásaival, előadásaival, könyveivel a magyar jelenlétet erősítette ebben a városban. Nem harsányan, de világosan és következetesen. Ő nem hagyta, hogy a múlt elporladjon – megőrizte, rendszerezte, közzétette.

Munkássága mélyen áthatotta Nagyvárad történelmi és építészeti örökségének megőrzését. A Nagyvárad 900 éves múltja és épített öröksége című művében írta: „Nagyvárad tényleges kincsei, történelmének hitele ma már elsősorban csak épületeiben, építészetének történetében lelhető fel, és ott maradt fenn”.

|||||

Az emlékülés napján nyílt kiállítás látogatói a Léda-ház emeleti termében

Ő elkötelezett krónikása és védelmezője Nagyvárad történelmi örökségének, akinek tevékenysége nélkül sokkal kevesebbet tudnánk a város múltjáról. Ő volt a lelki iránytűnk.

Az önzetlen városszeretet felelőssége

Vannak, akik csak lakják a várost, és vannak, akik formálják. Zoltán az utóbbiak közé tartozott. Megmutatta, hogy mit jelent az önzetlen városszeretet, ami nemcsak nosztalgiából táplálkozik, hanem felelősségből. És ahogyan ő írta le Nagyváradot – az a város, az egyszerre volt valóságos és eszmény.

Mindenképpen tartozunk ezzel az emlékének, s hatalmas életművének, hogy nagy tisztelettel javasoljuk, hogy miután reményeink szerint megkapja majd –sajnos post mortem - a város díszpolgára kitüntetését, egy fontos köztér, utca is viselhetné a nevét. Tudom, hogy ezt ő nem szeretné, s tiltakozna ez ellen, de ami jár, az jár. Szerény volt, nem vágyott rangra. De amit tett, azt nem lehet névtelenül hagyni.

Amit felépített írásaival, kutatásaival, emberi jelenlétével, az már ma is kőbe van vésve – nemcsak várostérképeken, hanem emlékezetünkben.

Amit Zoltán hátrahagyott, könyvek, cikkek, képeslapok, történetek – azok mi vagyunk. Az ő örökségét mi továbbvisszük, és kötelességünk továbbadni.

Péter I. Zoltán munkássága azért is rendkívüli, mert egyszerre volt történész, krónikás, publicista,

aki nemcsak megírta, hanem megélte és megvédte Nagyvárad történelmét.

Ha Zoltánra gondolunk, ne csak a múltra tekintünk vissza. Hanem merjünk kérdezni is – például azt, amit ő is feltett Juhász Gyula verssorain keresztül: „És van-e még magyar dal Váradon?”

A válasz rajtunk múlik. Rajtunk, akik olvastuk, ismertük, szerettük őt. Akik tudjuk, hogy az ő nyomdokain járva lehet még újraírni a város történetét.

A szerző újságíró, a Bihari Napló napilap korábbi főszerkesztője

RÁCZ ÉVA

Két ember, három szó és a többes szám

Azt mondták, sokan vannak az emlékezők – és szerintem még sokkal többen is lehetnének – ezért először arra gondoltam, két emberről három szót fogok mondani. *Összesen.* Aztán leballagtam a Kolozsvári Rádió szalagtárába, bizonyítékot keresve arra, hogy két ilyen ember hangja sem tűnt el nyomtalanul. Közben meglett a három szó, de előkerült több emlékkép és a hangfelvételek is, amelyek egy részét megoszthattam a hallgatósággal.

De hadd kezdjem a három szóval: **elfogadás, tudás, szerénység.** S ha lehet ráadásnak is egy, akkor legyen még az, hogy **könyvek,** de csakis többes számban.

Csak az időrendet tudtam segítségül hívni, amikor azon gondolkodtam, kivel kezdjem a megemlékezést. Ezáltal dőlt el, hogy előbb Szilágyi Aladáról, Ali bácsiról mesélek, mert emlékeim szerint, vele előbb hozott össze a véletlen.

Bukarestből érkeztem, hogy akkori főnököm díjazásához asszisztáljak. És mivel abban a másik életemben is csak nehezen szakadtam el az újságíróktól, az akkori Nagyváradon az *Erdélyi Riport* szerkesztőségében éreztem magam leginkább otthon, és egyáltalán: akkor csak itt voltak ismerőseim.

A díjazásra már alig, de a nap végére nagyon jól emlékszem. Mert aznap este, amikor a poharak kiürültek, és ott álltunk, hogy nem tudom, hol a szálloda, Ali bácsi azt mondta, szívesen elkísér. A Kanonok-sortól nem messze foglaltak nekem szobát, de azt nem tudom, ő arra lakott-e... A kiindulópont is bizonytalan, de emlékszem a kanyargó, szűk utcákra, amelyeken haladtunk a szürke estében. És még világosabb az az élmény, amint Ali bácsi az életéről mesélt. Arról, hogy mozdonyvezető szeretett volna lenni, aztán középiskolás korában írogatott, de csak 1990. január 10-én lett – amint ő fogalmazott – „gyakorló újságíró”. Elmesélte, hogy iskolás volt, amikor lelkész édesapját elítélték, és bár sorra remekül teljesített a matematika, fizika vagy irodalom tantárgyversenyeken, fizikából egyszer országos harmadik helyezett volt a tantárgyolimpián, végül a tanárai segítették, kiálltak mellette, hogy leérettségizhessen. Ezt követően az egyetemem már a „reusit fără loc” jutott neki, azaz jól teljesített, de nem maradt neki hely. (A fiatalabbakra való tekintettel, leírom ide: ez mind tipikus eljárás volt a rendszertől idegen „elemek” esetében, és ilyen volt a lelkész gyermeke is.) Végül, miután édesapja kiszabadult, elvégezte az elektrotechnikát, és később már családostként, Ali elvégezte a filozófiát, és így lett (saját megfogalmazásában) az országban az egyetlen *elektrofilozófus*. Huszonöt évig „kenyérkereső” szakmája volt a villamosság, volt villanyszerelő, majd dolgozott transzformátor-állomásokon, hőerőműveknél vezérlőteremben. „Egy rövid ideig pályám csúcsára értem mint megyei fődiszpécser, a legnagyobb energiaválság idején mi voltunk a legnagyobb energiáhozérők” – hangzik el a történet Muzsnay Magdának adott interjújában. Ebben mesélt arról is, hogy miután a lánya a *numerus clausus* miatt nem jutott be az egyetemre, a család a Magyarországra való áttelepedés mellett döntött 1988-ban. Meséli: ekkor kegyvesztett lett, két diplomával segédmunkásként dolgozott, kábelek fektetésénél. Ezt sem fogta fel tragikusan, az interjúban is poénkodik a nagymamáról, aki a csákányoló segédmunkás Ali láttán azt mondja az unokájának: tanulj, kisfiam, mert ha nem, oda-

jutsz, mint a bácsi! A legnagyobb meglepetés nem is ez a történetben, hanem az, hogy mindezek ellenére, amikor 1989. december 21-én Bukarestben a kitelepedési vízumra várva éri a forradalom (az interjúban „a nagy balhé”), akkor zsebében a vízummal hazajött Váradra, ahol „a családi tanács összeült, és úgy döntött: maradunk. S akkor előről kezdtük az életünket” – mondja egyszerű kijelentésként, a hangjában semmi nyomát nem hallani a haragnak.

Akkor este beengedett ebbe a történetbe, amelyet a 2000-ben készült hangfelvétel őriz. Pedig akkor találkoztunk először, s dehogyis tudtam, ki az én pesztrám!

Ugyanezt a bizalmat éreztem, amikor Ali bácsi elsőként írt recenziót a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete egyik riportkötetéről. A második sorozat második kötete volt ez, és ott készült, ahová Ali bácsi és főszerkesztője, Szűcs László végül nem is ért el, hivatali akadályoztatás miatt. A táborhelyünkön, Radnaborberekén, nem volt térerő, ezért, amikor a váradi különítmény csak nem akart megérkezni, autóba ültem és addig mentem, amíg az úton az egyik kanyarban telefonjelet találtam. Laci nem válaszolt, ezért Alit hívtam, aki kérdésemre, hogy mikor érkeznek, szomorúan válaszolt: „hát... én már kicsomagoltam.” Megadólag vettük tudomásul, hogy az igazgatói éves jelentést aznap és azonnal követelték, az út pedig túl hosszú Bihartól Besztercéig, már nem indulnak el.

Aztán megjelent a táborban született írásokból összeállt könyv, és még bőven nyomasztott minden benne maradt hiba. De alig néhány nap múlva már olvashattuk a neten Ali bácsi írását... Megint nem a szavakra emlékszem, hanem az érzésre: hálás voltam azokért a kedves szavakért, amelyek bizonyították, hogy tényleg elolvasta a könyvet, az egészet, mielőtt írni kezdett róla, de nem az általunk ismert hiányosságait, hanem az értékét mutatta meg, írásonként kitérve minden egyes szerzőre. Zöldfülű újságíró szervezeti elnökként és tábor szervezőként könnyekig hatódtam ettől az írástól, és ma is hálás vagyok érte. Bizonyítéka volt ez annak, hogy munkánk, törekvésünk nem hiábavaló – és akkor már tudtam, hogy ezt egy hatalmas szívű, nagy ember mondja, az interjúkészítés és riportírás sokkötetes *szakirodalma*. Ma is ekként gondolok rá, és diákjaimnak azt mondom: nem kell az alanyt – modernül szólva – lealázni, de Ali bácsihoz hasonlóan, alaposan fel kell készülni minden újságírói munkára.

Nos, a felkészülés gondolata is átvezethet Péter I Zoltán munkásságához, hiszen meggyőződésem, hogy ő is csak alaposan tudott dolgozni. Bevallom,

elsőre azért mást is gondoltam róla: 2014-ben jelent meg a Riport kiadónál *A Zöldfától a Kék Macskáig* című kötete, amelyből kaptam tőle egy példányt „Ady születésnapja alkalmából”, legalábbis ezt írta bele lendületes kézírással. Az összefonódó két üzenet nem feltétlenül kapcsolódott akkor össze a fejemben, hisz a könyv a Monarchia-korabeli nagyváradi vendéglőket veszi sorra. Aki arra gondol, amire akkor én, hogy ez nem épp kánonba illő

komoly dolog, az hozzám hasonlóan megtudja, hogy *tévedni méltóztatik*. Már a bevezetőből kiderül, hogy ez is egy időrendbe állított leírás, és ebben a technikában máris ott lapul az, ahogyan a 2019-ben kiadott (mindmáig egyetlen) teljes Ady-életrajz megszületett: *Az Értől az Oceánig*, lassan és cseppenként. Az első bemutató után nem csak azt kérdeztem Zolitol, hogy miért épp egy nagyváradi írt monográfiát az egyetemes magyar irodalomban számontartott

Egy fogalom keletkezése

Szilágyi Aladár sziporkái

Jó tíz éve már, hogy a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete elkezdett szórvány-napi találkozót szervezni. Az egyik ilyen kezdődött el az a folyamat, amelynek végén Winkler Gyula EP-képviselővel partnerségben pályázatot írtunk ki a szórvány fogalmának románra fordítására, új fogalom megalkotására. Mentségünkre szolgáljon, hogy akkor nem tudtuk, amit ma igen: a nyelvészek világában élt a szétszóródott közösségek szószerinti fordítása románul és angolul is: comunități dispersate, scattered communities. Persze, így történhetett meg az, hogy ennél jobb fogalom született, az **etnospora**.

2016 decemberében írt róla a mure.ro honlapon Magyar Sára nyelvész, a honlapon rendszeresen megjelent NyelvVész c. rovatunk szerkesztője, akit felkértünk, hogy vegyen részt a pályamunkák zsűrizésében, hogy mennyire örült a kiírásnak, és hogy lett is új, jó és hiánypótló fogalom – meg nem is. A diaspora mintájára megalkotott etnospora terminust román és magyar anyanyelvű újságírókkal, tolmács-fordítóval, hazai és magyarországi nyelvészekkel is beszélt, és az alábbiakra jutottak:

„1. nagyon szerencsés szóalkotásnak tartjuk. Illeszkedik a román nyelv szóalkotási módjaihoz. Nagyon jó az analógia a *diasporă* – *etnosporă* vonalon.

2. Jelentésében is árnyalja, pontosítja azt a közösséget, amelyiket mi szeretnénk így megneveztetni. Elterjedését ez segítheti.

3. A magyarországiak külön örülnének egy ilyen terminusnak, mert szerintük egyértelműsíti a szórvány fogalmát is.

4. A nemzetközi használatba is könnyen beszivároghat.

5. A román nyelvben is egyre inkább az egy-szavas, rövidebb formákat preferálják a kifejezések, szószerkezetek helyett.

(...)

De mégsem az *etnosporă* terminust ajánlotta a politikum. Kár!"

Ha viszont most valaki rákeres a fogalomra, akkor láthatja, amit akkor a nyelvész leírt:

„Azt azért jó, ha tudjuk, hogy a román nyelvben való elterjedését (illetve bármilyen nyelvbeli elterjedését) egy-egy mesterségesen megalkotott szónak nem mi, nyelvészek, esetleg politikusok döntjük el, hanem a nyelvhasználók, a beszélők.”

A terjedés pedig ellenére elkezdődött: jelen sorok írásakor egyszerű keresést adtam a fogalomra és kiderült, hogy megtaláljuk egy Maros megyei román nyelvű hírportálon (punctul.ro), az RMDSZ elnökéről szóló román nyelvű anyagban a webradio.hu-n, és a hirado.hu román nyelvű hírei között is.

Persze, ahogy a korábbi körülíró fordítás létéről sem volt tudomásunk, most meg azt nem tudtuk, hogy a hagyományörző sportok (például a magyarok által is kedvelt íjászat-vadászat és más hagyományos életmódot követő tevékenységek) nemzetközi elnevezése is hasonlít a fogalomra: ez az etnospor, török hatásra, ahol a sport: *spor*. De meggyőződésem, hogy a Szilágyi Aladár által zseniálisan megalkotott fogalom, a szórvány nemzetközi megnevezésére ettől csak lendületet kap, hogy egyre ismertebb legyen, akár magyar nyelvi környezetben is: az etnospora.

Ady Endréről, hanem azt is, mit láthatott a költő a mai Váradból. A színház mellett, a Várad folyóirat (utolsó) szerkesztőségében (a színház hajdani díszletraktárában) ültünk. Kinézett az ablakon és azt válaszolta: „a színházat, és az talán az egyetlen, azt kívül-belül szépen felújították” – és már mondta is a környék történetét. „Az EMKE, ahol az ő kedvenc vendéglője volt, az már nem az, mert nagyon viharos története volt. A két világháború között szálloda létesült az emeleten, az magánház volt, ez egy gyönyörű szép szecessziós díszítés, onnan küldte Lédának is az első képeslapot, tehát azt tudjuk, hogy milyen volt. A negyvenes években felszámolták, nem kellett kávéház már 47-48-ban, lett egy konfekcióüzlet benne, ahol mindent lehetett árulni, majd tíz évvel később azt is felszámolták, már minden stukkódísz eltűnt, képtár lett. Majd, a hetvenes évek vége felé újra kávéház, de olyan műanyag székes, csúnya szóval köpködő, aztán később valahogy jobban nézett ki, de nem vették a fáradságot, hogy az EMKE eredeti formáját stílusosan visszaállítsák. Tehát az már elveszett.”

Ez az időutazás a műemlékvédelem mai korában megdöbbentő volt: hogy a színházon kívül minden más megváltozott. De a provokáció még nem ért véget: milyennek látná a költő és publicista Ady helyzetét a mai világban? A kérdésre adott válasz egyszerű és realista: a mai rohanást az akkori kor embere „nem bírná és nem szeretné”, a költő Ady nem tudna egész nap dolgozni, „mert akkor mikor menne vendéglőbe?” – tehát nem tudna megélni. Másrészt Ady független egyéniség volt, „ma pedig mindegyik lap valakié, és annak szája íze szerint kell írni”.

Készítettem egy másik hosszú interjút is Péter I Zoltánnal, Szűcs László közreműködésével, amelyben a nagyváradi Rulikowski temetőt jártuk be, jelentős emberek emlékét idézve. Az már Zoli halála után hangzott el, egy november elseje környékén. Aztán felkerült a *Kolozsvári Rádió* weboldalára, és akkor szembesültem azzal, mit jelent a rögzített hang és az így megőrzött tudás. Egy váradi ismerősöm ugyanis azt írta a közösségi platformon megosztott műsor alá: most, hogy a lánya nagybacska, és már mesélhetne neki a régiokról, a temetőt járva, nagyon hiányzott Zoli – és ezt pótolta nekik a felvétel. Hálásan köszönöm, hogy ezt megosztotta velem! Azóta a rádiós munkám értelmére kicsit másképp gondolok.

Az Ady-monográfia megjelenése után Zoli arról mesélt, hogy nagy tervei már nincsenek, de többféle vannak leadott kéziratái. Közülük az egyetlen munka, ami kicsit róla is szólt, gyermekkorát idézte fel... de az is Váradról szól. És nem titok: a helytör-

ténet fertőző, az egyik ilyen bacilust tőle kaptam itt, Nagyváradon.

S hogy visszakanyarodjak az elejére: a szakmai alázat és szerénység kórokozójával, amelytől oly sokan mentesek ma már, mindketten megfertőztek nem csak engem: sokakat. Meggyőződésem: a nagy tudású ember sohasem kérkedik, sohasem dicsekszik, önmagát piedesztálra sosem emeltetné. És ebben mindketten megerősítettek.

A szerző a Kolozsvári Rádió szerkesztője,
a BBTE Újságírás Szak tanára

SZABÓ ÖDÖN

A tudáshoz méltó szerénység példaképei

Noha jelentős korkülönbség volt közöttünk, mindkettejükhöz jó barátság fűzött. Talán azért is, mert mind Zoltánnal, mind Aladárral könnyű volt szót érteni, kommunikálni, az is közös jellemzőjük volt, hogy remek humoruk volt, jó poénjaik voltak, remek történeteik. Minden helyzetben fel tudták oldani a hangulatot, még feszültebb pillanatokban is, különösen Zoli.

Alapvetően történész lennék, s voltak helyzetek, amikor forrásokra volt szükségem, ilyen esetben gyakran fordultam hozzájuk segítségért. És mindig tudtak segíteni a tudásukkal. Megtapasztalhattam azt az óriási tudásanyagot, ami kettejüket jellemezte. Fontos hozzátennem, hogy ezt egyikük sem használta egy másik ember megalázására. Ez szerintem fontos dolog, mert ugye vannak még nagyon okos, felkészült emberek, olyanok, akik folyamatosan villogtatják a tudásukat, hogy azt éreztessék a másikkal, te nem vagy olyan, mint én, te nem tudsz annyit, mint én. Ezt soha nem éreztem az ő részükről. Ha valamit szakmai téren mellélőttem, ők ketten soha nem ilyen módon igazítottak ki, legfeljebb azt mondták, olvass még itt és itt utána, gondold át stb. Az igazán nagy emberek ismérve soha nem a kérkedés, hanem a közösségben a tudásmagvak elhintése, tovább éltetése.

Egy adott pillanatban kipattant az agyamból az ötlet, hogy Magyarország legnevesebb történészeit meghívjuk Váradra, hogy tartsanak egy-egy előadást a Szacs vay Akadémián. Ebből el is indult egy sorozat, s a program úgy alakult, hogy előzőleg mindegyik vendéggel készített egy-egy beszélgetést a maga témájáról Szilágyi Aladár. Az egyenesen döbbenetes volt, hogy olyan rangos történészek, mint Romsics Ignác vagy Zsoldos Attila este a vacsoránál azt

Szilágyi Aladár levelei,
kéziratai és könyvei az
emlékkiállítás anyagában

mondják: „te Ödön, engem alaposan megizasztott Ali”. Számomra ez hatalmas elismerés volt az előtt a tudás, az előtt a felkészülés előtt, ami őt jellemezte. A végén már híre ment ennek, hogy az akadémikusok alaposan fel kellett készülnenek a beszélgetésekre a váradi újságíróval, ez szerintem a maximális elismerés jele volt.

Egy másik emlékem Zoltánhoz kötődik. Ő pontosan tudta, hogy mennyire, milyen mértékben birtokosa egy adott tudásnak. Akkoriban történt, hogy kezdett kibontakozni az elképzelés a Nagyvárad Krónikája kiadására. Első körben őt kértem fel a mű megírására, mondtam neki: „Nézd, Zoli, egy ilyen könyvet te kellene megírjál.” Akkor azt mondta, „Ödön, én ezt nem tudom egyedül vállalni, legfeljebb akkor veszek részt benne, ha összeáll egy csapat. Figyelj, - tette hozzá – én nem tudok olyat írni, amihez nem értek. Nem vagyok hiteles arról írni, ami nem az én korszakom.” Végül csapat nem állt össze, de tíz éves projekt lett belőle, ennyi idő kellett ahhoz, hogy Kormányos László megírja a kéziratot, s további 2-3 év ment el a könyv szerkesztésére. Én azt gondolom, hogy Zoltán részéről az ő emberi nagyságát bizonyítja, hogy volt ereje, szerénysége erre a csábító felkérésre nemet mondani.

Az is mindkettőjükre jellemző volt, hogy tartoztak ugyan intézményekhez, ragaszkodtak ezekhez, de nem követeltek maguknak tisztséget. Nem vonatkoztathatók el attól sem, hogy mindketten alapítói voltak az RMDSZ-nek, ott voltak a negyven ember

között, akik 1989 decemberében Jakobovits Miklósék műterem-pincéjében ezt a Szövetséget itt Bihar megyében létrehozták. És harminc év alatt egy millimétert nem voltak hajlandóak távolabb lépni más irányba. Egyikük sem, pedig voltak a Szövetségnek nehéz pillanatai. De ők vállalták ezt a szervezetet a hibákkal és az erényekkel együtt is. Amikor hibát láttak, akkor bejöttek és négyszemközt elmondták nekem, de soha nem ártottak. Ezért különösen hálás vagyok nekik.

Zárásként még annyit tennék hozzá: a tudásukhoz méltó szerénységüket emelném ki újra, illetve azt, ahogyan az ő tudásuk könyvekben, lapokban, előadásokban hasznosulni tudott. Mindketten a zászlóvivői voltak ennek a közösségnek, ilyen emberekre mindegyik generációnak szüksége lenne, hiszen minden nemzedék gazdagodna általuk.

A szerző történész, politikus, parlamenti képviselő

SZÜCS LÁSZLÓ

A minden irányú nyitottság életműve

Egy nagyváradai magyar értelmiségi rendkívül intenzív pályaképeire tekintünk vissza, amikor az öt esztendeje, 2020. március 17-én elhunyt Szilágyi Aladárra emlékezünk. Szinte napra pontosan három évtizede adatott csupán arra, hogy sokoldalú életművét megteremtse. Már közel járt az ötvenhez (47), amikor az elektro-filozófus, ahogy addigi

önmagát aposztrofálta, a diktatúra bukása után a villanytelep diszpécseri szobájából átlép a sajtó és a kultúra világába. Ami csöppet sem idegen számára, hiszen mind a *Bihari Napló*, mind a *Kelet-Nyugat* szerkesztőségében javarészt barátai, az Ady Endre irodalmi körében megismert szellemi fegyvertársai körében kezd dolgozni. S válik, Varga Gábor szavával élve „az amúgy szerény megjelenésű, a nagy nyilvánosságtól többnyire visszahúzódó, de a lelke mélyén ízig-vérig népben-nemzetben gondolkozó közösségi ember jobb sorsra érdemes váradi magyar mikrotársadalmunk örökké új utak után kutató szellemi napszámosává... Egy lámpa-gyújtogatóvá”, 21. századi polihisztorrá.

A *Bihari Napló* napi rendszerességgel közli publicisztikáit, többnyire vezércikkeket, illetve kedvenc műfaját, a glosszát. Pár év múltán már ő a kiadó vezérigazgatója. De 1990 februárjában ott van a *Kelet-Nyugat* alapításánál is, szerkesztő, majd a hetilap főszerkesztője. Közben hét éven át a Királyhágómelléki Református Egyházkerület főgondnoka, ezzel párhuzamosan 1998-ig a Magyar Újságírók Romániai Egyesülete írott sajtóért felelő alelnöke. Egy hosszú, késő éjszakába nyúló gyűlésen püspöke meg is kérdezte tőle: „Aladár kedves, te most melyik minőségemben alszol?”

Ő maga is tudta, ezek a vezetői szerepek, bár a feladatainak mindig eleget tett, nem az ő egyéniségére voltak szabottak. Aladár igazi terepe az írás volt, az anyaggyűjtés, a felkészülés, s jellemzője a riporteri kitartás, a megérzés, a témaérzékenység. Ezek tették egyedivé és értékessé mindazt, amihez témaként nyúlt.

2002 az ő életében újabb fordulópont kezdete: tavasszal jelen van a *Várad* folyóirat indulásánál, majd a *Naplótól* átigazol az *Erdélyi Riport* hetilaphoz, megérkezve pályája zenitjére: hétről hétre szállítja véleményanyagait, izgalmas interjúit, olvasmányos riportjait, majd indul meg számára az országos ismertséget és elismertséget – többek között a *Spectator*-díjat és az *Aranytollat* – hozó könyvei sorozata. 2006-tól 2020 márciusáig tizenöt kötetet publikál, elsősorban irodalmi riportokat és portrébeszélgetéseket. Több ezer kilométer riportút eredménye *A Klisszura titkai*, *A nemlétezők lázadása*, *a Csodaváróktól csodateremtőkig*, *a Besztercétől a Bánságig* – könyvek az egységes román nemzetállam nemzeti kisebbségeinek tarka szőtteséről.

Majd jönnek a történelmi művek: *Clio a tükrök labirintusában*, *Mit akartak ezek a magyarok?*, *A leszakadt Erdély első száz éve*, *A magyar hadtörténet századai*. A történelemtudomány jeleseit minden eset-

ben úgy faggatja, hogy nyilvánvaló, tudásban felveszi velük a versenyt.

Az egykor száguldó riporternek már a járás is nehezebbre esik, amikor 2017-ben egyedül repülőre ül, s Milanótól Bergamóig bebarangolja szeretett Lombardiáját. Közben már gyűlnek az anyagok utolsó nagy művéhez, a *Kortárs, magyar* című, íróportrékat kínáló kétkötetes munkához. Rohamtempóban szerkesztettük-tördeltük, tudtuk, sietnünk kell, hogy még kézbe vehesse. Ha személyesen nem is lehetett ott a bemutatón a Posticum központban 2020 március elején, betegágyából felkelve öltönybe bújt, s hősiezen számítógép elé ülve, online részt vett a beszélgetésben. A példányokat szatyorszámra előre dedikálta ismerősöknek, ismeretleneknek. Két hétig élt még.

Amit ki kell még emelnem Szilágyi Aladár pályaképének felrajzolásakor, az ő műfaji és tematikai sokoldalúsága. Politika, közélet, történelem, gazdaság, képzőművészet, irodalom mellett a reál tudományokban is mutatott otthonosságot. Egyszer játékosan meg is sértődött, amikor egy könyvbemutatón úgy jellemeztem, hogy Szilágyi kolléga a sporton kívül mindenhez ért. – Mit gondolsz – kérdezte mosolyogva – miért nézzük mi Mártával éjszakánként virrasztva Roger Federer rajongóiként az Australian Opent vagy az amerikai nyílt teniszbajnokságot? Ráadásul egy tinédzser magabiztosságával mozgott az online térben. Ami a digitális szénakazal mélyén fellelhető volt, azt előbb-utóbb meg is találta. Számára mindvégig fontos volt a műhely, a szerkesztőség, ahová hajnalonként – szokása szerint – addig bejárt, amíg segítség nélkül tudott járni. Már nem feltétlenül a munka, inkább a beszélgetések kedvéért.

Lám, még címszavakba sűrítve is terjedelmes a visszatekintés, pedig ez távolról sem a teljes kép. Hogy mit jelentett Szilágyi Aladár a váradiaknak, s mit veszített távozásával a helytörténetírás, a sajtó, arra alighanem sokrétűen rávilágítanak e mostani emlékezők.

Két történet felidézésével igyekszem még illusztrálni Aladár személyiségét, habitusát. Úgy másfél-két évtizede Konstancán jártunkban az aromán közösség életét feltérképezve beszélgettünk az aromán érdekvédelmi szervezet vezetőivel. Egy adott pillanatban Aladár azt mondja, szeretne egyszerű arománokkal diskurálni, tessék mondani, hol találunk ilyeneket. Vendéglátóink egy közeli parkba irányítottak, rá is bukkantunk a gondozott zöldövezetben üldögélő idős hölgyekre, öregurakra, akik a székeken, padokon üldögélve diskuráltak, olvasgat-

tak, sakkoztak, tablétak. Egyszer csak üvöltve felbukkan a park egyenruhás őre, mondván takarodjunk, különben riasztja a csendőrséget, mert itt nem szabad politikát csinálni. Aladár rá se hederített a közegre, fel se tekintett a beszélgetésből, csak csendesen odaszólt nekem: – Jó képeket csinálj, amikor a zsandárok betuszkolnak a dubába.” Üres volt a fenyegetés, nem jött senki, elmaradt a címlapsztori...

Másnap egy apró dél-dobruzdjai faluban vizieltünk a török-tatár közösség életét bemutató riportúton, a Kalaici nevű településen élők mélyszegénységével szembesülve. A kíváncsi riporter mindenkit készségesen meghallgatva még a legkisebb viskóba is bekukkantott, ahol egy idős bácsi élt elmondása szerint néhány barátságos kígyó társaságában. Délután Konstancán voltunk hivatalosak a török konzulátus fényűzően giccses fogadására, kis bayram ünnepén. És Aladár pontosan ugyanazon a hangnemen kérdezte a helyi török elit baklavát majszoló tagjait, mint délelőtt a mélyszegény reménytelenségben tengődő falusiakat. Előbbiektől nem esett hasra, utóbbiakat nem nézte le. Tette azt, ami a dolga. Kérdezett. Olyan újságíróként, akinek legfontosabb munkaeszköze a kíváncsiság. Na ez az, amit ebből a szakmából nem lehet megtanítani.

A szerző újságíró, lapszerkesztő

UJVÁROSSY LÁSZLÓ

Aladár, a szerkesztői „erőmű”

A nyolcvanas évek elején először Aladárnak a feleségét ismertem meg, a nagyváradi nyomda retus osztályán, ahol abban az időszakban Márta dolgozott. Ismeretségünk úgy kezdődött, hogy véletlenül éppen ő javította az offszetthez szükséges síkfilmet, amit a jóindulatú Vladimir Kagan úr – a nyomda igazgatója – a próbanyomó gépen engedett nyomtatni. Ez később többször is előfordult, ugyanis az ott készített kísérleti nyomatokkal a Ljubljana Nemzetközi Metszet Biennálékon szerepeltem. Munka közben Márta elmesélte, hogy nem vagyok az első, aki náluk offszettel dolgozik, hiszen van egy Szalai József nevezetű nagyváradi nyomdász, aki kollégájaként nemzetközi hírnévre tett szert és férjének, Aladárnak kebelbarátja. S metszetei közül, ha akarom, kettőt náluk eredetiben láthatok. Látogatásom során a Szilágyi családot rögtön megkedveltem, ami nem volt nehéz, hiszen nemcsak kedves, nyitott szellemű emberek voltak, hanem szenvedélyes művészet-gyűjtők is.

Később Aladárral az Ady Endre irodalmi körön többször összefutottunk de az udvarias társalgáson

kívül tovább nem jutottunk. Közelebbi jó barátságba csak a rendszerváltás után kerültünk, amikor a Bihari Napló főszerkesztője, Stanik István mindketőnket az újság kiadójánál alkalmazott. Kezdetben Aladár a riportok, az interjúk, és esszéik írását, majd a Kelet-Nyugat főszerkesztői teendőit bízta. Nekem pedig az újság hasábjainak tördelését, azaz a tervezőgrafikai munkát szánta, valamint a lap Galéria rovatának szerkesztését kellett végeznem. Elég hamar a Fáklya Körös-parti épületéből a Kanonok sorra költöztünk. Arra is emlékszem, még karácsony előtt Aladár buzdított, hogy együtt vonuljunk ki a Körösvidéki Múzeum – ma a Püspöki palota – kertjébe megalapítani az RMDSZ-t.

Minden héten egyszer együtt voltunk hajnali négyig a nyomdában, amikor a Kelet-Nyugatot nyomtatták. Gondolom, nem tévedek, ha azt állítom, hogy egyidőben tanultuk meg az újságszerkesztés és a hagyományos ólombetűs nyomtatás fortélyait. Sajnos számos esetben elszámoltam a hasábok sorait, ezzel komoly fejfájást okoztam a nyomdában Alinak és Fábián Imre barátomnak, hiszen a helyszínen percek alatt kellett rögtönözzenek egy-két cikkhez befejező mondatot, vagy ha kisebb helyet terveztem, akkor gyorsan meghúzni a szöveget, azaz ki kellett dobni a már meglévő ólomsorokat. Ez utóbbi miatt a nyomdászok csak lengyel vodkával nézték el a hibámat, a táskámban ezért tartalék üveggel érkeztem, különben a fejemet veszik.

Aladár, természeténél fogva sem bántott soha, megértéssel, nagy türelemmel viseltetett minden problémát okozó hibám iránt. Már majdnem feladtam a tördelőszerkesztői állásomat, de a számítási bakik ellenére Aladár és a szerkesztőség többi tagja (Stanik István, Fábián Imre, Mihálka Zoltán) biztatnak, hogy csináljam tovább, majd belejövök. Sőt arra is, hogy írjak művészet kritikát vagy esszét, ha szükséges, majd kijavítják a szöveget. Ennek köszönhetően lettem rövid ideig újságíró, később négy lap dizájnának művészeti vezetője, tervezője, legutóbb az Újváradé. Korán rájöttem, hogy Aladár és Imrere nemcsak a szövegeim javításakor számíthatok, hanem az általam begyűjtött képanyagok méltatásában is nagyon nagy segítségemre voltak. Aladár főszerkesztőként egyetértett azzal a Szántó Tibortól származó állítással, hogy az újságban, vagy bármely más kiadványban „a nyomtatott tartalom a tipográfiai rendszerezés nyomán válik értelmes közléssé”. Így a betűtenger és a képek egyensúlyának viszonyában sokszor az oldalak esztétikuma szempontjából több újságíróval szemben, nekem adott igazat. Inkább a szépérzékére hallgatott és meghúzta a hosszú szövegeket. A publicisztika olyan műfaj, amelyben az irodalmi készségek birtokában a tudó-

sítónak naprakészen kell közölni hiteles információkat, sokszor az eseményeket megelőzve vagy a helyszínen folyamatában zajló történésekről. Aladárnak nem okozott nehézséget ez a műfaj, sőt a kilencvenes évek után, 2002-ben, amikor a Várad folyóiratnál újból munkatársak lettünk, mindig derűs nyugalommal, megfontoltan minden körülmények között a fenti kihívásokra igényes hozzáértéssel pazarul helytállt. Azt tudtuk róla, hogy kiváló esszéket, helytörténeti tanulmányokat, fordításokat, útleírásokat, interjúkat ír és szerkeszt, azt viszont kevesen tudták, hogy szerteágazó műveltsége kiterjed a vizuális művészetek történetére is, annyira, hogy sokszor művészettörténeteket megszegyenítő módon elemezte vagy méltatta a művészeti eseményeket és alkotókat. Így a barátságunk mellett kölcsönös munkatársi kapcsolatba, mondhatni szimbiózisba kerültünk egymással. A művészeti rovat szerkesztőjeként a Várad folyóiratnál is számos esetben szükségem volt a kortárs művészetre érzékeny és értő íróra, aki a képekhez némi információ után, rövid idő alatt hozzáértő textust tesz a szerkesztő asztalára. Környezetünkben nála alkalmasabb embert nem találtam volna. Ezeknek a felkéréseknek, szellemi kihívásoknak kimondottan örült. Huszonnégy óra alatt az alkotókról felkészült, mások véleményéből is idézett, kerek elemzéssel állt elő. A munkamódszere olyan volt, akár egy erőműé. A művészeti reflexióra vonatkozó heideggeri hasonlattal élve a technikai világ előtti korszakot a folyó medrébe épített fahídhhoz hasonlította és a technika világában megfordítva, a folyót építették a vízierőműbe, mely erőmű feldolgozta a víz nyomását. Az erősáram-technikus, villanyszerelő filozófus vagy elektro-filozófus, amint Aladár önmagát nevezte, egyidőben képes volt erőmű lenni és fel-

A Kelet–Nyugat hetilap első lapszámának címlapja Szilágyi Aladár gyűjteményéből

dolgozni a művészetfolyam által szállított legmodernebb művészeti szándékokat éppen úgy, mint filozófusként az örök művészet metafizikus értékeit kutatva olykor a fahídon is átjárt a mélységek „túlsó” oldalára.

A szerző képzőművész, tanár, művészeti író

Papistván

Nagyvárad fejlődésének kalmárja: Sas Ede

Az utókort hálásnak vagy hálátlannak szokták mondani annak függvényében, hogy megfélekedik-e vagy sem az előtte járókról. Vannak személyiségek, akiket azért nem őríz meg emlékezetében az utókor, mert sokkal jelentősebb kortársaik voltak, akik elhomályosították emléküket. És vannak olyanok is, akiknek bár voltak érdemeik a közösség életében, de tevékenységük összességében mégsem érdemli meg a feltétlen tiszteletet. Ha Nagyvárad múltjából keresünk ilyen személyiséget, akkor Sas Edére tökéletesen illenek a fenti megállapítások: az ő munkásságát nem lehet kihagyni egyetlen nagyváradi sajtótörténetből sem, de mégsem ejtik ki dicséssel sohasem az ő nevét, legalábbis Nagyváradon, mert újságírói érdemei szinte kizárólag egyéni érdekekkel párosultak. Mindazonáltal érdemes megismerkedni ezzel a különös, emberi gyarlásáival együtt is érdekes személyiséggel.

24

A modern nagyváradi újságírást Iványi Ödön teremtette meg, aki 1891-ben Aradról tért vissza szülővárosába, hogy átvegye a *Nagyvárad* napilap irányítását. Ő csábította Váradra azt a két későbbi szerkesztőt, Fehér Dezsőt és Sas Edét, akik a huszadik század fordulójától az első világháborúig tartó korszakban a sajtóélet meghatározó szereplőivé váltak. Indig Ottó a váradi újságírásról szóló *Váradi parnasszus* című könyvében írja, „Ők már hivatásos írók, professzionista publicisták voltak, ellentétben azzal az országos gyakorlattal, mely a szerkesztői székbe politikai ambícióktól mozgatott jogászokat, teológusokat, tanárokat ültetett. Ezzel magyarázható hozzáértésük, lapjaik iránt érzett elkötelezettségük. (...) Ők formálták a váradi irodalmi ízlést, ők alakították az irodalmi közvéleményt”.

Az Iványival együtt Váradra érkező Sas Ede 1869. december 23-án, Pesten látta meg a napvilágot Hille Ede néven, apja csehországi német katonatiszt volt, édesanyját Szurmák Jozefának hívták. A sors nem volt kegyes hozzá: gyerekkori betegsége, sántasága egész életében elkísérte, de ezt a testi fogyatékoságot hihetetlen akaraterővel és munkabírással kompenzálta. Írásai már 1886-tól kezdtek megjelenni a Szegedi Híradóban és a Szegedi Naplóban, utóbbi lapnak 1889-ben munkatársa is

PAPISTVÁN (1977, Nagyvárad) MIDAS-díjas újságíró, blogger. A Nagyvárad Állami Egyetemen végezte el a Politológia szakot. Mesteri fokozatát a Partiumi Keresztény Egyetemen szerezte. 2005 óta a Bihari Napló munkatársa.

lett, majd az aradi Alföld is belső munkatársként foglalkoztatta.

Fehér Dezső és Sas Ede tehát együtt kerültek a *Nagyváradhoz*, közösen dolgoztak a szerkesztőségben, sőt, közösen írtak színdarabot is *Ínségesek* címmel, amelyet 1893-ban be is mutattak. Egyébként később még két Sas Ede darabot játszottak Nagyváradon: a *Légyott előtt* című jelenetet 1900. decemberében, a *Mihály pápa lányát* 1907 januárjában mutatták be, ez utóbbit felújításként 1914-ben is előadták. De ne szaladjunk ennyire előre az időben. Iványi Ödön 1893. októberében meghalt, helyét Sas Ede vette át, és az elkövetkező másfél évben, míg a lapot irányította, elődjéhez méltó színvonalon tartotta. Indig Ottó kiemelte már említett könyvében, hogy Sas Ede hívta Váradra Marton Manót, aki szintén a helyi újságírás jeles személyiségévé nőtte ki magát. Csakhogy az említett másfél évet, míg Sas Ede először állt a *Nagyvárad* élén, beárnyékolta az az erőszakos románellenes tüntetés, melyet a lap szított.

Az eset előzménye az, hogy a *Nagyvárad* 1893. augusztus 6-iki számában vezércikk jelent meg *Súlyos vádak Pável püspök ellen* címmel. Ebből idézzünk: „Pituk Béla nagyváradi gör. kath. plébános egy röpiratot adott ki, melyben az excellenciás püspökről, Pável Mihályról és a gör. kath. klérus több előkelő tagjáról néhány tényekre hivatkozva azt állítja, hogy

honárulók; idéz rendeletet, mely szerint a püspök utasította tagjait, hogy a magyar nyelvet igyekezzenek onnét is kiirtani, hol az már tért foglalt; fejtegeti a belényesi főgimnázium üzelmeit, felsorolja névszerint azon községeket, melyekben a kétszínű törekvés a magyarokat eloláhosította; elmondja, hogy a püspök és környezete a dáko-román eszmék rajongó táborába tereli a hívőket." Az újság részletesen ismertette Pituk Béla röpiratát, az elkövetkező napokban szinte egész lapszámok ezeket a vádakot taglalják, ami felkorbácsolta a kedélyeket a városban. Augusztus 9-én este azután robbanásig nőtt a feszültség: a feltűzelt magyarok erőszakos tüntetést szerveztek a városban. Erről így számolt be a *Nagyvárad*: „A tüntetést már délután mindenki tudta. Ezért a Szent László téren volt az egész város. Müller cukrászdája zsúfolva elegáns hölgyközönséggel. A téren pedig gyűlt, gyülekezett a tüntető tömeg. Lassan-lassan tömörültek a román püspöki palota előtt. 9 óra felé elkiáltotta magát egy harsány torok:

– Le a hazaáruló gazemberrel!

Iszonyú zsvajj támadt erre. Megeredt a kőzapor, mint a veszedelem. Csörömpölve hullottak alá a palota ablakai. Közben siketítő fütyülés, macskazene, abcúg hasította a levegőt. A tömeg nőttön-nőtt. A kőzapor egyre erősödött.

Alig van már ép ablak a püspöki aulán, mikor rohamléptekben megérkezett a rendőrség, élén Rimler Károly főkapitánnyal s valamennyi rendőrbiztossal. A rendőrök lehetőleg szép szóval iparkodtak a népre hatni; hátraszorították őket és nagy szabad tért tisztítottak meg a palota előtt. Hanem a sokaság még a kordonon keresztül is röpítette a köveket.

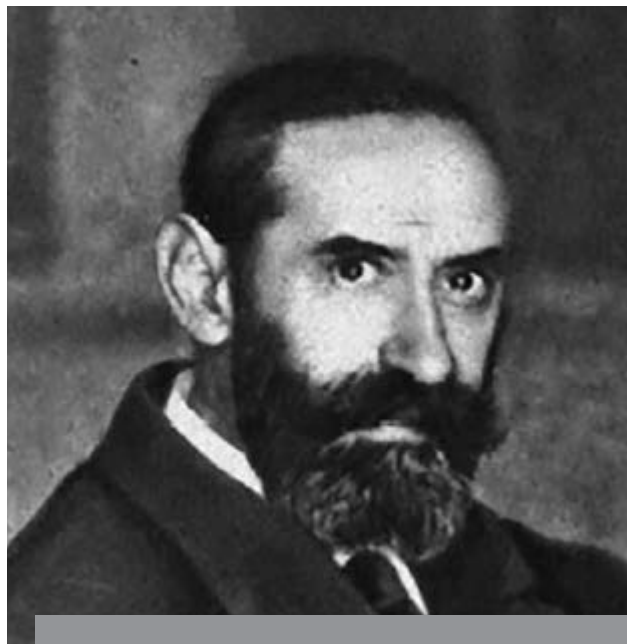
Több rendőr megsérült a kőzaporban. A főkapitány, aki emberfeletti buzgalommal iparkodott volna a nép ezreit ösmertetni: Két súlyos dobás találta a nyakán. (...)

Közben egyre terjedt a riadó jelszó:

– Föl a kanonokokhoz!

Mint a vízáradás tajtékozó hullámai, rohant a sokaság a nagy Teleki utcán a Magyar-utcára. Azon az úton folyvást szedték a köveket. Kőváry prépost háza előtt rémséges zaj reszkettette meg a levegőt. Abcúg az oláhokkal!

A következő percben nem volt a házon egyetlen ép ablak; de még ablakfa sem. Az óriás kövek a lakásokba repültek, iszonyú rombolást, halálos ijedelmet okozva a lakók között. (...)

Sas Ede-portré a Tolnai Világlapjából

Azután vissza a Szent László-térre! Ott szájról szájra szállott a suttogás; végül már égreszkedetető riadó lett belőle:

– Föl az oláh szemináriumba!

Azt hitték, leszakad a vad iramodás alatt a vendégváró híd. Recsegték a karfái is: oly megsúfolt tömeggel tódultak rá és futottak bomlottul át Olasziba. A Bémer-téri hídépítés kőrakása volt az arzenál. Az éjszaka serege átözönlött a Bazárszoroson, egyre sokasodva. Borzalmas abcúgolással tört ki az ostrom az épület ellen. Néhány rendőr állt ott: az megpróbálta a lehetlent. Egyikük kihúzott oldalfegyverével akarta szétkardlapozni a túlnyomó tömeget. Azt majd agyonverték. Hullott a kő özönnel. (...)

A román papnevelde ablakainak teljes szétrongálása és agyonkövezése után egészen nekiszilajult már a néptömeg és leszedve az ablaktáblákat és zsalukat, ezekkel a hosszú fehér lécekkel felfegyverkezve rohantak végig az úton kínos lármával:

– Le a hazaárulókkal! Abcúg Pavel! Visszafelé jövet még egyszer kőzaporral támadták meg azokat a Széchenyi-utcai házakat, hol oláhok laknak, sőt nem egy tiszta magyar család ablakát is érték véletlenül a repülő kövek. (...)

Mikor itt útközben minden oláh ablakát teljesen összezúzták, akkor vadul ordítózva rohantak a Fő utcára. A színházból éppen akkor tódult ki a közönség és

bámulva nézték a ritka látványt. Aztán átment a tömeg a vendéghídon egyre dübörögve és abcúgolva. A gyöngye alkotmány minden pillanatban leszakadással fenyegetett.

A kispiacon rengeteg népség csatlakozott a visszaérkezett tüntetőkhöz. Mint a lavina úgy nőtt hirtelen a sokaság. Fűlsiketítő kurjantásoktól visszhangzott az éjjeli órákban máskor csendes kispia. (...)

Fél tizenegy lehetett, mikor a püspöki palotán elpusztított a tömeg minden elpusztíthatót: azután visszavonultak a Szent László térre és énekelni kezdték.

A rendőrség tehetetlenül nézte végig a kínos rombolást. (...)

A püspöki palota dörgetésébe beleunt tömeg nagy részének éppen akkor jutott eszébe, hogy jó volna a Várad velencei gör. kel. plébánia és az avval kapcsolatos oláh iskola felé is egy kirándulást tenni s egy kiadott jelszóra hirtelen megindultak óriási lárma és danolás közepette végig a Zöldfa utcán és a nagy töltésen.

Már a töltés végére értek, amikor egyszerre csak szemben találták magukat a katonák szuronyaival, mire mintegy varázsszóra megfordult a tömeg s hanyatt-homlok rohant vissza a Szent László térre s itt tömören állást foglalt. A katonaság csakhamar utolért a menekülőket, de egyelőre megelégedett azzal, hogy elfoglalja a vezénylő százados által részére kijelölt pozíciókat. (...) Egyidejűleg egy eskadron huszárság is állást foglalt a Szt. László téren (...) komolyabb összeütközésre nép és katonaság között nem került sor s utóbbi mintegy éjjeli 2 óra felé bevonulhatott a laktanyába."

Azért idéztük hosszabban az akkor történeteket, mert az ügyből évekig tartó per lett, melynek több mint harminc vádlottja, és két fővádlottja volt, utóbbiak közül az egyik maga Sas Ede, aki a vád szerint izgató beszédekkel intézett a tüntetésre összegyűlt néphez. A Nagyváradi Törvényszék mind a két fővádlottat hat-hat hónapi börtönnel sújtotta magán-személyek elleni erőszak büntette miatt, a többi vádlottat pedig kisebb-nagyobb fogházbüntetésre ítélte. A Nagyváradi Ítéltábla azonban mindkét fővádlottat fölmentette, a többi vádlottra nézve pedig részben megváltoztatta az elsőfokú bíróság ítéletét. A Magyar Királyi Kúria 1898. január 20-iki tárgyalásán egész terjedelmében helybenhagyta az ítéltábla ítéletét. Mindazonáltal a helyiek közül sokan mindvégig a tüntetés értelmi szerzőjeként, és a fő felelőseként tekintettek Sas Edére, aki 1895-ben Budapestre költözött. Csak feltételezni lehet, hogy az elköltözésben közrejátszott ez az ügy és a rá nézve kedvezőtlen elsőfokú ítélet is. Budapesten a *Fővárosi Lapok* és a *Pesti Napló* munkatársaként dolgozott. Rengeteget írt, szerzőként közkeletűségre tett szert, 1895 májusában a szegedi Dugonics-társaság tagjává választották. 1897 májusában megnősült, 1898 márciusában családnévét hivatalosan is Sasra változtatta. Ugyanebben az évben, immár a teljes felmentés után ismét tisztává vált számára a váradi levegő, így könnyebben elfogadhatta Láng József laptulajdonos felkérését, hogy vegye át ismét a *Nagyvárad* szerkesztését. Az akkora már több kötetes szerzőként ismertté vált Sas Ede visszatérése készítette Fehér Dezsőt arra, hogy kilépjen a *Nagyvárad* szerkesztőségéből és új napilapot alapítson, ez lett a *Nagyvárad* *Napló*. Sas Ede Váradra való visszatérésétől, és a *Nagyvárad* *Napló* beindításától

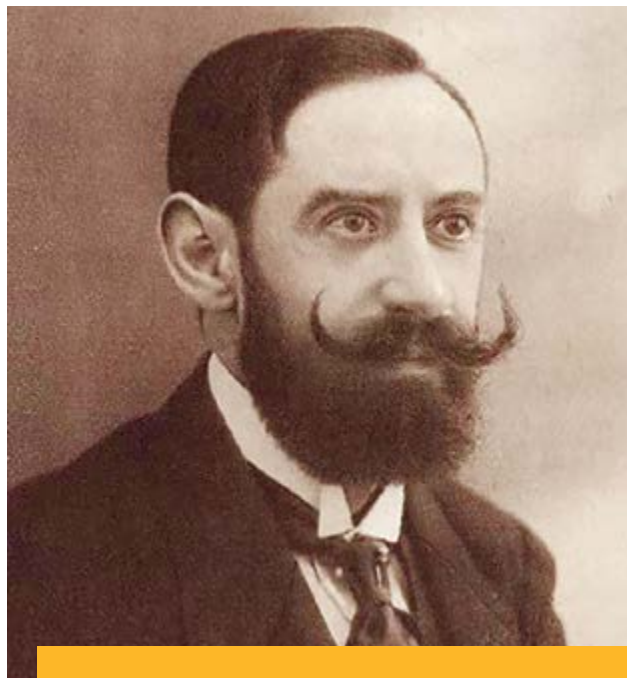
A régi görögkatolikus püspöki palota Nagyvárad főterén 1893-ban, a Sas Ede lapja által szított támadás után

kezdve az első világháború kitéréséig számítható a nagyváradai újságírás aranykora, amikor négy színvonalas napilap: a *Nagyvárad*, a *Nagyváradai Napló*, a *Szabadság* és a római katolikus egyházmegye lapja, a *Tiszántúl* hadakoztak egymással az olvasók és nem utolsósorban a különféle hatalmasságok kegyeiért.

Ennek a küzdelemnek a megvívásához Sas Ede nem válogatott az eszközökben. Bár ő anyagilag ettől egyre csak gyarapodott, a korban ő volt az egyetlen váradai újságíró, aki a szerkesztői munkából meg tudott gazdagodni, de a pénzhajhásznak és az intrikáknak megvolt a hátulütője is. Alig fél éve volt Nagyváradon, amikor helyi kollégái bojkottot hirdettek ellene. Erről így számol be a *Nagyváradai Napló* 1899. május 20. száma: „A vidéki hírlapírók szövetségének nagyváradai bizottsága tegnap este 7 órától 11 óráig a zsurnalisztika történetében ritkán előforduló esettel foglalkozott. (...) Az ülésen elhatározták, hogy Sas Ede hírlapírót bojkottálják a helyi bizottságból és ez iránt javaslatot tesznek a V. H. O. Sz. (Vidéki Hírlapírók Országos Szövetsége – szerk. megj.) központjánál is. Sas Ede ellen az incollegiálitás vádjai hangzottak fel lépten-nyomon és ennek következménye lett a tegnapi határozat. (...) Az ülésen Szathmáry Zoltán a következő indítványt terjesztette elő: Tisztelt választmány! Tekintettel arra, hogy Sas Ede hírlapíró eddigi itteni működésével nap-nap után annak adta bizonyítékát, — hogy önző érdekeinek képes feláldozni az egész nagyváradai hírlapírói kar existenciáját és reputációját, tekintettel arra, hogy viselkedésével csak a hírlapírók tekintélyét rongja meg a nagyváradai közönség előtt, melynek jóakarátát és jóindulatát annyiszor tapasztaltuk, tekintettel arra, hogy egész múltja az itt nem kodifikálható cselekedetei miatt csak ártalmára volt ezen testületnek, indítványozom, hogy Sas Edét, mint aki (...) hírlapíró társaink ellen egyik intrikát a másik után követi el, mert aki minden kollégáját, ahol csak teheti, megmarja és kisebbíti úgy az ő, éppen modora miatt szűk körű társaságában, mint különösen a kénye-kezdére bocsjított »Nagyvárad« című lapban, ismételten indítványozom: miszerint őt a V. H. O. Sz. nagyváradai bizottságából egyszersmindenkorra kizárjuk, vele minden társadalmi és hivatalos érintkezést megszakítunk (...). A bojkottra való felhívást végül hat az egyhez arányban megszavazták, és egyben kijelentették azt is, hogy amennyiben Sas Ede tagja marad a szövetségnek, akkor ők maguk lépnek ki belőle. De végül nem lett következménye az ügynek, Sas Edét nem zárták ki a Vidéki Újságírók Országos Szervezetéből.

Kultúrtörténeti emlék

Ezek a torzsalkodások azonban nem fordították el az újságírók figyelmét a Nagyváradot érintő leg-

Sas Ede fényképe

fontosabb ügyektől. Itt kell megjegyezni azt, hogy a *Nagyvárad* főszerkesztőjeként Sas Ede is a haladást képviselte és támogatta a város fejlődését. Felemelte szavát, hogy Nagyvárad a királyi tábla megyei székhelye legyen, kardoskodott a Kereskedelmi Kamara Nagyváradra költöztetése érdekében. Az új városháza és a kőszínház építésének az ügye, a közvilágítás bevezetése is fontos volt számára. Sas Ede közkedvelt író volt, köszönhetően könnyed, humoros stílusának, amivel a komoly témáknak is egyfajta joviális, kellemes hangulatot tudott kölcsönözni. Nagyváradnak már régóta szüksége volt egy új városházára, Sas Ede erről a súlyos hiányosságról is könnyed hangnemben tudott írni 1900 februárjában: „... a városháza urainak rettenetesen fő a fejük, hogy hova helyezték hát el a városi hivatalokat, ha a királyi tábla részére át kell engedni a mostani bagolyvárat, amelynek oduiban nem laknék el egy réti csikaszfenevad sem – hisz ma már a farkasnak is modernebb igényei vannak. Először tudvalevően az a terv merült föl, hogy a városházát a Zöldfa szállóban kell elhelyezni. Igen, de az ötlet ellen súlyos aggodalmak merültek föl. A városatyák, akik mindig sanda szemmel ellenőrzik a városi tisztviselők működését: úgy okoskodtak, hogy az alkalom tolvajt, azaz örökké villásreggeliző, lakmározó és ozsonnázó tisztviselőket fog szülni. Közel lesz a szálloda étterme s ezért a tanács egy-egy kis pörkölt mellett fogja tárgyalni a fontos ügydarabokat; a bizottságok kávézva ülészenek és a közgyűlést pedig fölterített asztal mellett fogják megtartani (...) Ez a félelem aztán, hogy a városháza egy nagy lakomázó

kompániává alakul át, megingatta a Zöldfa híveit. Pedig milyen érdekes lett volna fölírni a vendéglő ajtaja felé: Vendéglő a városházához. A városháza fölé pedig ezt: Városháza a vendéglőhöz.

Abban minden nagy és kisebb kaliberű elme egyetért Nagyváradon, hogy legcélszerűbb lenne új, fényes, pompás és drága városházát építeni. Ennek a nagyszerű tervnek nincs is, csak egyetlen akadálya, de ez az egy akadály aztán olyan hatalmas, hogy lehetetlenné teszi azt a fényes álmot, mikép nálunk a városi tisztviselők bűzös, sötét, nyirkos kazamaták helyett emberhez és hivatalnokokhoz méltó szobákban dolgozzanak. Nagyvárad tudvalevőleg igen messze áll anyagiak dolgában a régi Velencétől, ahol a paloták falait vékony aranylemezekkel vonták be. A város anyagi helyzeténél csak polgárainak anyagi helyzete rosszabb, akik között már vagyonos embernek kiáltják ki azt, aki nincs fülig az adóssággal."

A villamos bevezetésének az ügyét is felkarolja a Nagyvárad, erről is sziporkázó gondolatokat oszt meg Sas Ede olvasóival a fentebb idézett cikk keretében: „Szóval mindenki örül a villamos vasútnak, csak a bérkocsisok vannak kétségbeesve, hogy ha az átkozott elektromos masina fog utcáinkon keresztül-kasul robogni: ők tormával és paprikás lével mérhetik ki a paripáikat. Pedig hát a bérkocsisok aggodalma merőben alaptalan. Éspedig azért, mert a villamos vasút nagyon olcsó és ezért nagyon demokratikus közlekedési eszköz. Márpedig a mai demokratikus korban ki akarna a nép közlekedési eszközehez folyamodni? Legyenek nyugodtak a bérkocsisok, különösen pedig a kétfogatúak: Nagyváradon a villamos vasút idején is bérkocsin fognak járni azok, akik voltaképpen – nem igen tehetik. Mert Nagyváradon igen kevés ám a pénz; de annál több az úr!"

A Nagyvárad igyekezett úgy szorgalmazni a város fejlődését elősegítő befektetéseket, hogy mindez Sas Edének konkrét előnyöket is hozzon. Az újságcsinálás alapvetően üzleti vállalkozás volt számára, de az irodalmi sikereket sem a megteremtett művészi értékkel, hanem az anyagi haszonnal, illetve az ehhez kapcsolódó, avagy ezzel is járó társadalmi elismertséggel mérte. Természetes tehát, hogy ott volt a helye az egyébként jószándékú, de dilettáns írókat tömörítő Szigligeti Társaságban, és az itteni kapcsolatainak, illetve befolyásának köszönhetően az a megtiszteltetés érte, vagy elintézte, hogy a kőszínház hivatalos megnyitó ünnepségén, 1900. október 15-én az ő prológosát olvasták fel. A Szigligeti háza című költemény bár művészi szempontból nem kiemelkedő alkotás, de fontos helytörténeti adalék, ezért idézünk belőle. Az első szakasza így hangzik:

Te legcsodásabb háza a világnak!
Rajongva nézem bűvös falaid.
A földi mámor, földöntúli vágyak
Az örök dicsőség, mind itt lakik!
Festett tündérkert! A panasz, a vád
Zúgó viharként támadnak ma rád.
S én e viharban megrendülve kérdem:
Mi most a színpad – s mi volt régen?

Majd a színház múltjának korszakait idézi meg egy-egy strófával. A történelmi számbavétel után magát Szigligeti Edét szólítja meg egy hét strófás betéttel, arra kérve, hogy legyen mintegy égi védnöke e földi művészi hajléknak. Majd a jókívánság következik:

Hogy mi körül zúg a zavaros ár,
Hogy minden szépet, jót örvénybe zárjon:
Álljon e ház, miként a sziklavár,
Mint hegytetőre épült templom álljon!
S ha szennyes árvíz zúdul a világra
Legyen az ideálok Ararátja!
Mert jaj a népnek – sorsa rút halál,
Ahol nem divat – az Ideál!

Támadjon itt igaz magyar világ,
A költészet bűbájos virulása:
Magyar földből fakadó virág
Legyen sasfészek, melyből az eszmék
Magasra törve a napot keressék,
Fehér legyen a szárnyuk – de szabad!
Fehér sas legyen itt a gondolat!

A prológos utolsó előtti versszaka:

S amit a törpe kor ma csak nevet:
Itt prófétája szóljon ihletten.
Lobbanjon föl a hazaszeretet
Tűzoszlopa a sivatag jelenben!
Támadjon költő, kinek döngő hangja
Hazafiságnak legyen ércharangja.
És hirdessen a jóknak víg esztendő:
Hisz megbűnhődöttünk múltat s jövőndőt!....

Majd miközben a zenekar halkán a Himnuszt kezdi játszani, felhangzik az utolsó versszak:

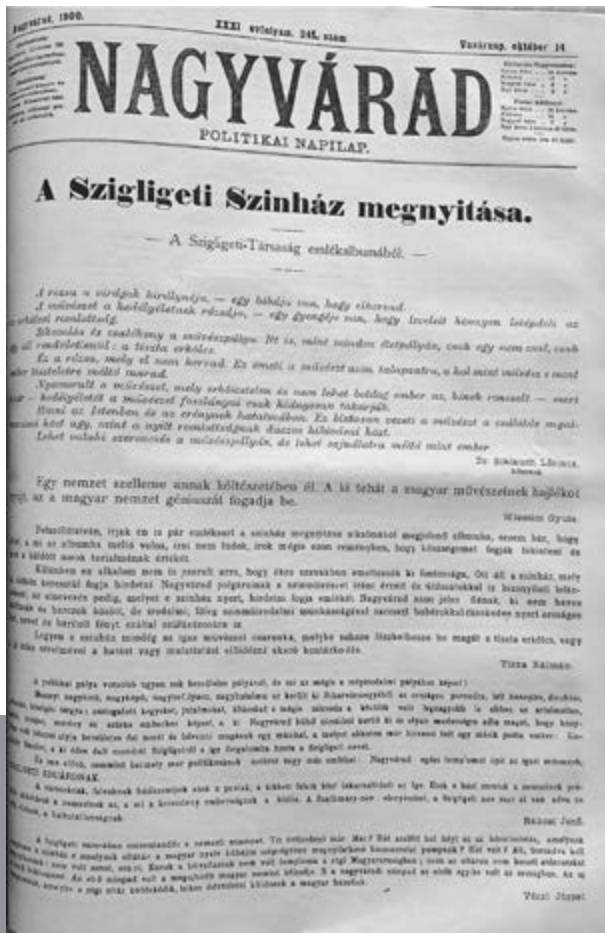
...Ti, kik itt vagytok – halljátok szavunk?
S visszhangja kél-e, lázasan remegve?
Hisz minden vágyunk, égő óhajunk,
Hogy utat leljünk mindig szívetekbe!
Ti, kik itt vagytok – imádkozzatok:
Teremtsünk mi is egy nagy korszakot!
Az ideálnak! Mi küzdő hazánknak!
Magyarok Istene! Úgy áldd meg ezt a hazát.

Sas Ede irodalmi tehetségénél sokkal nagyobb volt üzleti rátermettsége. A váradai sajtó konkurenciaharcában ő mutatkozott a legagilisabbnak. Hegedűs Nándor újságíró, aki személyesen ismerte őt, azt írja, hogy a *Magyar Távirati Iroda*, a *Pester Lloyd*, a *Pesti Hírlap* és a *Budapesti Hírlap* tartott Nagyváradon sorfizetés ellenében tudósítót, és ez mind a négy lapnál Sas Ede volt. Ez volt az egyik oka annak, hogy az újságírók nem szerették őt, aki még ezeket a kis jövedelemforrásokat is elorozta tőlük. Hegedűs ezt is írja róla: „*sánta is volt, béna is volt, de fürgeségben és agilitásban vetelkedett őt ép emberrel és csakhamar mint a dagály harapott le egy-egy darabot Láng József lapvagyonából.*” A manőverezések eredményeként a *Nagyvárad* 1901. augusztus 3-án egy hírlapkiadó részvénytársaság tulajdonába kerül, melynek sokak meglepetésére Sas Ede lett a főrészvényese. Másik pályatársa, az őt szintén személyesen ismerő Tóth Sándor egy 1921-ben írt, egyébként rendkívül rosszindulatú, sőt, dehonosztáló cikkben emlékezik vissza arra, miképpen kaparintotta meg Sas Ede Láng József lapját: „*Bebeszéli Láng Józsefnek, kiadójának, aki e kampányban* (az 1899-es bojkottról

van szó – P. I.) *fedezte, tartotta az ellenszenv dacára is, amely Sas Edével szemben megnyilatkozott, hogy alkítsa át a nyomdát és a lapot részvénytársasággá. Ez meg is történt. Az elhelyezett részvényeket Sas Ede viszszaadta (...). Mikor a részvények többsége a markában volt, Sas Ede közgyűlést hívott össze, amelyen az ő strohmannjai, nagyrészt a vállalat vele cimborázó alkalmazottai és kávéházi csellegők jelentek meg s kimondták, hogy a lapot és a nyomdát Sas Edének adják át. Láng máról holnapra szegény ember lett s kénytelen volt kivonulni az üzletből, amelyet ő teremtett meg.*” A cikk durva hangneme miatt fenntartásokkal kell kezelni az abban foglalt állítások hitelességét, viszont tökéletesen érzékelteti azt, hogy egyes kollégáiban milyen erős ellenszenvet volt képes kelteni Sas Ede, aki miután teljesen átvette az uralmat a *Nagyvárad* fölött, kérérelhetetlenül a saját üzleti érdekeinek a szolgálatába állította azt.

Ady és Sas

Ellenszenvről szólván és az eddigiek után talán nem lesz meglepő, hogy Sas Edének a Nagyváradra

A *Nagyvárad* napilap címlapja a Szigligeti Színház megnyitását köszönti, ugyanakkor közölték Sas Ede prologját, mely a nyitóesten el is hangzott a színpadról

kerülő Ady Endrével is meggyűlt a baja, bár kapcsolatuk igen kedvezően indult. Sas Ede jó újságírói, szerkesztői szimatának bizonyítéka, hogy ő közölt Nagyváradon először Ady-írást, méghozzá még egy Debrecenben írt kritikáját. Ady hálás is volt neki ezért, és miután Nagyváradra került, az első itteni hónapjaiban kedvező kritikát írt Sas Edének a *Mesék a valóságról* című verses kötetéről. Később azonban kiismerte a befolyásos szerkesztőt, és valósággal ellenségekké váltak. Az első nyílt csörtére azt követően került sor közöttük, hogy a *Debreceni Friss Újságban* támadó cikk jelent meg Nagyvárad ellen, mely már egy sor közintézményt elorzott Debrecen elől, és most a közigazgatási tanfolyamot is el akarta volna venni. Ady Endre a *Nagyváradai Naplóban* fűzött megjegyzést ehhez cikkhez: „Ezt a debreceni lapot Sas Ede nagyváradai hírlapíró szerkeszti. Újabb adat arra, hogy bizonyos egyéniségek sem erkölcsi, sem semmiféle inkompatibilitást nem ismernek”. Sas Ede helyett Harsányi Sándor, a debreceni lap szerkesztője válaszolt s vádakra. Leírta, hogy Sas Ede ugyan főszerkesztője az újságnak, de annak tartalmába a politikai irányításon kívül nem szól bele. Ha hinni is lehet ennek az állításnak, ez a helyzet önmagában véve megkérdőjelezte Sas Ede álláspontjának hitelességét és őszinteségét. 1901 decemberében lovagias ügy is kerekedett a Sas Ede és Ady közötti ellenszenvből. Sas Ede írt egy verset a *Nagyvárad Magyar Színpadba*, illetve a *Nagyváradba*. Másnap Ady Endre a *Színházi Újságban* parodizálta a verset. Ennek az Ady kötetekben nem szereplő gúnyversnek az utolsó részét idézzük, már csak azért is, mert jól leírja azt, milyen embernek látta Sas Edét sok kortársa:

Szólnak sokan, változik fű, fa is,
De némely ember állandóan hamis.

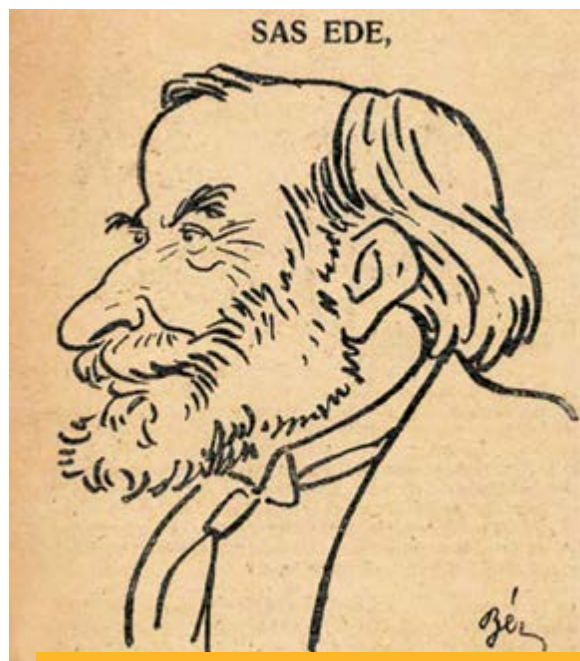
Másnak mégis van őszinte sora,
De ez őszintén nem írt még soha.

Kedve, könnye, sírása tettetett,
Gyűlölt mindig, sohasem szeretett.

Írása, lelke, mindene sottis,
Kamatoztatja – még a lantot is.

Az afférnak következménye lett: Karácsonyi Aladár, a *Nagyvárad* munkatársa provokálta Kaczér Vilmost, a *Színházi Újság* szerkesztőjét, amiért Kaczér lovagias elégtételt kért. A pisztolypárbaj a volffi erdőben zajlott le, Karácsonyi huszonöt méterről lőtt, de nem talált, Kaczér nem élt a lövés jogával, a párbajnak így nem volt sérültje.

Ady és Sas Ede utolsó nyilvános kakaskodása 1903 tavaszán zajlott le, amikor Ady Endre a helyi

Sas Ede karikatúra a *Borsszem Jankó* című életrajzból

napilapok előzetes megegyezése ellenére leközölte a *Nagyváradai Naplóban* azt, hogy dr. Somló Bódog nagyváradai jogakadémiai tanár ellen a tanári kar több tagja állásfoglalást fogalmazott meg, mert antimonarchistának, ateistának és anarchistának minősítették nézeteit. Ady írása országos felzúdulást keltett, váradai kollégái azonban, köztük természetesen Sas Ede is szószegéssel vádolták meg őt. Ezekre válaszul írta Ady szerkesztői üzenetét a *Nagyváradai Napló* 1903. május 31-i számában, többek között ezt: „A „Nagyváradai Napló” ellen ízléstelen és okatlan kirohanást intézett tegnap két nagyváradai lap, a „Szabadság” és a „Nagyvárad”. (...) Ők tudniillik azért haragusznak, mert a nagyváradai jogakadémia szenzációs, fölháborító botrányát mi tártuk legelőször a nyilvánosság elé, s hogy újságíró nyelven szóljunk: zszurnalisztikailag mi vezettük be az ügyet. (...) – A szószegés vádjá hát nem való és komikus is. Sas Edéhez, a kollegialitás híres apostolához külön szavunk van, mert durva kirohanását ő is megtoldta egy szóval. Mi nem irigyeltük az ő sikereit a tejegzadság, biztosítás-kötés és hirdetés-akvirálás terén stb., mért irigyli ő tőlünk azt a zszurnaliszta-sikert, mely pláne nekünk nem hozott anyagi hasznot sem.” Sas Ede nem maradt adósa Adynak és a *Nagyváradai Naplónak*, ezt írja a *Nagyvárad* június 3-i számában Szerkesztői üzenetként: „Ami egyébként a *Nagyváradai Naplónak* e lap szerkesztőjére tett megjegyzését illeti, arra mi viszont azt jegyezhetjük meg, hogy igénytelen nézetünk szerint a közönség valószínűleg többre becsüli azt az újságírót, aki teheneit

feji, mint azt, aki a publikumot feji meg.” Június 5-én még egyszer odaszúr Adynak: „A Nagyváradi szerkesztője igenis büszke rá, hogy a portája körül látszik a tevékenység nyoma. Akinek ez nem tetszik, pukkadjon meg az irigységről. De aki azt meri állítani, hogy amit a Nagyváradi szerkesztője szerzett, azt nem a legszigorúbb tisztesség útján szerezte, az közönséges, rágalmozó gazember”.

Ady Endre 1903 októberében elhagyta Nagyváradot, de Sas Edének maradt így is bőven ellenfele a városban. Folyamatosan párbajozik, szinte nincs olyan év, ami eltelne úgy, hogy ne keveredne bele valamilyen becsületbeli ügybe, és a párbajok megvívásában testi fogyatékosága sem gátolja. Még Kun Bélával is összerúgta a patkót, aki akkoriban nagyváradai újságíró volt. Mindemellett, ha érdekei megkívánták, akkor a párbajjelenes mozgalmat támogatta. A *Nagyváradi* az új évszázad első évtizedében hű krónikása, sőt, esetenként előmozdítója volt a város páratlan fejlődésének, melynek egyik jelentős lépcsőfoka volt a városháza felépítése, majd felavatása 1904. január 10-én, a villamosforgalom beindítása 1906. március 1-jén, stb. Az évek során Sas Ede nemcsak helyi, de országos befolyásra is szert tett, amit szintén személyes érdekeinek megfelelően igyekezett kamatoztatni. A már említett VHOSZ igazgatósági tagjaként 1905-ben felvetette azt, hogy a szervezet tagjai lépjenek be a szociáldemokrata-párt szakszervezetébe. Sas Ede hivatalos indoklása szerint erre azért lenne szükség, hogy rendezzék a hírlapírók anyagi helyzetét, továbbá az újságírók és a kiadók közötti jogviszonyt. Úgy állította be saját javaslatát, mint a proletár sorban tengődő újságírók életkörülményeit javító eszközt, valójában az volt a szándéka, hogy megnehezítse az új lapok létesítését, mert azok konkurenciát jelentettek a már meglévő lapoknak, tehát a *Nagyváradi*nak is. Terve valamiért nem sikerült, és egy év múlva, 1906-ban már kárhóztatta azokat, akik a választásokon a szociáldemokrata pártra szavaztak. 1907-ben a Petőfi Társaság rendes tagjává választották. 1909-ben a nagyváradai újságírók szövetségének megalkotásában ügyködött, mely szervezetnek elnöke is lett.

Újságíró sztrájk

Sas Edét a felsoroltakon kívül megválasztották több más közhasznú egyesület, bizottság, egyesület tagjává. Társadalmi beágyazottsága egyre mélyebb és biztosabb lett, ami fontos biztonsági hálót jelentett számára 1912-ben, amikor belefutott nagyváradai pályafutásának egyik legnagyobb konfliktusába, amiből a magyar sajtótörténet első vidéki újságíró sztrájkja kerekedett.

Az akkoriban ellenzéki lapnak számító *Nagyváradi* megírta, hogy gróf Tisza István gazdagságában az egyik kútnak a vize fertőzött, és mindazok a cselédek, akik ittak a kút vizéből, megbetegedtek. Marton Manó szerkesztő az értesülést Tisza István cáfolata ellenére fönntartotta. Sas Ede szerint emiatt történt az, hogy a *Nagyváradi* nyomdája abban az évben a posta nyomtatványszállításából jóval kevesebbet kapott, mint a kormánypárti lapok nyomdái, ami természetesen kevesebb bevételt jelentett a *Nagyváradi* tulajdonosának. Ez rendkívül felbőszítette Sas Edét, aki emiatt Marton Manó szerkesztő szerződését tizenöt évi kifogástalan munka után azonnali hatállyal fölbonította, nevét tudta nélkül levétette a lapról. Az ügy pikantériája, hogy a kútmérgezésről szóló esetet maga Sas Ede telefonálta meg a budapesti lapoknak, amiért ő fel is vette a tudósítói díjakat. Vagyis úgy próbált lavírozni, hogy a kormánytól és az ellenzéktől is pénzt tudjon szerezni. Amikor a *Nagyváradi* másik három belső munkatársának a tudomására jutott, hogyan bánt el Sas Ede Marton Manóval, szolidaritást vállaltak szerkesztőjükkel és sztrájkba léptek. Dutka Ákos, Nagy Andor és Hajnal Jenő memorandumot fogalmaztak meg, melyben követelték, hogy Marton Manó kapjon teljes elégtételt, a maguk részére pedig 30 százalékos béremelést, tisztességes bánásmódot és egészséges munkahelyiséget követeltek. Szinte a teljes nagyváradai sajtó szolidaritást vállalt a sztrájkolókkal. A váradai újságírók 1912. április 6-án nyilatkozatot adtak ki, melyben azt írják: „Kollegiális közösséget teljesítünk, amikor ezennel kijelentjük, hogy a *Nagyváradi* munkatársainak férfiasságát és önérzetességét állásfoglalásukat helyeseljük, hogy a Marton Manót ért méltatlan inzultust kari sérelemnek tekintjük, hogy a Sas Edénél tovább nem dolgozó kollégák-

1892-ben készült karikatúra a szerkesztőségi munkáról

kal minden irányban szolidárisak vagyunk és maradunk, hogy az újságírói kar ellenségének tartjuk mindazokat, akik e mozgalom után a Nagyvárad-ot akár munkájukkal, akár csak hírszolgáltatással is támogatják, hogy kötelességünknek ismerjük azokat minden téren bojkottálni s egyben fogadjuk, hogy mi magunk minden rendelkezésünkre álló eszközzel dolgozunk önérzetes kollégáink küzdelmének sikere érdekében." A nyilatkozatot tizenkét újságíró írta alá, köztük Pásztor Ede, Emőd Tamás és Hegedűs Nándor. A szélesebb váradai társadalom is a tiltakozó újságírók mellé állt: a Royal kávéházban gyülekező sztrájkolókat sokan keresték fel. „Az üdvözlők között volt Rimler Károly polgármester is, aki kitarásra buzdította az újságírókat. (...) Az éj folyamán több fővárosi újság szerkesztősege küldött szívélyes üdvözlést a sztrájkolóknak” – olvasható a Nagyváradai Napló 1912. április 7-i számában. Fehér Dezső lapja április 10-én arról számolt be, hogy a magántisztviselők bojkottot hirdettek Sas Ede és a Nagyvárad ellen, az általuk április 7-én elfogadott határozati javaslat leszögezi, hogy a Nagyvárad Magántisztviselők Egyesülete mélyen elítéli Sas Ede felháborító eljárását, azonosítja magát a hírlapírókkal és bojkottálja a Nagyváradot. Olyan kávéházba vagy fodrászterembe, ahova Sas Ede lapja jár, nem teszik be a lábukat. Felhívják főnökeiket és a kereskedőket, hogy a Nagyváradban ne hirdessenek. Április 8-án a Kereskedelmi és Iparkamarában a polgárság és a munkásság részvételével népgyűlést tartottak, ahol szintén bojkottra szólítottak fel a Nagyvárad ellen. Április 9-én este már színes röpcédulák jelentek meg a városban ezzel a felirattal: „Önérzetes ember nem olvassa, nem hirdet benne, nem fizet elő a Nagyváradra”. Mindez azonban nem roppantotta össze Sas Edét, a sztrájk törés ódiума ellenére talált új kollégákat, akikkel tovább tudta vinni a lapot, és még azt is elérte, hogy az új munkatársakat felvegyék a VHOSZ-ba. A történeteket mégis megsínylette a Nagyvárad, mert legtehetségesebb újságírói hagyták faképnél, sőt, Marton Manó és Dutka Ákos új lapot alapítottak Új Nagyvárad címmel. De nemcsak a csodák, hanem a botrányok is három napig tartanak, Sas Ede alig fél évvel a botrányos ügy után máris egy újabb megtisztelő közösségi kulturális megnyilvánulás egyik főszereplőjévé vált. A Szigligeti Társulatnak régóta dédelgetett vágya volt, hogy névadó írójának egész alakos szobrot állítson Nagyváradon. Az összegyűlt adományokból Margó Ede neves szobrász készített mellszobrot, amit 1912. december 15-én nagy ünnepség keretében avattak fel a szintén a Szigligeti nevet viselő színház előtt. Itt olvasták fel Sas Ede Szigligeti szobránál című versét. A helytörténeti kuriózumnak számító tízszakaszos költemény első és utolsó strófáját idézzük:

A Szigligeti Ede-szobor avatását köszöntő Sas Ede vers a Nagyvárad címoldalán, 1912. december 17-én

Elődbe nem büszke koturnusba lépünk,
Hivalgó nagy zajjal nem ünnepelünk;
Csak egy pár szál virág, mit számodra tépünk,
Késő legényeid, ős Céhmasterünk!
Csak egy pár szál virág: magyar föld virága,
Aminő volt lelked, költészeted is...
Mellyel megtelt vala színpadunk világa,
Mely kicsendült édes, bűbájós nótákba,
S délibábos álmok országába visz...

Ezt a dalt, e helyen, színpalaink között
Ő pendítette meg, tűz ujjával;
Jaj ha en-magából lelkünk kivetkőzött,
Hogy el ne ringatja többé ez dal!...
Szivünk dobogása rezdül minden hangba,
Erre az ütemre lejt bennünk a vér;
Csitt, hallgassuk! Ez a kis falunk harangja
Ez a tiszaparti füzesek galamja: –
Ebben a nótában lelke s a mi lelkünk
Mindörökre él!...

Világháború, búcsúzó

Amikor ez a szoboravatás megtörtént, addigra már a háború előszelét lehetett érzékelni, hamarosan be is következett a katasztrófa: 1914-ben kirobbant a világháború. Sas Ede karrierje azonban úgy tűnt, hogy töretlenül halad felfelé. 1917-ben, Rádl Ödön halála után a Szigligeti Társaság elnökévé választották. A háborús időszakban fedezte fel Sas Ede az új művészi kifejezési eszközt, a filmet. Kapcsolatba került a magyar filmgyártás úttörőjével, Janovics Jenővel, megírta a *Méltóságos rabasszony* című forgatókönyvét, az ebből forgatott film 1916-ban készült el, később további három Janovics filmet forgattak Sas Ede írásai alapján.

1918. januárjában Nagyváradon még megünnepelték harminc éves írói és hírlapírói jubileumát, hogy aztán ugyanannak az évnek a májusában bejelentse búcsúzását a várostól. Sas Ede megérezte, hogy a háborút Magyarország elveszíti, és ezzel együtt elveszhet Várad is, ezért még időben felszámolt mindent, ami anyagilag a városhoz kötötte: újságját átadta annak a Hegedűs Nándornak, aki a néhány évvel korábbi újságíró sztrájk során ellene megfogalmazott nyilatkozat egyik aláírója volt. A *Nagyvárad* 1918. május 31-iki számának *Búcsúzó* című vezércikkében így vall: „Mikor idekerültem, néhai való mesteremnek, Iványi Ödönnek az oldalán, mi volt akkor Nagyvárad? Egy igazi vidéki kisváros vett körül bennünket, a maga kezdetlegességével és elmaradottságával. (...) Friedrichstrassei elevenségű és párisias kacérságú korzónk helyén még ott kígyózott a szűk Bazár-szoros; s a város közepén bizony könnyen megszámlálhattuk az emeletes házakat. Én még részt vettem a gyűléseken, amelyeket derék Mezey Mihállyal tartottunk, hogy csináljuk meg végre a közúti vasutat; s haj, mennyi csatát vívtunk, szóval, tintával, az öreg, csökönyös Sal Ferenc apánkkal azért, hogy legyen-e hát Nagyváradnak, a nyári fabódé helyett, kőszínháza? Az én szavam volt az első, amely a Bémer-téri szép hajlékban megcsendült; a pályám első – legkedvesebb – koszorúját Nagyvárad várostól kaptam a gyönyörű színházavató estén. Elsők között hallóztam bele a nagyváradai telefonba, amivel Róth János bácsi kultur-vágya, modern vállalkozó szelleme bennünket megajándékozott; és láttam az első villamos lámpák kigyulladását – láttam kikelni, sudárba szökkenni mindazt a sok nemes magot, amelyet a jövő Nagyvárad rajongó, immár nagyrészt porladó álmodói elvetettek; láttam megvalósulni, diadalmaskodni azt a nagyszerű, hatalmas, minden akadályt leküzdő Akaratot, ami ennek a városnak a lelkét mindenkor eltöltötte, fűtötte és feszítette. Ez a lendület, ez az akarat magával ragadott engem is – s bizony jóleső öntudattal gondolok arra, hogy hú és becsületes napszámosa voltam a nagy mun-

kámnak, ami a régi Nagyvárad lerombolásában, az újnak megteremtésében itt mindenha oly lázas és fölemelő igyekezettel folyt. (...)

Láttam e város büszke és dicsőséges nagyratörését, – tanúja és részese voltam küzdelmeinek, viszontagságainak, mikor bekövetkezett a nagy földindulás, a rettentő világkatasztrófa előestéje, amikor még csak rátette lábát a földre a vassarkú kolosszus, a Háború, – s már erre az első toppantásra összeomlott minden, ami nem volt elég erős és szilárd. S láttam a világegés idején nagyszerű erényei kivirágzását, a könyörület, a haza és emberszeretet csodálatos működését. (...) És örvendezve láttam és látom azt is, hogy e város, minden megpróbáltatása után, kifogyhatatlan őstermő talaja a regeneráló magyar erőnek. Látom a pusztulás romjainak eltakarítását. A romokon felpezsdülő új és gazdagabb életet. Új tervek kirajzását látom, új akaratok harsogó indulóját hallom – az alkotás vágya, mint a jóvérű mén, türelmetlenül harapja zaboláját. Egész Magyarország az újjászületés processzusát éli – sehol ez a törekvés nem oly heves s nem hordja magában annyira a siker föltételeit, mint Nagyváradon. Egy nagyszerű, ízig-vérig modern város van itt kialakulóban, amely minden tekintetben szebb, jobb és tökéletesebb lesz, mint a régi volt, amelynek köveit én is segítettem, tőlem telhetőleg, összehordani.

Tisztában volt azzal is, milyen szerepet játszott Nagyvárad sajtóéletében: „Mikor Nagyváradra hozott a sorsunk, Iványi Ödönt és engem, közismert dolog, hogy az újságírás itt ugyancsak gyerekcipőt viselte. (...) Ma már büszke lehet sajtójára Nagyvárad – s a modern élet haladásának keretében nagyszerű kilátások nyílnak meg újságaink jövő fejlődésére nézve is.”

Az életút vége

1918 júniusában Sas Ede már a budapesti Uher Filmgyár dramaturgiai igazgatója volt, több film is fűződik a nevéhez ebből a korszakból: az Eötvös József báró egyik költeményéből készült adaptáció, *A megfagyott gyermek* (1921) című némafilm az 1920-as évek egyik meghatározó magyar filmje. Két, Petőfivel kapcsolatos film elkészítésében is részt vett, a *Bolond Istókban*, és a Hevesi Sándorral közösen írt, magának a költőnek az életútját felidéző *Petőfi* című némafilmben. Mindkét alkotás 1921-ben készült el. 1922-től a *Pesti Hírlap* munkatársa volt. Ebben az időszakban is folyamatosan alkotott, különösen gyermekkönyvei és az ifjúságnak szóló írásai voltak közkedveltek. Sas Ede 1928-ban hunyt el, a Kerepesi temetőben nyugszik. A *Pesti Hírlap* szerkesztősége nevében Kosztolányi Dezső mondta a búcsúztatót: „Először látom pihenni. Mindig sietett, jött valahonnan, vagy ment valahová. Most megállott.

Nagy részvét mellett temették el pénteken délután Sas Ede író, a Pesti Hírlap kltünő munkatársát. Képnél: Kosztolányi Dezső a Pesti Hírlap nevében búcsúztatót mond.

Kosztolányi Dezső mondott búcsúztató beszédet Sas Ede temetésén a budapesti Kerepesi temetőben (Fotó: Képes Vasárnap, 1928)

34 *Mindig mozgott, lüktetett, lángolt. Most mozdulatlan. Mindig serénykedett, percegett, zümmögött a tolla. Most hallgat. A hangyához hasonlított. Kétszer, háromszor akkora terhet emelt vállára, mint a teste és birta-állta. A munka hőse volt. Csak a munkát szerette és a munkában az életet és az életben bennünket. Azon a napon halt meg, mikor orvosai hivatalosan kimondották, hogy többé nem szabad dolgoznia. Ezt nem tudta, de megérezte és a szívét megállította. Azon a napon adjuk át drága hamvait a földnek, mikor a gyermekeket, az ő kis barátjait, akiket annyi ötlettel és szívből fakadó melegséggel mulattatott, elbocsátják az iskolából és megkezdődik a hosszú, nagy vakáció. Életében, halálában a munkát dicsőíti. Áldott legyen "*

Ez a munkás élet nem teremtett kiemelkedőt, de Nagyváradon ösztönzőleg hatott arra, hogy nagy dolgok történjenek. Sas Ede legnagyobb érdeme talán az, állapította meg Indig Ottó, hogy meghonosította Nagyváradon a kapitalista versenyszellemet, és ezzel hozzájárult az irodalmi-művészeti élet fellendüléséhez is. Az utókort tehát nem hálásnak vagy hálátlannak, hanem sokkal inkább igazságosnak kell

mondanunk, amiért nem vezette be Sas Edét a közös emlékezet panteonjába. És emiatt valószínűleg maga Sas Ede lepődne meg a legkevésbé, erre enged következtetni a sírján olvasható saját sírverse, amivel összegezte az utána jövők számára szorgalommal leélt életének eredményét:

*„Fáradtam, küszködtem,
semmit el nem értem -
s voltaképpen élni
soha rá nem értem.”*

Felhasznált irodalom:

- Indig Ottó: A nagyváradai színészet másfél évszázada (1798-1944), Kriterion, 1991
- Indig Ottó: Várdi parnasszus, irodalmi és sajtóélet a századfordulón, Literátor, 1994
- Indig Ottó: A nagyváradai újságírás története, Bihari Napló Kiadóvállalat, 1999
- Hegedűs Nándor: Ady Endre nagyváradai napjai, Akadémiai kiadó. 1957
- A korabeli sajtó kollekciói

Albu-Balogh Andrea

Egy kézirat Tabéry Géza hagyatékából

ALBU-BALOGH ANDREA (1980, Margitta) egyetemi oktató. Zilahon érettségizett, 2005-ben diplomázott Kolozsváron a BBTE néprajz–magyar irodalom tagozatán. 1012 óta Partiumi Keresztény Egyetem Magyar Nyelv és Irodalom Tanszéki Csoportjának oktatója. Kutatási területe a XX. századi magyar, ezen belül az erdélyi magyar irodalom.

Ady Endre kultuszának nagyváradi pártolói közül különös figyelmet érdemel Tabéry Géza (Nagyvárad, 1890. július 17. – Nagyvárad, 1958. január 6.) író, újságíró munkássága, aki közvetlenül Ady halála után az elsők között szorgalmazta a költő relikviáinak összegyűjtését, az Ady-szoboralap létrehozását,¹ aki irodalmi társaságot nevezett el a költőről, és mintegy az utókor számára való emlékként írta meg Csinszkával kapcsolatos emlékeit. Tabéry ugyanakkor nem csak mint az Ady-kultusz elkötelezettje szerzett nevet magának, életműve önmagában is rendkívül értékes és érdekes, különösen a 20. századi erdélyi és partiumi irodalom vonatkozásában.

Tabéry Géza már 1909-től rendszeresen közölt a váradi és az országos (budapesti) lapokban, az első világháború után pedig azonnal felismerte a váradi magyar sajtóélet megmaradásának szükségességét. Lapot is indított *Magyar Szó* címmel. A két világháború közötti időszakban számtalan cikket közölt a *Szabadságban*, a *Nagyváradban*, a *Nagyváradi Naplóban* és az erdélyi lapokban, a *Napkeletben*, az *Erdélyi Helikonban*, a *Brassói Lapokban* stb. Tagja volt a kolozsvári Helikon irodalmi csoportosulásnak és részt vett a marosvécsi írótalálkozókban egészen 1933-ig, amikor is az Erdélyi Szépmíves Céh kiadói

politikája miatti elégedetlenségnek hangot adva, Berde Máriával és Olosz Lajossal együtt új irodalmi társaságot és könyvkiadó vállalatot indított Erdélyi Magyar Írói Rend névvel (aminek köszönhetően jelent meg Berde Mária *Szentségvivők* című regénye is). Aktív, a konfliktusokat is felvállaló attitűdjével fáradhatatlanul dolgozott a magyar irodalom és kultúra népszerűsítéséért.² Regényei Partium és Erdély múltjából merítenek. A *Frimont-palota* című alkotása igazi Partium-regény.³ Legismertebb talán a *Szarvasbika* és a *Vértorony*, valamint a Csinszkára emlékező, *A csucsai kastély kisasszonya* című kisregénye. Ezen kívül rövidprózával és színdarabokkal is jelentkezett. Újságírói pályája rendkívül gazdag, ami ugyancsak feldolgozásra vár. *Vértorony* című regénye megjelenését követően irodalomtörténeti vitát váltott ki, ami *Vallani és vállalni* néven híresült el.⁴

Váradiak számára köztudott, hogy Tabéry pályafutása – sok más kortársáéhoz hasonlóan – 1945 után fokozatosan kényszerpályára szorult. Ekkortól nem jelennek meg kötetei, újságíróként sem tevékenykedhet, csupán majd posztumusz kiadásban, 1970-ben lát napvilágot *Két kor küszöbén* című önéletrajzi jellegű szövegtöredék. Erről a korszakról – megrendítő sorokban – Indig Ottó tudósít: „Majd a várt »felszabadulás« következik. És tetőződnek a csalódások. Eltiltják az újságírói munkától (!), ismét ráütik az áruló bélyegét és kiragadják a tollat kezéből. Magam előtt látom sovány, magas alakját, görnyedt vállán favágó felszerelésével, s ma is szégyellem – amit az egykori gyermek látott – szomorú,

¹ *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon*, V/2., <https://kriterion.ro/glossary/tabery-geza/>

² Tabéry aktív szerepvállalásáról tanúskodnak a helikoni találkozó jegyzőkönyvei, valamint Tabéry levelezése is, amelyekből néhány megjelent a Marosi Ildikó szerkesztette kötetben. Lásd *A Helikon és az Erdélyi Szépmíves Céh levelesládája I-II*, szerk. Marosi Ildikó, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1980.

³ Albu-Balogh Andrea, *Partium regénye: A régió megjelenítése Tabéry Géza A Frimont-palota című regényében*, Acta Universitatis Christianae Partiensis – Studia culturale, 2020/2, 65–73.

⁴ Lásd Kántor Lajos, *Vallani és vállalni*, Bukarest, Kriterion Könyvkiadó, 1984.

megtört tekintetét, a méltósággal viselt megaláztatást, mely körüllegte.”⁵ Az írónak 1955-ben sikerült – hosszú évek küzdelme után – hozzá illő stabil álláshoz jutnia az Ady Endre Emlékmúzeum megnyitásával, aminek már csak szűk három évig volt igazgatója, egészen 1958 januárjában bekövetkezett haláláig. Az Ady Endre Emlékmúzeum létrejötté és annak vezetése bizonyára egyfajta igazolás is volt számára arra nézve, hogy addigi erőfeszítése nem volt haszontalan.

Tabéry hagyatékának egy része a Petőfi Irodalmi Múzeumba került, az ott található levelezésanyag és más annalekták teljes körű feldolgozása még várat magára. Egy-egy levele különböző gyűjteményes kötetek részeként került nyilvánosságra (lásd a 2. lábjegyzetet). Életművének irodalomtörténeti jelentősége vitathatatlan, a jövő kutatóira vár ennek méltó értékelése. Életművét néhány tanulmány, elő- és utószó méltatja, valamint a műveinek megjelenését követő rövidebb recenziók, illetve Robotos Imre *Eszmék ütközésében* című kismonográfiája.

A most közreadott, Adyról szóló kézirat a Bihar Megyei Állami Levéltár tulajdonában van, ahol az utóbbi időszakban felbukkant néhány tétel a Tabéry-hagyatékából. A külalakjára nézve gépelt dokumentumon semmilyen eligazító jelzés, évszám, alkalom nem található, ami a megjelenést vagy az előadás időpontját meghatározná. Megfogalmazása szabatos és közérthetőségre törekvő. Műfaját tekintve nyilvános beszéd vagy előadás lehetett, de akár nyomtatásban is megjelenhetett volna (azonban erre semmilyen nyomot nem sikerült találni, de erre később még visszatérünk). Előadva körülbelül félórát vesz igénybe, tehát inkább előadásnak szánhatta a szerző, nem valószínű, hogy ünnepi beszéd lehetett. A szöveg fő témája, mint ahogyan a cím is nemes egyszerűséggel jelzi, Ady költészetének értékelése, ami a korszak irodalompolitikai viszonyainak megfelelően kerül kifejtésre. Alapvetően a pályáiv stációit figyelembe véve rajzolja meg Ady költészetének fejlődés-vonalát, kibontakozását, tehát a szilágysági gyökerektől indul, aztán Nagykároly, Zilah és Debrecen, Várad, Párizs és Budapest, valamint mindazok a fontos impulzusok, meghatározó szerelmek és barátságok is szóba kerülnek, amelyek ma már iskolai tananyagként mindenki számára ismertek. Budapest és Párizs szerepe csak említés szintjén van jelen, ennek részletes kifejtése nem kerül sorra, ami a kor konjunktúrájának ismeretében nem meglepő.

⁵ Indig Ottó, *Erdélyiség hittel holnapos utakon – Tabéry Géza emlékezete*, Bihari Napló, 1990. július 21., 3.

Fontos megemlíteni, hogy az Ady-kanonizáció az ötvenes években bontakozik ki a szocialista országokban, ekkortól válik Ady költészete iskolai tananyaggá, ami egyúttal – mint minden más életmű esetében – ideológiai színezetű, benne a forradalmár költőt láttatva, aki mintegy előkészítője volt a „jobb világnak”, ami az államszocializmus korszakában bekövetkezett.⁶ Zárójelben érdemes hozzátenni, hogy a két világháború közötti időszakban sok vita zajlik Ady életművének értékeléséről, az Ady-kanonizáció korántsem zárult le, inkább a polémiák jellemzik.⁷ Az ötvenes években tehát – az életmű kisajátításával ugyan – de sokak, köztük Tabéry álma is megvalósul az Ady-múzeum létrejöttével és a költő életművének értékelésével.⁸

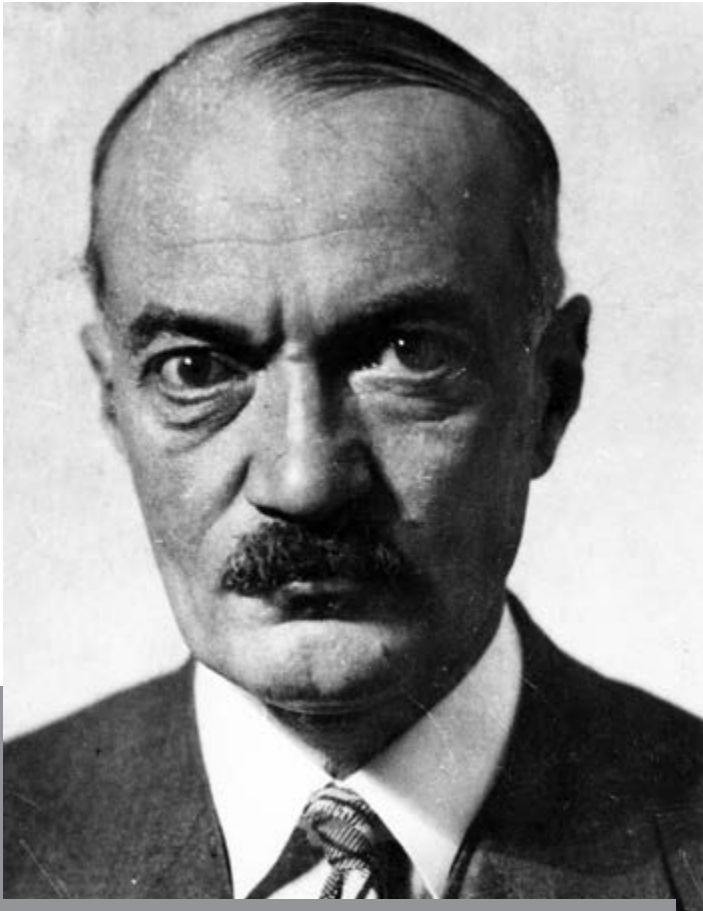
Visszatérve Tabéry előadására, Ady kapcsán a fő vezérmotívum a költő forradalmiságának hangsúlyozása, haladó eszméinek kiemelése. Fő témája a politikum és a szerelem, állítja Tabéry. Megemlíti az 1905–1907-es orosz forradalmat, amit Ady ereje teljében üdvözölt, valamint az 1907-es román parasztháborút is. Más szóval, a szerző felsorolja mindazokat a támpontokat, amelyekkel eleget tehetett a korabeli ideológiai elvárásoknak, ugyanakkor az Ady-életműről megfogalmazott állításai – mindezeket leszámítva – nem sarkosak, hanem ma is időtállóak. Különösen az életmű stációinak fejtegetése, az esztétikai hatások, amelyek kapcsán ugyanolyan fontos a korabeli váradi értelmiség, mint amennyire az érmindszenti kisnemesi és paraszti környezet. Bár Ady „forradalmiságát” hangsúlyozza, ugyanakkor erre nézve Ady polgári radikalizmusát emeli ki, amit ma is hangsúlyoz az Ady-recepció. Érdekes még a Petőfi-Ady párhuzam, ami a kezdetektől felmerült az Ady-recepcióban, Juhász Gyula 1908-ban tesz erről említést éppen Nagyváradon.⁹

⁶ Vö. Nagy Pál, *A testvériség szellemében*, Új Élet, 1977/21, 20.

⁷ Lásd csak szemelvényekben: Ady születésének 50. évfordulóján, 1927-ben jelenik meg az életmű értékeit kiemelő, összegző tanulmány az erdélyi püspök, Makkai Sándor tollából, *Magyar fa sorsa* címmel, amit hosszan elhúzó polémia követ. Válaszul, illetve ettől függetlenül is sokféle írás születik. Lásd Szász Károly bírálatát, Kosztolányi 1929-ben publikált *Az írástudók árulása* című tanulmányát stb.

⁸ Az Ady-kanonizációról részletesebben lásd az *Ady Endre emlékezete* című szócikket a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* 1. kötetében, valamint a következő kötet tanulmányait: „Lennék valakié”: *Az Ady-kultusz és kisajátítási kísérletei 1906–2018*, szerk. Kappanyos András, Budapest, reciti, 2021, továbbá Boka László, *Egy új Ady-olvasás néhány lehetséges aspektusáról* = B. L., *A befogadás rétegei*, Kolozsvár, KOMP-PRESS, 2004, 138–148.

⁹ Juhász Gyula, *Az igazi Petőfi*, Nagyvárad Napló, 1908. augusztus 3., 4. Lásd tovább: Margócsy István, *Petőfi a*

Tabéry Géza

Összességében megállapítható, hogy Tabéry ebben az időszakban – bizonyára más írásaival együtt és a múzeum vezetése révén – aktívan hozzájárult az Ady-kanonizációhoz, legalábbis amennyire ő szűkebb környezetében, váradi pátriájában megtehetette életének utolsó néhány évében, a korabeli megkötésekhez mérten reális értékelést adva a költő életművének. Ugyanakkor Tabéry előadása eszmetörténeti szempontból is érdekes: azaz, hogyan kényszerül írni és nyilvános beszédet mondani egy korabeli értelmiségi, ahhoz, hogy a (magyar) kultúrát megélje és fenntartsa szülővárosában. Sorai egy gazdag életműbe ágyazódva viselik magukon a 20. század viharos történelmét.

Nyugatban = Nyugat népe, szerk. Sárközy Éva, et al, Budapest, 1908, 289–298; Boka László, *Petőfi - Ady szemszögéből: Olvasat és identifikáció = Kétféle én(ek): Petőfi Sándor életei*, Nyíregyháza, Móricz Zsigmond Kulturális Egyesület, 2024, 148–171.

Az Adyról szóló értekezés nagy valószínűséggel csak szóban hangzott el, vagyis egy előadás írott változata lehet. A korszak valamennyi lapját áttanulmányozva, ahol megjelenhetett volna (*Művelődés, Igaz Szó, Utunk, Fáklya*, valamint magyarországi lapokat is ideszámítva), továbbá figyelembe véve a posztumusz napvilágot látott *Két kor küszöbén* című kiadványt is, biztonsággal állítható, hogy nem jelent meg nyomtatásban. Tabéry igazgatósága alatt, különösen Ady 80. születésnapjának évfordulóján több Adyról és a váradi Ady-múzeumról, valamint az érminszenti Ady-házról szóló cikket is publikált különböző lapokban,¹⁰ azonban a most közreadott szöveg egyikben sem található.

Az előadás alkalmáról sem ad meg semmilyen eligazítást, azonban a szövegben van néhány jelzés, ami bizonyos szempontból támpontul szolgál. Az évszámot a szöveg tartalma alapján könnyedén ki lehet következtetni. Mindjárt az első mondatokban utal arra, hogy Ady Endre születésének 80. évében, vagyis 1957-ben írja le gondolatait: „Ady Endre születésének nyolcvanadik fordulóján nem hasznaltan tekintetet vetni az utókornak a költő szülőföldjére, a Szilágyságra” – kezdi Tabéry mindjárt az elején, majd később ismét utal „Ady nyolcvanadik születésnapjának közeledtére”. Tehát a beszéd 1957-ben, Tabéry halálát megelőző évben keletkezett, amikor az Ady Endre Emlékmúzeum igazgatója volt. Az évszám nemcsak Tabéry életkörülményei, hanem az Ady-évforduló miatt is fontos. A szöveg alapján arra lehet következtetni, hogy még november 22. (Ady Endre születésnapja) előtt mondhatta el, mivel a közelgő évfordulóra utal. Továbbá van még egy jelzés, ami fontos lehet: Érmindszentet már mint Adyfalvát említi.

Hogy Tabéry beszédét legjobb tudásunk szerint kontextualizálni tudjuk, fontos kitérni az 1957-ben sorra kerülő Ady-ünnepségekre. Az akkori kultúrpolitika Ady 80. születésnapját jó alkalomnak látta lojális kisebbségpolitikájának szemléltetésére. Ne feledjük, hogy 1956 után vagyunk, a magyar forradalom erdélyi szimpatizánsaival való leszámolás és az ideológiai tisztogatás időszakában.¹¹ Egyébként

---

¹⁰ Tabéry Géza, *Két eldobott özvegyi fátyol: Csinszka és Petőfiné ismeretlen levelei*, *Igaz Szó* 1957/7, 130–135; *Levelek a költő feleségéről*, *Igaz Szó* 1957/11 (Ady Endre emlékszám), 893–899; *Lidérces, messze fény*, *Igaz Szó* 1957/11 (Ady Endre emlékszám), 741–751; *Üzenet Adyfalvára: Kedves Kovács Katica!*, *Utunk*, 1957. nov. 21. (Ady-emlékszám), 5.

¹¹ Vö. Györfly Gábor, *Cenzúra és propaganda a kommunista Romániában*, Kolozsvár, Komp-Press Kiadó, 2009; Lázok Klára, *Könyvkiadás és cenzúra az 1950–60-as évek*

a korabeli sajtóban egyre-másra hangoztatják a román-magyar testvéri együttélést, aminek az Ady-emlékév megünneplése is jeles bizonyítéka. Egymást követték tehát az események: „1957. márc. 13-án a Nagy Nemzetgyűlés elnöksége az érmindszentiek kérésére a falu nevét Adyfalvára változtatja, szept. 27-én pedig minisztertanácsi határozat rendeli el a költő születése 80. évfordulójának megünneplését” – olvasható a *Romániai Magyar Irodalmi Lexikon* Ady kultuszát felvázoló szócikkében, ami a korabeli tudósításokból is nyomon követhető.

Egyébként Tabéry több cikket is közöl az érmindszenti múzeum alapításának ügyéről, amiben az olvasható, hogy maguk a falubeliek kérték a falu nevének megváltoztatását 1956 őszén (lásd a 13. lábjegyzetet). Ebben az évben kezdik el az Ady-szülőház rendbehozatalát, azaz ekkortól ölt konkrét formát az érmindszenti Ady Emlékház megvalósítása is. A munkálatok megkezdése után Tabéry is megfordult a településen, erre később ő maga is utal, valamint korabeli tudósítások is bizonyítják.¹² Elképzelhető, hogy 1957 tavaszán is járt Adyfalván, mivel két cikkét is innen datálja, egyiket 1957. áprilisában, melyből megtudjuk, hogy „Papp Auréllal, Suba Dani szatmár-nagybányai újságíróval és Bustya Endrével, a lelkes marosvásárhelyi Ady-kutatóval” járt Érmindszenten.¹³ A múzeum ünnepélyes megnyitójára – budapesti és bukaresti küldöttség kíséretében – 1957. november 24-én került sor, azonban Tabéry nevét nem találni az ünnepségről szóló híradásokban.¹⁴ Tehát az eddigiek alapján az körvonalazódik, hogy Tabéry nyomon követte az érmindszenti eseményeket, igyekezett elősegíteni az emlékház kialakítását, azonban az ünnepségen minden bizonnyal nem vett részt.¹⁵ Mindezt azért fontos tisztázni, mivel így még inkább értelmet nyernek Tabéry előadásában az

Tabéry Géza sírja a nagyváradai Rulikowski temetőben július 17-én, az író születésének 135. évfordulóján

érmindszenti utalások, bár az emlékház megnyitóján nem vett részt.

Annál inkább részt vállalt a váradi ünnepség megszervezésében. Egyébként 1957 novemberében több városban is megemlékezések, ünnepségek zajlottak. Zilahon 22-én leplezik le Ady iskolája, az egykori Wesselényi Kollégium előtt a költő mellszobrát, másnap, november 23-án Váradon kerül sor az Ady-múzeum mögött a mellszobor avatására (az alkotás később került mai helyére, 1957-ben még az a Mária szobor állt az egykori Müllerraj előtt, amely jelenleg a Barátok temploma kertjében látható), majd az ünnepség a színházban irodalmi esttel folytatódik.¹⁶ Tabéry a szoboravatáson és a színházban is beszédet mond. A színházban Franyó Zoltánnal együtt – mint Ady-kortársak – a költővel kapcsolatos emlékeiket elevenítik fel. Tabéry bizonyára nem ekkor mondta el a most közreadott előadását. Több okunk is van ezt feltételezni: egyrészt túl hosszú lett volna egy szoboravatásra (ami körülbelül félórás volt, utána folytatódott az ünnepség a színházban), illetve utalt volna az elkészült mellszoborra.¹⁷ A szín-

Romániájában, Regio (18) 2007, 3. sz.; Plainer Zsuzsa, *Despre vigilența ideologică. File din istoria cenzurii instituțiilor (maghiare) orădene în regimul Ceaușescu: presă, filarmonică, teatru*, Kolozsvár, Editura Institutului Pentru Studierea Problemelor Minorităților Naționale, 2019.

¹² *Egyéves az Ady-múzeum*, Fáklya, 1957. november 27., 2.

¹³ Tabéry Géza, *Érmindszenttől – Adyfalváig*, Előre, 1957. május 4., 2. Másik cikkét ugyancsak Adyfalváról májusra datálja: Tabéry Géza, *Adyfalva*, Élet és Irodalom, 1957. május 24.

¹⁴ Bányai Judit, *Adyfalva ünnepel*, Előre, 1957. nov. 26., 1.

¹⁵ Érdemes hozzátenni, hogy Tabéry Géza az 1935-ben megvalósult érmindszenti ünnepségek megszervezésében is kulcsszerepet játszott. Ott volt a kúria falára helyezett dombormű leleplezésének ünnepségén. Lásd N. N., *Bensőséges ünnepély keretében leplezték le Ady Endre emlékszobrát a költő szülőfalujában*, Keleti Újság, 1935. szeptember 25., 7.

¹⁶ Lásd *Ady emlékünnepségek*, Előre, 1957. november 24., 1.

¹⁷ Lásd Robotos Imre, *Eszmék ütközésében*, Kolozsvár, Dacia Könyvkiadó, 1979, 166–167.

házban pedig más tematikájú felszólalása volt, valamint a díszmeghívottak névsorát figyelembe véve sem hangozhatott el ilyen terjedelmű előadás.¹⁸ Egy harmadik érv pedig magában a szövegben foglaltatik: Tabéry mint közelgő eseményre utal az Ady-évfordulóra. Továbbá Robotos Imre monográfiájában idéz (egy részletet?) a szoboravatási beszédből, ami rövid, frappáns és az alkalomhoz illően ünnepeles, és az nem a most közreadott előadásból származik.

Az előadás Váradon hangozhatott el, mivel több helyütt a váradiakat szólítja meg. Debrecenből Váradra vezet a költő útja, írja Tabéry, vagyis „ezerkilencszáz új esztendeje már itt találja nálunk ennek a lapnak Sas uccai (sic!) szerkesztőségében”, továbbá mint írja, „büszkéek lehetünk, hogy Ady nagyváradi tartózkodásának négy éve jegyezte el egyszersmindkorra a harcos humanizmus és haladás eszményével.”

Mindent összevetve, a szöveg felépítése, tematikája, valamint a fentiekben említett jelzései alapján biztonsággal állítható, hogy az Ady 80. születésnapja előtti ünnepségek beharangozásának számító előadás anyaga lehet a most közölt szöveg. A *Fáklya* így ad hírt a nevezett eseményről:

„A Tudomány- és Kultúraterjesztő Társaság rendezésében október 27-én, vasárnap délelőtt 11 órakor Tabéry Géza író előadást tart »Ki az az Ady« címen. Utána Ady életéről készült képeket vetítenek. Az előadást a Román-Szovjet Barátság Házában tartják. Belépődíj 1 lej. Jegyek a színház pénztáránál kaphatók.”¹⁹

A sajtó be is számol az előadásról, kiemelve, hogy az előadónak „sikerült (...) közel hoznia őt a hallgatókhoz, megrajzolnia a forradalom nagy költőjének igazi arcát”, mely vonás teljességgel megtalálható a most közölt szövegben. Továbbá a tudósításban Ady életének váradi kötődéséről is szó esik, ami ugyancsak elhangzott az előadás keretében, azonban ez feltehetően inkább a vetítés során, kötet-

len formában történhetett. A tudósításnak ezt a paszuszusát már a korabeli helynévhasználat miatt is érdemes idézni:

„Sokan nem tudták például, hogy a Pollák mama híres bodegája, a költő barátainak találkozóhelye a mai Express-büffé épületében volt, sőt Ady váradi lakását is kevesen tudták volna megmutatni – különösen a fiatalabbak közül, pedig szinte naponként elmegyünk a régi Körös parti ház előtt. Később pedig, amikor a költő már csak átutazóban járt Váradon, a főutcai Európa szállóban vett szobát (a kapu feletti ablak), mivel néhány házzal odébb lakott Léda asszony.”²⁰

A szilágysági gyökerek hangsúlyozása és Érmindszentnek Adyfalvára való változtatása pedig – a költő életének kétségtől fontos vonatkozásai, valamint az országos hírverés mellett – amiatt is kiemelt pontja az előadásnak, mivel Tabéry számára az ott zajló események többszöri látogatása és az ottani múzeum munkájának nyomon követése miatt, személyes érintettséggel bírtak.

Tabéry életének mindenesetre a hatyúdala volt ez az időszak, több szempontból is: beteljesedik sok év erőfeszítése az Ady-múzeum megnyitásával, ismét szóhoz jut a sajtóban, megbízásokat kap és a váradi szoborállítás kapcsán is sokat tevékenykedik. Az Adyt népszerűsítő kultúrprogram részeként kérhették fel az előadás megtartására is, aminek anyagát nagy valószínűséggel sikerült most beazonosítani. Utána Tabéry már csak szűk három hónapot élt. Robotos Imre szerint „Ady nevével tolla hegyén, múzeumi íróasztala mellett fordult le székéről”.²¹ Ruffy Péter visszaemlékezésében az olvasható, hogy levélírás közben érte a halál.²² A kettő egyébként nem zárja ki egymást. De bárhogyan is volt, elképzelhető, hogy előadásának írott változatát megjelenésre szánta.

Az *Újvárad* folyóirat most ennek a végakarattal tesz eleget.

¹⁸ *Ady-ünnepségek Váradon*, Fáklya, 1957. november 26., 1–2.

¹⁹ Fáklya, 1957. október 26., 2.

²⁰ T. L., *Előadás Adyról*, Fáklya, 1957. október 29., 1.

²¹ Robotos Imre, *i. m.*, 168.

²² Ruffy Péter, *A váradi Ady*, Magyar Nemzet, 1961. november 12., 9.

Tabéry Géza

Ady

Petőfi óta legnagyobb költőnk. Ady Endre születésének nyolcvanadik fordulójában nem haszontalan tekintetet vetni az utókornak a költő szülőföldre, a Szilágyságra. Ady életművének értelmezéséhez sok tekintetben nyújt segítséget a környezet, amely a Partium üstökösét elindította pályafutását az Értől az Óceánig.

„Mindszentnek hívják hasztalan,
Mert minden átok rajta van.”

Ez jutott eszébe Adynak, sétáján a bölcsőhelye körül. Öt évszázadot éltek az Adyak a Szilágyság hepehupái közt. Röghözragaszkodásuk hagyományai élénken virágoztak a családfa nagy vezérégen s nem kis mértékben befolyásolták felfogását a társadalom kérdéseiről. Családjának anyagi lecsúszottságában is Ady oly hetykén viselte ősnemesi magyar tudatát, akár valami bocskoros kuruc a szakadt kacagányt. Rendszerint akkor berzenkedett benne a rátartóság, amikor az uralkodó osztály idegenből asszimilálódott elemei a föld népének jogaiért vívott harcaiban a rosszmagyarság vádjával igyekeztek tollvezetését elgáncsolni. De az ősmagyar és köznemesi tudat sohasem jelentett egyet nála kiválságokhoz való ragaszkodással, sem sovinizmussal, amiknek egész életében karakán ellensége volt. Fegyvernek, pajzsnak használata csak ezt a tudatát ellenségei szakadatlan támadásaival szemben, amelyek személyében a harcos haladás, a forradalom eszméje ellen irányultak. Ugyanígy szülőföldjéből sarjadtak Ady testvéri érzései a magyarsággal együttélő más nemzetiségek iránt. Szilágymegye és Érdmindszent egyes magyar-román népében kora ifjúságában egyformán tanulta meg tisztelni az embert. Télen sárba-hóba, nyaranta porbafulladó falujában világosan láthatta, hogy a napi kenyérért vívott küzdelemben egyformán hull a szikes rögökbe mindkétfajta népnek verejtéke. A távolból odaködlő Bükk és Rézhegység teknőjében tipikus alföldi sikká szelidülő érmelléki táj így formálja már gyermekkorában az eljövendő költő lelkületét azzá, akivé magyar és világviszonylatban rövid élete során óriásodott.

Szemere Miklós jegyezte fel annakidején Petőfiről, hogy parasztdölyfösségében leginkább a fényes és gyakran újított csizmáira volt hiú, mert

gyermek és ifjúkorában sokat járt mezítlábasan. A gyermekkor élményei egyik költőnél így, a másiktól amígy ütnek vissza később alkotásaiban. Ezért sem fölösleges bepillantunk, ki mit hoz magával bölcsőjéből. Azt meg Szabó Dezső állapítja meg Petőfi és Ady lélekalkatának összehasonlításában, hogy Petőfi csak érzéseiben volt forradalmár, de nyelvében az egyszeri, világos és felszínes népi beszéd mellett maradt. Ady ellenben forradalmat teremtett nyelvművészetünkben is.

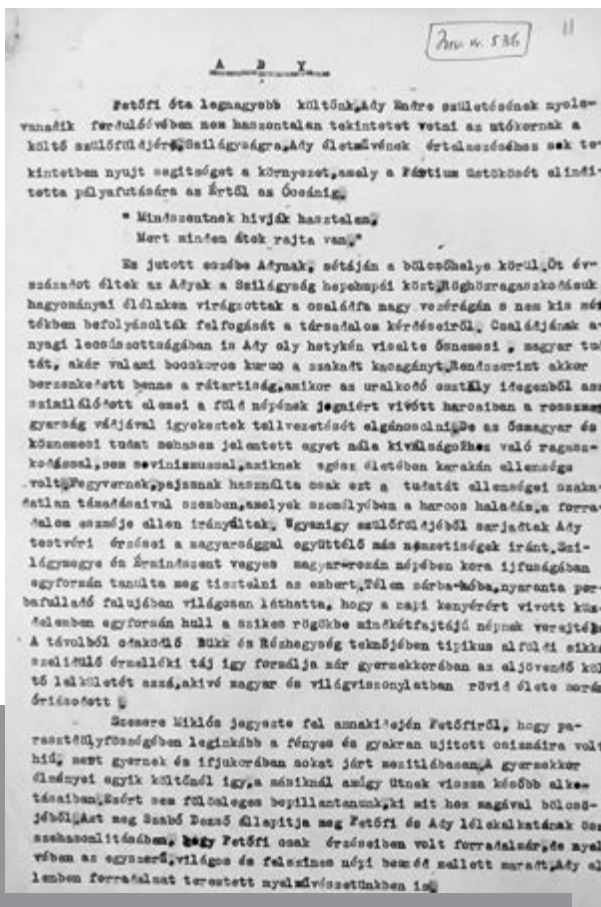
Hallottam egyszer úgy szólani falusi embert Szilágymegyében, hogy „a kökőrcsinek elvéreztek a lompéti réten”. Ady, ha hallotta volna, föltétlenül versbefonja ezt a pompás szólást. Kiragadja, felmutatja, mint boldog bányász a szerencsésen talált drágakövet. Hiszen ily ragyogó lelete volt a nyelv forradalmasításában például a „búberzsényes ősz” akusztikailag és vizuálisan megkapó kifejezése is. Menyivel szebb, plasztikusabb csillogóbb az őszi vörös és sárga színeknek az elfeledt berzseny szóval való jelölését, s a szomorú hervadás búberzsényes össze tömörítése az egyszerű népi, hétköznapi „bánatos sárgavörös ősz” helyén.

Nem máshonnan hozza pedig ő az efajta fogalomtövezeteket, mint éppenséggel szűkebb szülőföldjéről!

Nyolcvan évvel ezelőtt Ady édesapja apró, paraszti birtokon gazdálkodott. Évtizedek kemény munkájával sikerült csak gazdaságát felgyarapítani családjá számára emberségesebb élet-feltételeket teremtenie. Szüleinek eredeti szegénységi bizonyítványaként őrzi az idő utókorunk számára magát Adynak szülőházát, az érmindszenti, – ma már adyfalvi sárpadlós, nádfedeles egyszobából, konyhából, pitvarból álló vályogépületet.

Hová sodródott későbbben a költő e pocsolyás Ér-vidékről? Nyomjelezzük új és új állomások felé kígyózó tövises utjait. Városképek és dátumok villannak a múltból. !

Kisgimnazista éveit Nagykarolyban tölti. A Nagyhajdú város ucca egyik udvarán ma is ott áll megüledve a kis ház, melynek kosztkvártélyos lakóifja volt. Tíz-tizenéves korában azt sem

Tabéry Géza nemrég előkerült tanulmányának címlapja

tudhatja még, hogy a nagykarolyi uccákat vele egyidőben róják gyermekcipellőkben az életében többé-kevésbé jelentős szerepre emelkedő Jászi Oszkár, Kafka Margit vagy később Bölöni György nevévé váló Marchis Ottilia. Íróvá fejlődése tekintetében ezek az évek távolról sem hasonlíthatók össze a középiskolai második féldívvel, amit a károlyi piarista középiskolánál lényegesen szabadabb szellemű zilahi Kollégiumban tölt el. Zilah jelenteti számára az irodalmár élet megkezdését, az Önképzőkörben a pályadíjnyertes Márkó király balladájával, s a *Szilágyság* című helyi lapban írt próbálkozásaival. Első platonikus diákszerelme is ott sarjad a mecsek-aljai kisváros övező Diákdomb, Terbete lábainál az utóbb megverselt Zsóka iránt.

Szilágysági élményeivel feltarisznyázva küldik szülei jogásznak Debrecenbe azzal a kilátással, hogy majd egyszer talán még tasnádi szolgabíró is válhatik eleveneszű gyermekükből. A civisváros azonban mindent inkább jelentett számára mint a komoly iurisprudenciába történő elmélyedést. Diákújság szerkesztése, vidéki napilapok munkatársi asztala kedvesebb neki, mint a jogakadémia padosai.

Vizsgák helyett versek, színházi kritikák, hitvány riporteri éhbér, sok nélkülözés és az ifjúkorral járó tivornyázások jelzik az időnek röptét, mely elsuhan forró homloka fölött. Első verskötete is kikerült a debreceni nyomda gépei alól, amikor Nagyváradon a *Szabadság*-nál megüresedik egy újságíróasztal. Ezerkilencszáz új esztendeje már itt találja nálunk ennek a lapnak Sas uccai szerkesztőségében, ahova kopott körköpenye alatt jóformán egyebet sem hozott Debrecenből, mint a porváros civisvilágának disznótoros, és a hányvetett provinciális újságíró-sorsnak vegyes emlékeit. A huszonhárom éves fiatalember előtt Nagyváradon nyílik tágabb láthatár a haladó eszmék s a feudálkapitalista korszak ellentmondásainak felismerése. A város szellemi élete ekkor érkezik forrpontjára. A földesúri és polgári konzervativizmus mind élesebben kerül szembe a reformok után sikoltó, haladást sürgető, felvilágosult társadalommal. A polgári radikalizmus vezéremberei közül Várady Zsigmond már röpiratokban követeli az általános titkos választójogot, a nemzetiségi egyenjogúsítást és a nagybirtokok felosztását. Somló Bódog, a Jogakadémia rendkívül képzett professzora klerikális kartársai megbotránkoztatására lepletlen híve a marxizmusnak. Az ő és hasonló felfogású férfiak szuggesztív hatására válik Ady radikálisan progresszív szellemű közíróvá s szerződik át a maradi irányú *Szabadságtól* a kevésbé kötött *Nagyváradai Naplóhoz*. Írásait a polgári baloldali publicisztika átütő ereje jellemzi. Ez időben közhíres „Egy kis sétá”-ját az ingyenélő főpapok anyagi javakban dúslakodásról és a külvárosi proletáriátus nyomorúságáról, mely cikkéért az osztály bíróság fogházbüntetéssel sújtja. Egész sorozat cikkében kél a marxista hitvallásért üldözöbe fogott Somló Bódog védelmére, amely cikkei országos figyelmet és erős külföldi visszhangot keltenek.

Büszkék lehetünk, hogy Ady nagyváradai tartózkodásának négy éve jegyezte el egyszer s mindenkorra a harcos humanizmus és haladás eszményével. Le kell azonban igazság kedvéért szögezni, hogy mint költő Ady semmi érdemlegeset sem termelt ki zsenijéből nagyváradai tartózkodásának ebben az időszakában. A költő Ady mérföldekre maradt értékeiben és súlyban az újságíró, a publicista Ady mögött.

Alig pár hóval Nagyváradnak történt búcsúmondása előtt hozza össze sorsa jövőendő múzsájával halhatatlan szerelmi költészetének megihlető Lédájával. Léda sodrába kerül Párizsba mint budapesti napilapok külföldi tudósítója s tölti idejét nyolc éven át felváltva Párisban és Budapesten. Ettől az időtől, 1904-től kezdve szökkenésszerűleg tör magasba költészete. Míg nagyváradai tartózkodásá-

nak utolsó évében „Még egyszer” címen kiadott második verseskötete jóformán semmi haladást sem mutat első Debrecenben kiadott verseihez viszonyítva, az 1904-től 1906-ig született költeményei rohamosan terelik felé a magyar irodalom közfigyelmét. Hangja szokatlanul új. Mondanivalói és formanyelve egyként forradalmi jelentőségűek. Polgári progresszív nézőszögét ebben a két évben váltja fel az igazi forradalmár nyílt színvallása, főleg az 1905-ös orosz forradalom hatása alatt.

Amint próféciás előrelátással 1902-ben meghirdette, hogy a német imperializmus évszázadra szóló szenvedésekben fogja rántani az emberiséget, úgy 1905-ben döbbenetes jóstehetséggel jövendöli be, hogy a világforradalom Oroszországból fogja a földkerekséget meghódítani

Elindul tehát Ady azon az úton, amely rövid néhány év alatt jóval még az első világháború kirobbanása előtt nemcsak magyar, de világirodalom viszonylatban is a legegyszerűbben vezeti őt a tetőpontra, ahonnan a megújulás előtt álló emberiség jövőjére nyílik legtisztább kilátás. S akik nem rabjai Magyarországon az elavult rendszernek benne látják már az új idők útmutatóját s mint magát nevezni szerette a dalolva is viharokat jelző énekesmadarat, a „pacsirta-álcás sirályt”. Csoda-e, hogy fellépése a politikusokból és a kitaposott ösvényeken egyhelyben topogó irodalmárokból egyszerre váltotta ki személye ellen a gyűlöletet? Ezzel szemben úgy a

fiatal magyar szellemiségiek, mint az öntudatos munkásság mind szorosabban tömörülnek Ady zászlaja alá.

Nagyváradon, hova mindenkor sűrűn és szívesen visszajárt, sereglik mögéje 1908-ban legszerzebben a fiatal költők gárdája, a Holnap társaság.

Működésének súlypontja az Új versek kötetének ezerkilencszázhatos megjelenésétől kezdve az első világháború kitöréséig terjedő nyolc esztendőre esik. Ebben az időszakban évente jelenik meg egy-egy verseskötete. Meglepő termékenységgel ontja prózai írásait novelláktól kezdve vezércikkéig. Az ezerkilencszáznyolcban megindított *Nyugat* folyóirat nagyrészt Ady nevének népszerűségére támaszkodik. Költeményei most kezdenek idegen nyelvfordításokban megjelenni. Horváth Henrik fordításában németül, 1909-óta Goga fordításában románul is. Reinitz Béla és Hetényi Heidelberg Albert megzenésítésében versei a dalok szárnyain is hódítanak számára új és új tömegeket. 1914-ben harminchét éves korában pályája csúcspontjára érkezett.

Magánéletében, gyakori betegeskedéseitől eltekintve két döntő fordulat történik. Megszakadnak Lédával való kapcsolatai és röviddel a háború kitörése után nőül veszi Csinszkat, Boncz Bertukát. Feleségének csucsai házába vonul, onnan figyelni elszoruló szívvel az imperialista háború szörnyűségeit. Teljes erővel küzd a háborús örület tobzódása

42

Egykor Mária-szobor állt (Tóth István alkotása) a Mülleráj, a későbbi Ady Múzeum előtt. Ady mellszobrát eredetileg az épület túloldalán avatták fel 1957 novemberében, majd áthelyezték a képen látható szobor helyére, annak talapzata alsó részére, melyről a fém domborműveket eltávolították. A Mária-szobor a Barátok temploma udvarára került. (A képért és az információért köszönet Nagy Bélának, aki diákként jelen volt az Ady-szobor avatásán.)

Levéltárban lappangott a Tabéry-tanulmány

Tabéry Géza Ady című tanulmányáról, továbbá egyéb, az íróhoz kapcsolódó dokumentumok meglétéről ez év tavaszán értesültünk, majd készítettünk fotómásolatokat Nagyváradon, az Állami Levéltár Bihar megyei székhelyének olvasótermében. A kéziratokra, levelekre, újságkivágásokra Nagy Mihály Zoltán kutató, a levéltár munkatársa hívta fel az Újvárad figyelmét.

A 102 lapot tartalmazó dosszié utolsó oldalán egy 1974 novemberében kelt adománylevelet találtunk, ebben Ion Lenghel nagyváradi lakos jelzi, hogy a Körösvidéki Múzeumnak adományoz anyagokat. A levelében felsorolt nyolc tétel közül az első a Tabéry-tanulmány gépirata. Meglepetésünkre a további tételeknek nincs közülük sem Tabéry Géza személyéhez, sem a magyar kultúrához. A felsorolás többnyire fotókat említ, például görögkatolikus püspökökről (Mihail Pavel, Demetriu Radu, Valeriu Frentiu) vagy egy rajz Ioan Bușiția-tól. Arra vonatkozóan nem találtunk feljegyzést, hogy a további Tabéry anyag hogyan, mikor került az állami levéltárba.

Az 1096/2. XI. 1974. regisztrációs számú adománylevél kapcsán annyit sikerült kiderítenünk, hogy Ion Lenghel a hetvenes években a Crișana román nyelvű napilapnak volt a hivatalos cenzora, éppen 1974-ig, a formális cenzura megszűnéséig. A levél bal felső sarkában kézzel írt román nyelvű megjegyzés látható, melyben egy bizonyos Gyulai elvtársat tájékoztatnak arról, hogy Feher vagy Faur (?) elvtárs (nem olvasható egyértelműen) köszönőlevelet ír majd az adományozónak. Egy Gyulai (más formában Giulai) nevű aligazgatója volt a hetvenes évek végén a nagyváradi állami színház román tagozatának, aki az adományozás idején a múzeum munkatársa lehetett.

Az általunk megkérdezett szakértő nem zárta ki azt a lehetőséget, hogy a Tabéry-anyag egy korabeli házkutatás során került elő, majd landolt a belügyi hatóságok révén az állami levéltárba. Erre utalt a fellelt anyag levéltári kézirat-környezete is.

Sz. L.

43

ellen, mialatt kótyagos álhazafiak nemzetiszínű jelzavak hangoztatásával igyekeznek hangját elnémítani. Katonának szeretnék mindenáron besoroztatni nyilvánvalóan azzal a hátsógondolattal, hogy harctérre cipeltessék s fizikailag végeztessenek vele. Szerencséjére vagy szerencsétlenségére Ady egészségi állapota már annyira romlott, hogy ellenfeleinek ezt a hó óhaját a legridegebb szívű katonaoorvosok sem hajlandók teljesíteni. Nem a hősi halált tartogatta számára végzete, hanem az ágyban párnák közt való kihunyást.

Csucsáról az ezerkilencszáztizennyolcas őszi rózsaság forradalom napjaiban utazik Budapestre. Nagybetegen még megjelenik a Nemzeti Tanács ülésén, a magyar köztársaság kikiáltásán, de a rákövetkező két hónapban állapota napról napra romlik, mígnem 1919. január 27-én a halál meg nem váltja szenvedéseitől. A forradalmi Magyarország a nemzet halottjává nyilvánította s temette el óriási részvét mellett Budapesten.

Költészetének a halála óta eltelt közel negyven év távlata immár megadja a tárgyilagos értékelés lehetőségét. Tisztán láthatjuk verseiben politikai szerelmi és az önmagával viaskodó emberi lélek egymástól el nem szakítható összeölelkezését.

Időrendben kortársai először szerelmi lírájának új hangjára, érzelmi bőségére és eladdig szokatlan gazdag színskálájára váltak figyelmesekké. Szerelmi lírájának túlnyomó része Lédájával szemben táplált érzelmeivel forr össze elválaszthatatlanul. Lángoló vallomások ezek, kezdve „Könnyek asszonyához” írott soraitól a tengerparti alkony, kis hotelszoba elhagyatottságának hangulatfestésétől, a „Héja-nász az avaron” szenvedélyéig és a kegyetlen „Elbocsájtó szép üzenet”-ig, mely műzsájával történt örök szakítását bejelenti. Ha számszerűleg kisebb helyet kapnak is költészetében, a feleségéhez Csinszkához írott versei, a belőlük áramló érzések melegsége tisztasága sem marad mögötte a Léda-versek szépségeinek. Gondoljunk csak ilyen értelemben az „Őrizem a szemed” mélységesen szép strófáira.

Legtöbb magyarázata, félreértésre adtak okot Ady költészetében az önmagával viaskodó lélek versei. Pedig a költő élete könnyedén nyitó kulcsa ennek a lélekzárnak. Mint minden ember, ő is boldog és szép életre vágyik. Ámde e vágyak teljesülése útjában ott állanak különböző gátak s ott tátonganak ijesztő mélységek is. Ady teljes tudatában van kivételes tehetségének. Tudja, hogy előbb-utóbb még ha rokkanna is, de be fog futni a világirodalom nagy óceánjába. Igenám, de addig mennyi küzdelem az egyéni léttel s mennyi buktató. Mámorkeresésének hátterében ott lappang a csömör és az egyéni gyöngesség az Ős kajánnal való viaskodásában. Emberi és költői magasabbrendűsége gyötrelmesen őrlődik a Disznófejű nagyúrral, az arany birtokában fölényes tőkés társadalommal szemben. Hajója repülni szeretne vele, a Holnap hőisével új nagy vizekre, de a rendszer, amelyben él, zátonyokkal telten veszélyezteteti gyönyörűség iramát. Viharos életvezetése mögött a korai halál sejtelme settenkedik. Közel érzi magához, ha olykor szülőföldjére hazatér, az ablaktól alig száz lépésre fekvő temetőt. Élete legszebb éveiben várja hajára a nagy ősznek hóharmathullását, örömteli férfiúkorának hirtelen megrokkadását. Retteg az éjszakák némaságától s ha magára marad, elfogja a félelem, hogy a jó Csönd-herceg, a háta mögött lopózkodó árnyék menten eltiporja. Ilyen lelkiállapotban jut eszébe a régi szánutazás apjával az erdei úton, amikor mindketten: apa és fiú nótáztak, daloltak, ha szánjukkal elsiklottak a Krisztus kereszt mellett. Törötten beteg éveiben, az esendő ember mellverésével gondolja, hogy nótaszó helyet most már mélyen megemelné kalapját a kereszt előtt. Ilyen kilengései a lelki egyensúlyból kergetik a lét és nem lét kérdéseinek boncolgatásához. Lélektani kalandozásait magyarázták némelyek valóságos poézisre.

De viaskodik benne a haladás fáklyavivője a magyarral is. Habzó szájúaknak, ködevőknek, a tele-torokból sovén honfitársaknak ő nem volna magyar, Ő, akinek Vereckén át jöttek ősei?! Góg és Magóg fia ne rivallhatna új időkben új dalokat a Kárpátok alatt?!

Az önmagával viaskodó költő ezen a ponton érintkezik benne a politikával foglalkozó, eleinte csak jelképekben beszélő, de csakhamar nyílt forradalmárrá változott Adyval.

Hol és hogyan kezdi megütni lantján ezeket a maguk idejében nem csak merész, hanem egyenesen vakmerő húrokat?

Szimbólumokban, jelképekben eleinte, „A Duna vallomásában” már 1907-ben éppen a romá-

niai nagy parasztlázadás esztendejében eszmél a kérdésre, hogy hát a Dunavölgyben sohase éltek boldog, erős, kacagó népek és hogy ez a táj mindörökre, minden nép számára csak a vergődések, könnyek, aszályok földje marad? Ekkor még nem lát kivezető utat az évszázados népelnyomatások kátyúiból. Ekkor még a vén Duna csak azt tudja válaszolni a költő kétségbeesett kérdéseire, hogy: „sohse lesz másként, így rendeltetett”.

És amikor Lédával a mosolygó, örök tavaszi napsütésben fénylő Rivierát járja, ahol a tőkepénzes, parfümös, vidám úrinép élvezi az élet kiváltságos örömeit, ugyancsak jelképesen szólaltatja meg a földi paradicsomot őrző fagyos havasokat: mi lenne, ha egyszer egy dörgedelmes nagy példát adnának a verőfényben sütkérezőknek és a hegy bajtársak egy szép napon lelátogatnának örömtanyáikra? Meghalna pálma s a mosoly, finom, együgyű, úri ajkakon !”

A Duna vallomásában villan ki először Ady költészetében az együtt élő népek közös sorsára való feleszmélés és a Havasok és Rivierában a proletártömegek fogcsikorgatása a kizsákmányoló kapitalista társadalom felé! Mert amióta nemcsak Váradon jegyezte el magát haladó eszméssel de bejárta Pestet és Párist, tudomást szerzett igazi munkásmozgalmakról, 1905-ben az első orosz forradalomról, azóta szorosabban fűzi önsorsát minden világtáj és minden faj minden nép, minden elnyomott réteg ügyeihez. Együttérez a bukott párisi leány, Zozó sorsával éppenúgy mint a tüdőbajos újpesti munkásfiúval, az álmodó nyomor alakjával. Együttérez azokkal is, akiket a faji gyűlölség bélyeges seregek tekint a zsidósággal : „Én csúnya, sárga-foltos seregem, / Futok veled és megáldalak” – írta az üldözött zsidóságról.

Természetes, hogy az elnyomottak mellett nyílvánított rokonszenve még inkább kiváltotta vele szemben a reakció gyűlöletét. De ő állta a harcot eszméi mellett mindhalálig.

A kilencszázötös orosz forradalom talán legnagyobb lendítő erőt forradalmi költészetének adta. Örökéletű versei közül ez a ihlete a „Vörös nap” és a „Csillagok csillaga” megírására:

„Vörös csillag, ragyogj és trónolj.
Mióta ember néz az égre,
Vörös csillag volt a reménye.”

A Dunavölgyben élő, különböző népeket nacionalista jelszavakkal egymás ellen uszító reakciós politikával szemben legkicsengőbb közösséget hir-

dető verse ma is úgy hat minden becsületes emberre, mint a felszabadulásában megújhodott ember himnusza. Ki ne ismerné ezt a versét, a Magyar jakobinus gyönyörű dalát:

„Ezer zsibbadt vágyból mért nem lesz
Végül egy erős akarat?
Hiszen magyar, oláh, szláv bánat
Mindigre egy bánat marad.

Hiszen gyalázatunk, keservünk
Már ezer év óta rokon.
Mért nem találkozunk, süvöltve
Az eszme-barikádokon?
Dunának, Oltnak egy a hangja,
Morajos, halk, halotti hang.
Bús koldusok Magyarországa,
Ma se hitünk, se kenyere, se
Holnap már minden a miénk lesz.
Hogyha akarunk, ha merünk.”

Hogy holnap már minden a miénk lesz, semmi másra, mint arra értette a költő, ami a Szovjetunió jóvoltából a baráti demokratikus államokban Budapesttől, Bukaresttől, Prágáig, Varsóig, Szófiáig beteljesedett, minden java, öröme, sorsának irányítása mindenütt azé a népé lett, amely dolgozik, s mely tegnapelőtt még bűnös parancsolói tartottak bilincsen.

Ady tisztábban látta, mint korának bármelyik politikusa és forróbban áhította ennek a korszaknak eljövételét, mint bármelyik költő az akkori Európában. Nép nevében küzdött a nép felszabadításán.

Amikor „A grófi szérún-ét” írja, a koldus, korgó gyomrú parasztot csak a búza sóvár vágyával eltelve és úgy mutatja be, hogy a szérú leégését akkor is megsiratja, ha nem az övé hamvadt el rajta, hanem a másé. De a „Déliabáb üzenetében” már kísértetujjal mutat rá mit várhatnak a zsíros debreceni civis – urak, ha nem korrigálják idejében a föld dolgozó népe ellen tanúsított magatartásukat:

„Majd holnap tán nem lesz idő megtérni
Korrigálni az ősi, nagy hibát:
Civis urak, nagy baj léssen majd akkor,
Ha vörösen bejön a Délibáb.”

És a jogot követelő népi hang fokozódik tovább költészetében, amikor négy évszázad messzeségéből felidézi politikai eszményképét, Dózsa Györgyöt. Ez az újabb üzenete már nem a civis-kuláknal szól, hanem az ezerholdasoknak:

„Hé nagyurak; sok rossz, fehér ököl,
Mi lesz, hogyha Dózsa György kósza népe
Rettenetes nagy dühvel özönöl?
Ha jön a nép, hé nagyurak, mi lesz?
Rabló váraitokból merre fut
Hitvány hadatok? Ha majd csörömpöléssel
Lecsukjuk a kaput?”

Nem lant többé, hamar rohamkürt ezentúl a költő hangszere. Még messzebbre, Csák Máté idejébe nyúl vissza a történelemben:

„Nyakatokon vad, úri tatárok
S mégis büszke a ti fejetek
Frissek a vérben, nagyok a hitben,
Csák Máté földjén ti vagytok az Isten!
Előre, magyar proletárok.
Veletek száguld, vív, ujjong a lelkem:
Véreim, magyar proletárok.”

Méltán állapította meg Adyról egyik legkorszerűbb ismertetője, Révai József, hogy „Ady Endre a forradalom költője volt. Nem holmi szellemi forradalom, hanem az igazi komoly népforradalom. Első szava, amit a magyar irodalomban és publicisztikába beköszöntve kiejtett a száján, és utolsó szava, mely a már haldokló költő ajkáról a háború vége felé rebent, a forradalom volt.

49

Igaz, nagy költészet nemcsak képe a világnak, hanem maga is tükör, amiben a világ felismerheti önmagát. És minél szebb, szabadabb, emberibb lesz a világ, annál többet fog fel ismerni önmagából Ady költészetében „.

Legméltóbb azonban, ha Ady nyolcvanadik születésnapjának közeledtével őt magát idézzük. Nagy testvére a forradalmi költészetben, Petőfi Sándor azt írta, szabadság, szerelem, e kettő kell neki. A szerelemért feláldozza életét, a szabadságáért feláldozza a szerelmét is.

Más formában ugyanezt vallotta Ady is. „A magunk szerelme” kötetében:

„Bántott, dolyfölt folyton a Pénz is
S szép humanitások játsztak velem,
De lelkemből más sohasem érdekelte
Fölszánt poéta-ceruzámat
Csupán Politika és Szerelem.”

*A 2025 tavaszán az Állami Lervéltár
nagyváradi kirendeltségénél fellelt gépiratot
változtatások nélkül közöljük.*

Színes színek, tájas tájak és apás fiúk

Erdődy József és Erdődy József Attila *Táj* című kiállításához

Engedjék meg, hogy mindannyijukat sok szeretettel üdvözljem. Ezen a meglehetősen forró nyári napon egy remek döntést és valamilyen értelemben, remek áldozatot hoztak azzal, hogy eljöttek erre a különleges kiállításra. Hogy miért különleges, arra rövidesen rátérek. Hogy miért áldozat? Azt vélhetőleg mindenki érzékeli a maga bőréen. De higgyék el, megéri.

A felvezetésem, vagy megnyitóm nem követi a kiállítás szerkezetét, inkább egy belső, megélt idővonalát és az annak mentén megképződött tapasztalatokat követi. Emiatt azért el kell mondanom, hogy ez a kiállítás tulajdonképp inkább kettő, persze, ha a struktúráját tekintjük. Ha ettől eltekintünk, akkor egy egységes szerkezetet látunk majd, egy olyat, amely a táj tágasságából a színek harmóniája mentén egy igen személyes tapasztalástérbe visz.

46

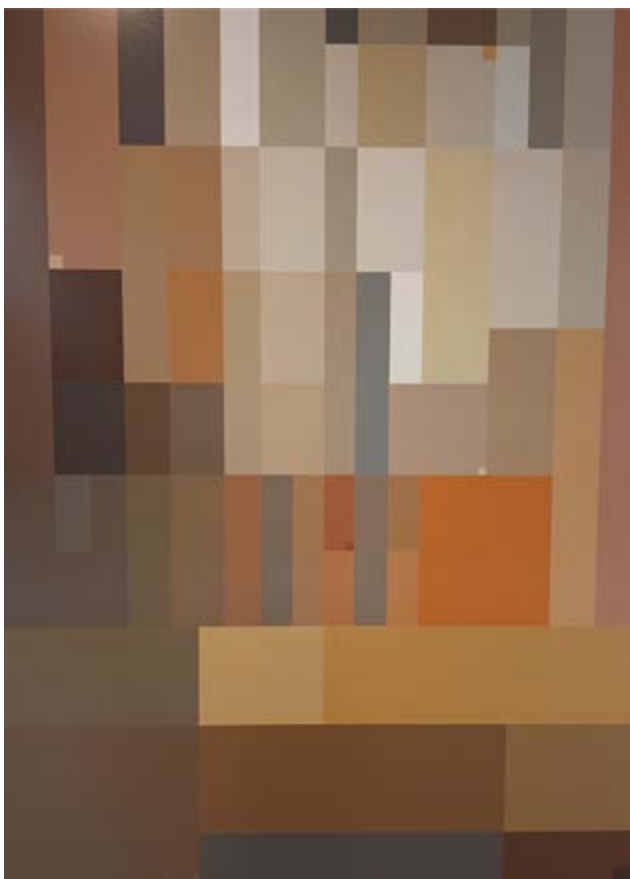

Hegyköz, 200 × 150 cm, olaj, vászon, 2018

VERES ZOLTÁN (Nagyvárad, 1969), filozófia és globális politika tanár (EMIS, Ramat HaSharon, Izrael), korábban a Partiumi Keresztény Egyetem filozófia karának docense.

ERDŐDY JÓZSEF ATTILA (Nagyvárad, 1969), képzőművész, médiaművész, oktató. Diplomáit a Magyar Képzőművészeti Egyetem Festészet és Intermédia, illetve Képzőművész-tanár szakokon szerezte (1996, 2014), részképzésben Universitát für Angewandte Kunst (Peter Weibel Visuelle Mediengestaltung), Wien (1998-99), Magyar Képzőművészeti Egyetem Doktori Iskola DLA diploma (2014). 2000 óta a Magyar Képzőművészeti Egyetem oktatója, a Festő Tanszék adjunktusa, 2016 óta a Debreceni Református Hittudományi Egyetem KFTKI Vizuális Nevelés Tanszék vezetője, főiskolai docens. Művészeti tevékenysége a klasszikus festésztől a digitális audiovizuális területekig terjed, kutatási területe az analitikus szín-elmélet és gyakorlat világát vizsgálja.

Mielőtt bármire is rátérnék a kiállítással kapcsolatosan, hadd mondjak néhány szót arról, hogy miért állok itt önök előtt és miért is kaptam azt a megtiszteltetést, hogy megnyithatom ezt a vizuális anyagot. Erdődy József Attilával már idestova ötven éve ismerjük egymást és talán nem téves azt mondani, hogy körülbelül ugyanennyi ideje vagyunk barátok is. Ha az senkit nem zavar, és miért zavarna bárkit is, a továbbiakban „Jocó”-ként fogom a „képi elkövetőt”, avagy a művészt megnevezni. A közvetlenséget, a barátságunkon túlmenően az is indokolja, hogy az évek, évtizedek során tulajdonképpen egymás intellektuális fejlődésének a jó értelemben vett „bűntársaivá” is váltunk, talán nem annyira tragikusan, de legalább annyira hitelesen, mint Cocteau vásott köykei. Együtt nőttünk föl és ebben a nem túl egyszerű folyamatban az egymásnak megteremtett

Erdődy József Attila: E. J. Parafrázisok – Erdőtűz, 100 × 60 cm, giclée, dibond, 2019

és megadott szabadság élménye tett büntárssá egy olyan korban, amelyben a szabadság, de még a szabadság vágya is bűnnek számított. Pedig a szabadság életeket ment, ahogy a mienkét is megmentette.

A személyes kapcsolatunk mellett persze meg kell jegyezni, hogy nem vagyok esztéta, hanem csak műélvező, akinek viszont más a perspektívája a Jócó képeivel kapcsolatosan. Hogy miben más azt megpróbálom a következőkben valahogy érzékletesé tenni. A barátságunk 1975 és 1988 között alakult és fejlődött ki. Minden a Dudekben kezdődött és a Dudekkel együtt az egymás látogatása is.

Apa és fia

Az Erdődy József „Jóska” képei annak a környezetnek voltak az állandó részei, amelyben felnévelődtünk. Sokat voltam Jocóéknál. Négy gyerek, Jóska, Anikó néni. Eminescu utca, szemben a 9-es sulival, a mindig málló vakolatú épülettel, amelybe később helyeztek át bennünket a Dudek és a Körös utca 20 szám után.

Érdekes az, hogy hogyan őrzünk meg arcokat, mert az leírja azt, ahogyan az arc tulajdonosai hatot-

Erdődy József: Erdőtűz 60 × 46 cm, olaj, vászon, 1980

tak ránk. Jóska egy mindenki által jóképűnek látott „derék” ember volt és persze az én nyamvadt szűnyog alkatomhoz képest egy tekintélyes óriás. A hangjára nem emlékszem. A bajszára igen. Meg a kabátjára és arra, hogy ott állok az Eminescu utcai lakásban az előszobában és békaperspektívából nézem. Nagy. Nem is tudom, hogy borzadály, szakrális rettenet, vagy áhítat volt bennem, de megbénított. Egy kimerevített kép csöndje.

1980-ban ment el Jóska, hirtelen és álmában. 10-11 évesek voltunk és a halálával gyakorlatilag minden megváltozott. Anikó néni és négy gyerek. Szinte napi vendég voltam, talán már nem is vendég. A levegő (főleg a konyhában) telve Anikó néni főztjének illatával - ötletszerű levesek, mindig más, mindig isteni – és szabadsággal, zenével, rengeteg zenével és kreativitással, mert mindenki vitt valamit magában a Jóska genetikai örökségéből. Egy érdekes, izgalmas, néha nehéz, de nagyon szeleburdi család, talán meginkább, mint a Janikovszky Éváié.

Ebben a környezetben éltek tovább Jóska képei és részei lettek mindannak, amit megéltünk, olyannyira, hogy teljesen elképzelhetetlen ez a múlt nélkülük. Egy apa képei, egy apáé, aki már nem volt ott.

Ezek a képek lettek Jóska arcképei, Jóska arcai, pillantás nélküli arcok, egy eleven környezet leválaszthatatlan részei.

Apa. Formák színek és témák. Apa. Figuratív, színharmonikus és meglepő. Ami természetes, az nem reflektált, ahogy az ő képei sem voltak azok abban a környezetben, amiben léteztünk, viszont hatottak, még hozzá komolyan, a barátomra, akinek apja átadta a színek és azok harmóniájának titkát a hétköznapiakban, némán.

Jóska képezte magát és ez nyilvánvaló a képei alapján is. Kristófi irányította a fejlődését itt Váradon a népiskolában. A képek némelyikén érződik, hogy tanulmány jellege van, készség alakult ki miközben az anyag elkészült. A gitározó ülő női alak, az emelvényre helyezett szék. Mindkettő, de főleg az utóbbi már jól kifejlett érzéket takar a színharmonika területén, olyannyira, hogy kiemelik azokat a figuratív környezetből. A formák modellek csupán struktúrák, amelyek megkönnyítik a színharmonika kezelését. Megint csak, nem vagyok esztéta és műtörténész sem, úgyhogy eltekintenek azoktól a kategóriáktól, amelyek Jóska képeit pontosabb hatáskontextusba helyeznék. Ebben talán Jocó tud majd segíteni.

46

Ami világos a számomra ennyi idő után, az az, amire Jocó hívja fel a figyelmet a munkái egy részével: az apja képei alapvetően szintanulmányok. A formák, a struktúrák nem elnagyoltak, de elnagyolhatóak, úgy, hogy egy perspektíva váltásával egy olyan vizuális világba vezethetnek, amely igencsak absztrakt, mégpedig váratlanul az. Olyan ez, mint egy palackba (struktúrába) zárt üzenet, vagy egy kód, elrejtetlenül elrejtve és megfejtésre várva.

Nem tudom, hogy szabad-e ilyesmit megtenni, de a tudatlanságomra hivatkozva megteszem és kiemelek egyet a kiállítási anyagból: a kedvencem a Jóska, az apa, képei közül az, amelyiken a kishíd van. Főleg amiatt, hogy én a Körös Jocóékkal ellentétes oldalán laktam. A Körös utcában. A híd az, ami összekötött bennünket. Számtalanszor bringáztam át ezen a hídon, de gyalogoltam is, hazafele menet a suliból, vagy éppen Jocóhoz, lelkesen, hogy elmondjam, mit olvastam, vagy azért, mert tudtam, hogy van egy új lemeze, valami, aminek a megjelenésére nagyon vártunk és valahogy, valamilyen csoda folytán „átkerült” hozzánk is. A Jóska képe sötét színeket hoz, szín blokkokat. A lámpák fehérek, de fénytelenek. A számítástechnikai központ, ahol a nagybátyám dolgozott, tömbje barnás, az ég szürkés és a Körös szokatlan módon kékes. A vonalak geometrikusak, szögletesek, tetők, házfalak. A híd

Érmellék, 80 × 195 cm, olaj, vászon, 2018

viszont egy hullámvonal, hangsúlyozottan az, leválva a szögletességről, ugyanakkor alátámasztva azt. Ami izgalmas a számomra, az a kép középtáján zajlik: gyalogosok színcsoportja, vörös, zöld, narancs, fekete, kék, piros. Színtörténés. Színesemény. A formák redukáltak - felületek és határvonalak - amelyek nem elválasztanak, hanem szerkesztenek.

Vannak dolgok az életünkben, amiknek a felismeréséhez, feldolgozásához rengeteg idő kell. Nem azért, mert nem fejlődik a hozzájuk való viszonyunk, vagy mert meg kellene „érnünk” ahhoz, hogy megértsük, vagy feldolgozzuk őket, hanem azért, mert természetükből fakadóan lassúak. Ilyen minden, az azonosságunkkal kapcsolatos megértési folyamat. Sokszor akad úgy, hogy valami a szemünk előtt van és csak évek alatt élesedik be a fókusz annyira, hogy felismerjük. Lassan haladunk ezen dolgok felé, mert nem lehet másképp. A fiú válasza az apa üzenetére szintén lassan érkezett és még több időbe került, amíg idejutott, Önök elé. Ezért különleges ez a kiállítás. Bezárt egy kört, pár évtized alatt. Bezárt egy kört, de mégsem fejeződött be, hanem tovább történik itt és most a befogadásban, a látványban, abban a tapasztalatban, amit ez a kiállítás lehetővé tesz.

Jocó kiemeli a struktúrából a szín üzenetet, megtisztítja az elemeket, kvantifikálja őket, intenzitást rendel hozzájuk, a szín élmény méretekre bomlik, kicsit talán úgy, ahogy pixeleket láthatnánk egy túlbontott digitális képen. Mindegyik anyag válaszol valamilyen strukturált képi üzenetre, néha szín átlagolást folytat, néha kiemel, leválaszt, összehangol. A határvonalak tulajdonképp együttes színhatások, dinamikus szín membránok, harmóniák, amik kihúzzák a kényelmes strukturáltság biztonságos talaját alólunk. A játék lényege abban a felhívásban áll, hogy kapcsoljuk össze a választ az üzenettel és teremtsünk élő közeget egy olyan párbeszédhez, amely apa és fia között már évtizedek óta elkezdődött. A különlegessége ennek a helyzetnek az, hogy bizalom kell egy ilyen személyes tér megnyitásához, de ahhoz is, hogy ebbe beléphessünk.

A válaszok különlegessége továbbá abban is áll, hogy ezek digitális festmények, olyan képek, amelyek digitális formában jöttek vizuális világra, viszont nyomtatásba kerülve „festett” képpé alakultak. Felület és festék, nyomdafesték. A kettő érintkezése átminősít, úgy, hogy a digitális festészet közben világosan elkülönül a nyomattól (nyomtatott sokszorosítási eljárás), vagy az eredetileg ana-

lóg anyagok digitális másolatának nyomtatott formájától.

Lényeges a fiú „válaszainak” megértésében az, hogy itt egy nem hagyományos technika az alapja a képek létrehozásának. A színek kiemelése és „felbontása”, átlagolása, harmonizáló vizuális rendszerre alakítása a ránagyítás hatását kelti, egy olyan tapasztalat megjelenését, ami csak egy személyes közelségben keletkezhet, apa és fia közelségében.

Táj

Ez az anyag, amelynek a környezetében a megnyitó zajlik és amely elsőként válik itt láthatóvá akár önálló anyagként is értelmezhető, de jól kapcsolódik ahhoz a kiállítás-anyaghoz, amely az emeleten látható. Tulajdonképpen egységet formál vele, több szinten is. Egyrészt olyan élményekből, tájtapasztalatokból táplálkozik, amelyek a gyermekkorhoz is szorosan kapcsolódnak. Másrészt ott van egy csak részben strukturált nyelv, amely itt is harmóniákról beszél, viszont, ellentétben a fentebb említett digitális festményekkel, itt nem a közelség, hanem a távolság és a hatalmas térélmény az, ami megeleveníti a színtörténeteket, a színeseményeket. Van még

Siter, 140 × 195 cm, olaj, vászon, 2018–2019

egy jelentős különbség a digitális festményekhez képest: ezek itt hagyományos festmények. Némi-lyikük keletkezésénél magam is jelen voltam. Eminescu utca. Nappali. Az, amelyben az apa, Jóska képeinek egy része is ott volt.

Ha néha kirándultunk, vagy vonaton utaztunk, Jocó mindig megpróbálta közelembre hozni azokat a természetesen redukált vonalakat, amelyek mentén a horizonton megképződő színharmóniák értelmet nyernek. Be kell vallanom, hogy a barátom ezirányú kísérletei nem mindig voltak sikeresek és nyilván ez nem az ő hibája volt. Ezért aztán, így évtizedekkel később, ezek a képek, ezeknek a képeknek a megta-pasztalása tette világossá számomra azt, amit Jocó

Nagy-Bihar, 197 × 241 cm, olaj, vászon, 2018

annakidején a közelembre akart hozni, érzékelhetővé akart tenni. Hihetetlen számomra a művészetnek ez az ereje, hogy amikor valami ott van az orrom előtt, akár az apa üzenete a fia orra előtt, akkor néha való-ban szükség van a megképzett tapasztalat környe-zetvilágára, és arra technikára, amivel ez létrehozha-tó, ahhoz, hogy beélesdjék a fókusz és leessen az esztétikai tantusz.

A „Táj” anyaga monumentális, néha kevésbé, mint amennyire azt Jocó indokoltnak tartja. Tudom, hogy még nagyobb léptékben szeretne gondolkodni és valószínűleg fog is. Közhelyes lenne a méret és perspektíva fogalmainak lehívása, hiszen ezek az elemek magától értetődőek az élményben, amit ezek a tágas terek és redukált struktúrák lehetővé tesznek. Színek és vonalak, határ. Határ, mint láthatár, a ter-mészet vizuális nagyszerűsége, grandiózussága.

Pár napja beszélünk a kiállítás anyagáról és akkor említette meg Jocó azt, amire én kicsit más-képp asszociáltam. Caspar David Friedrichet emlí-tette, a romantikus tájfestészet fantasztikus alakját, aki monumentális térélményekkel ajándékozott meg bennünket. A párhuzam érvényes, hiszen a monu-mentalitás itt is megvan. A vizuális játék a hatalmas előtér (zöld és piros két kép esetében) és a teret óri-ásira nyitó redukált hegyvonalak között zajlik, úgy, hogy a befogadót apróra zsugorítja és ebben a „zsu-gorításban” lényegében az élmény nagysága és nagy-szerűsége erősödik fel. Valami olyasmi keletkezik itt, amit Kant fenségesnek nevezett. A Caspar David Friedrich utalás azonban tartogat valami mást, egy

meglepetést is. CDF előszeretettel festette meg a grandiózus terek perspektíváját úgy, hogy maga is látható, de hátulról. Nemcsak ő, egyéb figurák is hátulról láthatóak, mintha a néző ezen alakok mögött lenne. Ha megfordulnának, az arcok elvonnák a perspektíva nagyságáról a figyelmet, így azonban egy pszichológiai hatással növelik a perspektíva élményét. Ami ott figuratív jelenik meg, a távlatnövelő emberi alak, az a „Táj” képei esetében egy felnagyított szemközelség, tudniillik egy emberi perspektívának, néha olyan erőteljesen, mintha a talajon fekvő szemlélnénk a messzeséget. A redukció eszköze így a nézőpontra is alkalmazottá válik egy izgalmas vizuális hatásban és ennek az eredménye egy humán figuratív elem nélküli távlatnagyító emberi perspektíva. Továbbá pedig színek elképesztő összjátéka olyan vonalak mentén, amelyek nincsenek, csak az állandóan módosuló perspektívában képződnek meg egy időre. Ezek a képek ilyen idő-szín-perspektíva dinamizmusok, amelyeknek a megtapasztalása elképzelhetetlen a redukció eszköze nélkül, kicsit úgy, ahogyan azt Husserl alkalmazza fenomenológiájában.

Amit Jocónak CDF jelent, az nekem más irányból, Magritte felől érkezett. Az egyik jól ismert festménye a „Not to be reproduced” (Nem reprodukálható) 1937-ben készült. Egy férfi áll háttal a szemlélőnek és vélhetőleg saját tükröződését szemléli egy tükörben, amely őt a maga számára háttal mutatja, úgy ahogyan mi látjuk őt, ezért ő a mi perspektíván-

kat kapja és ebben a megduplázásban a perspektívánk kitérül miközben ez a férfi, akár egy jó horrorfilmben, valószínűleg frászt kap. Nem hiszem, hogy érdemes lenne itt túl mélyen belemenni lehetséges kapcsolódási pontok elemzésébe, viszont, annyit megjegyeznék, hogy amíg szemlélőként a perspektíva bizarrságával vagyunk elfoglalva, addig eltekintünk egy apró üzenettől, amit Magritte hagyott ott a számunkra a kép jobb alsó sarkában. Megjegyzem, a könyv, ami egy márvány polcon hever a tükör alapjánál, a megszokottnak megfelelően tükröződik, ellentétben a humán elemmel. A könyv Edgar Allen Poe „Arthur Gordon Pym, a tengerész” francia kiadása. A regény egy egészen különleges élménnyel záródik, egy olyannal, amelyben a közelség és a végtelen távlat egyszerre jelenül meg a tapasztalatban és Pym tudatában: a hajó, amelyen Pym tengerészként utazik, egy fehér, lehatároló, redukáló, ugyanakkor a végtelenséget puha váratlansággá megnyitó ködbe vész.

Ezzel szeretném zárni a megnyitót és mindenkit arra invitálni, hogy engedje magát a közelségnek és távlatoknak, a színek redukáló hatásának, egy apa és fia múlton átívelő személyes párbeszédének összjátékában feloldódni és újjáalakulni.

VERES ZOLTÁN

A kiállítás 2025. augusztus 13-ig látogatható
a nagyváradi Léda-ház kultúrtérben

*Kalota-havas,
184 × 264 cm,
olaj, vászon, 2018*

Kaliptra

– a vizuális önfeltárás rétegei

Ary Johanna *Kaliptra* című kiállítása egy személyes és elmélyült alkotói út első fontos állomása. A tárlat a Partiumi Keresztény Egyetem Vizuális Kommunikáció mesterszakos hallgatójának önálló művészi reflexióját mutatta be a gyökértelenség, otthontalanság és a belső hovatartozás kérdéseiről, olyan technikai eszköztárral, amely a kortárs vizuális művészet és az animáció határterületeit járja be.

A cím – *Kaliptra* – Johanna értelmezésében az otthonkeresés és a belső biztonság védelmező gesztusává válik, a kaliptra metaforája összetett: egyszerre utal az újrakezdésekre, a költözésekre, a változó helyszínekhez fűződő törékeny kötődésekre és arra a belső lelki struktúrára, amely mindezeket összetartja.

A kiállításban bemutatott munkák technikai és műfaji szempontból is sokszínűek. 2D-s és 3D-s

ARY JOHANNA a Partiumi Keresztény Egyetem Vizuális Kommunikáció szakán mesteris hallgató Nagyváradon. Vizuális művészként kísérleti 2D és 3D technikájú animációkkal foglalkozik.

A szerző egyetemi adjunktus, a Partiumi Keresztény Egyetem Képzőművészeti Tanszékének tanszékvezetője.

animációk, digitális grafikák, 3D-s nyomtatott tárgyak, vizuális narratívák és térbe helyezett projekciók alkotják azt a vizuális hálót, amelybe a látogató belép. A technikai komplexitás azonban nem öncélú: minden forma, minden kép, minden mozgás egy mélyebb, érzékeny tartalom közvetítésének eszköze. Nem történeteket mondanak el, hanem atmoszférát

teremtene. Az emlékek, az otthon iránti vágy, a gyökerek utáni kutatás egyfajta elmosódó, mégis pontosan érzékelhető érzelmi tájként bontakozik ki előttünk.

Az animált jelenetekben Johanna az emlékezés mechanizmusait is tematizálja: a fragmentált, moz-

gásban lévő, sokszor torzult és bizonytalan emléképek vizuális megfelelőit teremti meg. A mozgás itt nem haladás, hanem keresés.

A tárlat térbeli elrendezése is ennek az érzelmi tapasztalatnak a leképzése: a látogató nem lineárisan, hanem asszociatív módon halad a térben, mint ha egy másik ember belső emléktérképében barangolna.

Kurátorként számomra különleges élmény volt Johanna alkotói folyamatának kísérése. A kiállítás koncepciója, vizuális dramaturgiája és technikai megvalósítása egyaránt azt tanúsítja, hogy egy fiatal alkotó képes mélyen személyes tartalmakat kortárs vizuális nyelven, érzékenyen és hitelesen közvetíteni. A *Kaliptra* egyszerre önéletrajzi és univerzális. Miközben Johanna saját élményeit dolgozza fel, a néző számára is lehetőséget nyit, hogy saját emlékei, saját történetei felől olvassa a képeket.

A Partiumi Keresztény Egyetem Művészeti Tanszéke számára is mérföldkő ez a kiállítás, hiszen azt mutatja, hogy egy jól támogatott hallgatói projektből önálló művészi állásfoglalás születhet. A kiállítás nem csak esztétikai élményt nyújt, hanem mélyen emberi kérdéseket tett fel: mit jelent az otthon? Honnan jövünk? Kik vagyunk? Hová megyünk?

A *Kaliptra* kiállításban a technikai sokszínűség nem öncélú, hanem a tematikus rétegzettség eszköze. Ary Johanna képes arra, hogy a kortárs digitális technológiákat – mint a 3D-nyomtatás, algoritmikus vizualizáció, vagy holografikus nyomtatás – személyes és érzékeny esztétikával ruházza fel. A technológia itt nem elidegenít, hanem épp ellenkezőleg: segít hozzáférni egy belső, sokszor kimondhatatlan világ leképezéséhez.

BALÁZS ZOLTÁN

A tárlat a 2025. évi Festum Varadinum idején volt látogatható a Léda-ház kultúrtér emeleti termében.

Kortárs klasszikusunk, Jékely Zoltán

Először fordult elő, hogy az *Újvárad* irodalmi sorozatában az előadás beszélgetés formájában hangzott el, ráadásul vendégeink maguk olvastak fel néhány, számukra kedves költeményt. Jékely Zoltán életét és írásművészetét **DR. BOKA LÁSZLÓ** irodalomtörténész, valamint **PÉTERFY SAROLT**, Jékely unokája, egyúttal az Áprily–Jékely hagyaték gondozója idézte meg a nagyváradi érdeklődőknek a Léda-ház kultúrtérben.

Boka László: Mielőtt túltengene bennem az irodalomtörténész, és nagyon elkezdenék filológiai-történeti adatokat sorolni, inkább néhány kulcsszóval próbálnám megragadni az életmű jellegzeteségeit, vagy az életművet magát. Nem gondolom túlzásnak azt, hogy Jékely Zoltánt kortárs klasszikusnak nevezzük, bár már több évtizede halott, de a tény, hogy írásművészete meghatározta a teljes magyar lírát a 20. század 1930-as éveitől errefelé, az egészen biztos. Volt szó korábban ebben a sorozatban arról, milyen fontos, hogy a generációk adják egymásnak a képletes kilincset, hogy összeérnek nemzedékek, szellemi hagyatékok, s olykor bevalottan vagy anélkül, de látszik, kire ki hat. Mikor 2013-ban, a Jékely centenáriumon Sarolttal egy emlékkiállítás rendeztünk az OSZK-ban, akkor Sarolt szerkesztett egy nagyon szép kötetet is, *Jékely 100* a címe, amelyben kortárs költők vallottak Jékelyről, és mindenki választott tíz kedvenc verset is. Közülük szinte mindenki kitért arra, hogy neki milyen Jékely élménye van, és hogy ez a Jékely-élmény mennyire meghatározó volt pályáján. Ugye, végig lehet vonulni a teljes 20. századon, a kortárs magyar líráig, megfigyelve, hogy ki mit adott, mit vett át, mit vállalt örökségként, hogyan lépett tovább. Például Kemény István azt írta ebben a kötetben, ha jól idézem, hogy ha Jékely 30 évvel előbb születik, akkor Nyugat első nemzedékének nagyjai ma egyel többen lennének.

Péterfy Sarolt: Szerintem az, hogy Jékelyt a költők költőjének szokták nevezni, az már ennyiből is igen sokat elmond. Lehet, hogy a széles nyilvánosságban annyira nem ismert költő, mint mondjuk sok kortársa, akár Weöres Sándor, aki évre pontosan vele egyszerre született. Talán nem ismerik annyian a nevét, a költészetét, de a költők viszont szinte min-

PÉTERFY SAROLT (1979, Budapest)
Irodalomtörténész, szerkesztő, az Áprily–Jékely-
hagyaték kezelője, a Petőfi Irodalmi Múzeum
– Digitális Irodalmi Akadémia munkatársa.

BOKA LÁSZLÓ (Nagyvárad, 1974) József Attila-díjas
irodalomtörténész, kritikus, egyetemi docens,
az [MTA] Irodalomtudományi Intézet tudományos
főmunkatársa.

dig olyan elődként vagy lírai előzményként tekintenek művészetére, amit fontosnak, meghatározónak tartanak. A kötet szerkesztése során soha nem volt probléma az, hogy a felkért költők ugyanazokat a verseket választották volna. Tehát mind a tíz költő tíz olyan „kedvencet” választott, ami nem esett egybe a másik költő tíz kedvencével, és ez nagyon érdekes tapasztalat volt, hogy mennyire saját Jékely-élményük van.

B. L.: Azzal akartam folytatni, hogy Jékely valóban, nem a Kosztolányi, Babits, Juhász vagy Tóth Árpád generációjához tartozik, hanem ugye csak a '30-as években indult. Az első kötete, az *Éjszakák* 1936-os, és több, mint meghatározó, rögtön felfigyelnek rá, pár éven belül Baumgarten-díjat kapott, ami azért nagyon ritka a magyar irodalomtörténetben. Hogy valakinek egy debütökötete, egy fiatal verselő első könyve az ekkorát szóljon. Föl fogok olvasni néhány véleményt a kortársaktól, Szerb Antaltól, vagy Weöres Sándortól, ami igazolja mindezt. És mindezen túl, azt gondolom, hogy Jékelynek még nehezebb dolga is volt, mint a *Nyugat* első, nagy nemzedékének, és akár a második nemzedéknek is, mely a '20-as években indult, és ezt komolyan gondolom, hiszen az 1930-as években nagy szerzővé érni, ráadásul Erdélyből indulva bekerülni a *Nyugat* és Babits fénykörébe, olyan kortársakkal, mint

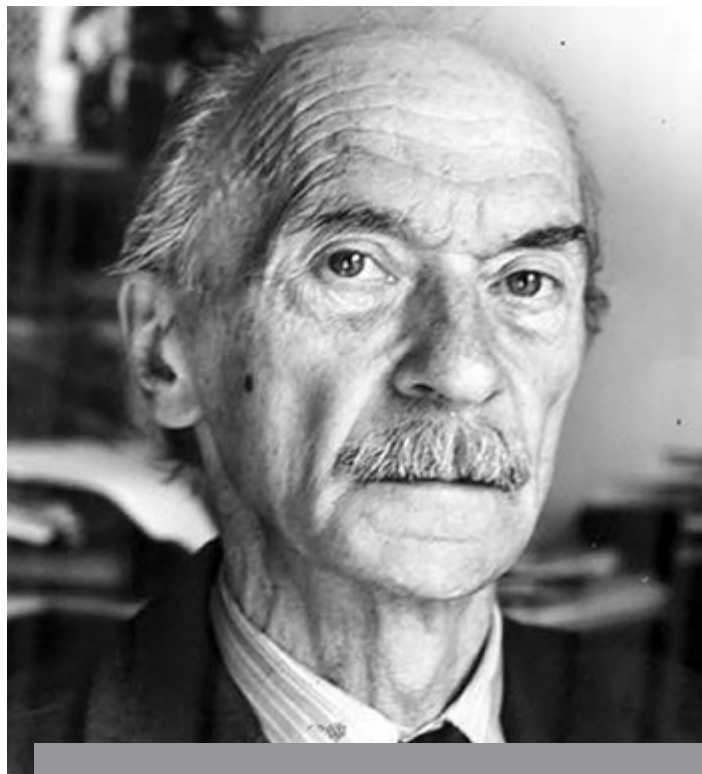

Weöres vagy Vas István, Radnóti vagy József Attila, Szabó Lőrinc és Illyés, de természetesen még élt ekkor Babits és Kosztolányi, és mindenki más, akit fel sem sorolok, köztük az édesapa Áprily és helikoni társai, itt Erdélyben, de 1937-ig Juhász Gyula is, tehát nem volt könnyű dolga egy ilyen „erős mezőnyben”, amikor generációk értek össze, új hangként, egyedi hangként nem csak bemutatkozni, hanem ezt a szintet, minőséget konstans módon fent is tartani, újabb kötetekkel igazolni.

Mielőtt ezekre a részletekre kitérnénk ma este, mondanék egy-két címszót, kulcsszót, amint ígértem, és kérlek, hogy majd reflektálj rájuk. Most ugye a Partiumban vagyunk, nem a történelmi Erdélyben, ezért rögtön azzal kezdem, hogy *sajátos nyelv és sajátos erdélyiség*. Hogy is van ez?

P. S.: Ugye az erdélyiséget nyilván nem kell túlmagyarázni, pláne az itteni közönségnek. Nagyenyeden született, és végül is középiskolás korában költöztek csak át családjával Budapestre. A gimnáziumot már ott fejezte be, ott érettségizett, de az erdélyiség az mindig alapvető maradt számára, soha nem érezte magát budapesti költőnek, budapesti embernek. A második bécsi döntés után ő rögtön visszatelepült Kolozsvárra, többször írja leveleiben, Naplóiban is, hogy az előző 10 év nagyjából, amit Budapesten töltött, az csak egy intermezzo az életében. Néhányszor úgy írta alá leveleit, amiket a családjának, szüleinek a visszatelepülése után küldött, hogy „Zsoli Kolozsvariensis”. Utána aztán nem úgy alakult az élete, hogy végleg itt maradhatott volna, a világháború után, '46-ban elég sok dolog arra vezette, hogy visszatelepüljön Budapestre. De az, hogy ő erdélyi költő, az mindig természetes volt számára. Kapcsolataiban, szemléletében, nyelvhasználatában. Annak ellenére, hogy sokkal inkább egy polgári, urbánus költő, semmiképp sem népi költő, de ezek a jellegzetes szavak, amik sok esetben kimondottan erdélyi tájszavak, ezekkel tudatosan játszik ezekben az egyébként klasszikus nyelvezetű versekben. Mindig beemel egy-egy olyan meglepő lexikai elemet is, ami egy kicsit kizökkenti az embert az elkényelmesedett szövegolvasásból, hogy akkor mit keres itt az, hogy kerékpárosok, vagy mit keres itt az, hogy bakacsin, vagy mit keres az, hogy „tíblából a végtelen határán, mint őszi légy az ablaküvegen”. Mi az, hogy tíblából? Azt gondolom, ezzel a meglepősséggel tudatosan játszott is.

B. L.: Nagyon fontos az ő esetében, hogy ezt az erdélyiséget, ezt a szellemi kötődést sosem adta föl, meg folyamatosan Magyarválkóra és egyéb helyekre visszajártak nyaralni is a két világháború

Jékely Zoltán időskori portréja

között is. A nyelvezet kapcsán mondom, mert nemrég írtam egy tanulmányt a fordító Jékelyről is, hogy ugye nemcsak a költőről beszélünk, hanem a remek fordítóról is, s persze a prózaíróról! Ebben az időszakban, a '40-es években, amikor Kolozsvárra visszaköltözik, regények is megjelennek tőle, sőt, a kolozsvári *Termés* című folyóiratnak is az egyik fontos szerkesztője, tehát sokoldalú alkotó. És az is nagyon fontos, hogy a népi-urbánus vita igazából Erdélyben nem volt jelen a korban, igazából Budapesten lehetett csak egy ilyen vita, amit én többször leginkább álvitának szoktam nevezni, de szemléleti párbaj ez, kétség kívül, viszont az ő életműve ezt a két komponenst, úgy vélem, komplementer módon önmagában hordozta mindig is. Még a modern, dekadens francia költőket is úgy fordítja, hogy abba is belelop egy-egy archaikusnak tűnő itteni tájszót. Van, aki ezt számon is kérte rajta, hogy nem elég hú stb. Tehát tudatosan belelopott ilyen erdélyi szavakat, kifejezéseket. De ő fordítóként is alkotó fordításra, világok és nem pusztán szavak tolmácsolására törekedett. És hát költőként élt, létezett. Én is az erőteljes *vallomásos, alanyi költészetet*, ha tetszik, *kontempmlatív, bölcséleti lírát* akartam hangsúlyozni második hívószóként, a nyelvnek ezt a teremtő jellegét, ugyanakkor a szerző lényegre törő, megfigyelő-szemlélődő énjének

hangsúlyosságát. Puskázok egy-két ígért korabeli kritikából is, amelyekben például varázslónak mondták. Ha jól emlékszem, Halász Gábor. De először még Szerb Antal sorait idézném: „Metafizikus tűnődő. Különös összeállítású lélek, már az érzék-szervei is úgy alakultak, hogy költő legyen belőle. Húszegynéhány éves és máris csupa emlék, csupa múlni nem akaró régi borongás, csupa tovább élő gyermekkori félelem.” Aztán ugrok egyet, akkor Halász Gáborhoz, aki azt írta róla: „a varázslás, az új költői eszmény az ő természetének felel meg legjobban kortársai közül. Első kötetében, mint egy furcsa ábrákkal telerajzolt régi máguskönyvben kurrogó macskák ténferegnek, elhagyott kutyák vonyítanak, sápadtan süt a hold, zörgő csontokkal indulnak sétára a halottak. A csillagok titkokat őriznek, a lélek halálvágtyól terhes, mindig ősz van és tél és éjszaka, még a nyulak is idegbajosak, még a mókusok is véznák, a szerelem csontvázak ölelkezése és az irodalmi utalások is állóvilágot idéznek.” Halász *A líra ellenforradalma* című írásában fejtette ki mindezt. Hogy is van ez? Kurrogó macskák, baglyok, teremtő szemlélődés és tűnődés, lírai ellenforradalom?

P. S.: Ezt az *Éjszakák* című kötetéről írta Halász, ez valóban egy olyan erős, érett költői indulás, ahogyan mondtad: egy 23-24 éves költőről beszélünk. Hallottam, ez nem az én állításom, nem tudom megmondani most, pontosan kié, szóval, hogy minden idők legerősebb első kötetének szokták tartan ezt a könyvét. Valóban egy nagyon egységes hang jellemzi, szerintem Halász nagyon jól foglalta össze ezeket a jellegzetességeit. Olyanfajta, szinte morbid halálvágty, halálábrázolás és közben például ott a *Macskaszereződ* című verse, vagy akár egy későbbi ismert nagy versének egy sora, hogy “úgy fekszünk majd, mint a kőbepólyált, hosszú csontú inkák”, tehát a halál, az elmúlás és azon túl is, azon belül is: a csontvázak szeretkezése, vagy a csontvázak ölelkezése. Egészen elképesztő erejű ez a fajta ilyen, talán erre a morbid a jó szó, tehát ilyen halálábrázolás, amit egy fiatal, életerős és egyébként életszerető, vitális fiatalember szinte az összes versében ábrázol, s mindig a szerelemmel együtt. Nagyon erőteljes a szerelem és rögtön mellé a halál.

B. L.: És ez nagyon fontos, bocsáss meg, hogy itt kiegészítem, de hogy huszonévesen nem egy ilyen búsongó, túl romantikus, vagy kései romantikus valakiről beszélünk, hanem nagyon is modernről, mintha röntgenszeme lenne és átvilágítaná az élőket. A halál és ez a nem is csak emberi elmúlás, átalakulás örökös kérdése ugyanakkor az életszeretet, maga a testi szerelem és általa valami új élet teremtése, ez minden sorából kiizzik szinte.

P. S.: Van késői vers, ahol egy ilyen Don Quijote-i alakhoz hasonlítja magát, és ez szerintem nagyon jól megfogja ezt, ahogy a szerelemhez rögtön hozzákapcsol valami elérhetlent is.

B. L.: Igen, ez az életigenlés, amit említettél, ez az életvágty, ez legalább olyan fontos. Nem csak halálvágtyal terhesek a sorok. A szintén 1913-ban született Weöres írta a már említett debüt-kötetről, hogy „Jékelyt olvasva aligha gondolunk arra, hogy megfelel-e követelményeinknek. Hogy szép a vers, azt itt nem az ész állapítja meg, hanem az idegrendszer, a hátgerinc, a szépség egyetlen hiteles fokmérője.” Szóval, hogy ez a valóban, hogy beleborzongok, annyira erőteljes, úgy hat rám, ha akarom, akkor talán sokkol is, olykor-olykor egy-egy kifejezése, egy-egy képe, másfelől pedig még foglalkoztat sokáig az az erőteljes költőiség.

P. S.: Lehet, hogy ezen a ponton lenne érdemes a *Csontjaimhoz* című verset felolvasni. Abban minden benne van, amit idáig említettünk. Egy 1935-ös vers, tehát egy 22 éves fiatalembernek a verse.

Jékely Zoltán Csontjaimhoz

Mindig úgy éldegélek, mintha holnap
örökre elaludnék, s álmatag
nézem csontjaim, kik velem loholtak,
s kiket lelkem csúful magukra hagy.

A koponyám mázsás agyag súlyától,
száz év se kell, háromfelé reped,
belészivárog egy tavaszi zápor
s kimossa a porrávált verseket.

A fogaim, miket húsz-harminc évig
koptattak ételek, martak savak,
a fogaim kicsorbult sora fénylik
időtlen időnkig a föld alatt.

Gerincemet, melyben csak úgy ropogtak
a csigolyák és lüktetett a vér,
ha majd odvából a velő kirothadt,
felfúzi egy kígyó vagy egy gyökér.

Szegény kezem, kit annyit szimatoltam,
miután testeken motozgatott,
hogy visszaintsél annak, aki voltam,
szegény kezem, nem mozdulhatsz meg ott!

S ti lábaim, sebes, vad agaracskák,
akik leányok lábát szorították
s felhők alá rúgtátok fel a labdát –
örökre megmereszt a síri hapták.

Péterfy Sarolt és Boka
László a Jékely életművét
megidéző Kortárs
klasszikusaink esten
a Léda-ház kultúrtérben
2025. május 21-én
(Fotó: Festum Varadinum)

P. S.: Nagyjából minden versszakban találunk egy-két olyan szót, kifejezést, képet, ami egyrészt borzongató, másrészt van egy tényleg meghökkentő szókimondása a kirohadt velővel és hogy a szegény kezem, kit annyit szimatoltam. A végén pedig ez a síri hapták, ez a teljesen oda nem illő, mégis emiatt ilyen erőteljes stilisztikai hatást kiváltó szó.

B. L.: Amíg olvastad, eszembe jutott, hogy Térey János, aki szintén nincs már közöttünk, ő is írt a *Jékely 100* kötetbe s persze ő is válogatott 10 verset, és azt a címet adta az ő válogatásának, nyilván egy idézettel indított, hogy *A szemekkel mi történik a földben?* És akkor pár mondatot olvasnék föl tőle is: „Jékely Zoltánnál minden együtt áll, ami lenyűgöző a költészetben. Élet egy lassú halálra ítélt bolygón. Fenyegetettségében is erőteljes élet. Évszaka kút-mély ősz. Az objektumok szinte mind romok. Az egzisztenciák veszőfélben, s a hangnem óhatatlanul elégikus. Lírai muzeológia és ötvösmunkák a forma páncélján. A keresztírmes négysoros trófeák megbízható ingaóraütései, a pillanatban-visszapattan- víz alatt van, rímek kosztolányis mesterhármása, ugyanakkor semmi merevség, kerek és telített, mint egy korty falernumi vörös. És micsoda hév! ...*rinocéroszi robogással vágunk neki a vágánymenti sásnak.* A rom-kultusz romantikus pátosza – tán utoljára – önála hiteles.”

Mondjunk el pár dolgot az életútról. Nyilván nagyon szeretem Jékelyt, és itt az előbb a '30-as évek felsorolásából kihagytam a szintén nagy kedvenc Dsida Jenőt, nézzék el nekem. Ezek a kortársak is meghatározóak voltak. Az, hogy Jékely is, meg Dsida is más-más módon ugyan, de egy ilyen merengő költő típus volt. No meg sajátosan magányos! Tessék

elolvasni az önjellemzőként is sokatmondó, *Aki Szent György napján született* című versét! Ez is egy kulcsszó szerintem: a magányosság. Csak pár sorát idézem:

Átkozottul s furcsán magányos,
száz ember közt van egyedül
s ha egyedül van, menekül
a száz közt lelkéből magányhoz.

Nem jó, ahol van, messze vágyik,
hol a horizont leborul;
de vágya visszahomorul
s lelkéből egy darab leválik.

Szóval, mielőtt visszaköltözik 1940-ben fiatal-kora helyszínére, Kolozsvárra, bölcsészkart végez Budapesten, sőt Eötvös kollégista is. Szakdolgozatát Kuncz halála után az erdélyi irodalomról és Kuncz örökségéből írja, de már előtte, francia és magyar művészettörténetet hallgat. Ugye ott van az atyai jóbarát, mely fiatalkorát meghatározza: nem csak az Áprily örökség, hanem a Kuncz Aladár örökség is meghatározó ily módon, ráadásul Kuncz szintén Eötvös kollégista volt, francia-művészettörténet szakos, aki az én mai munkahelyemen, a Ménes úton az Eötvös Kollégiumban tanult. Ezt az utat követi Jékely is, ott tanul az egyetemi stúdiómai, a pesti bölcsészkar mellett. Mint Eötvös kollégistának a francia és egyáltalán a latinok iránti vonzalma majd erőteljes lesz, és nagyon erőteljes lesz a vonzalma az antikvitás iránt. Aztán beáll az Országos Széchényi Könyvtárba, ott kezd el dolgozni huszonévesen, a Hírlaptárban. Ez azért érdekes információ, mert fantasztikus olvasottsággal bír, és itt mindennek utána is tud még így-úgy nyomozni. És ezek után jelenik

meg a '35-ös első verseskötet, közben megírja a mai értelemben vett doktori disszertációját is.

P. S.: Később magánkiadásban meg is jelentette *Az erdélyi irodalom kezdetei a háború után és Kuncz Aladár* című doktori értekezését. Valóban erőteljes az egész mediterráneum iránti érdeklődés, ami a római vagy antik kornak a műveltsége és az olasz, a francia kortársaknak az ismerete és szeretete. Az se véletlen, hogy az első külföldi útjai egy olasz és egy francia többhetes út, 1937-ben volt lehetősége először Nyugat-Európába utazni. Mindig meg szoktam említeni, mert ez ma szerintem főleg annak, aki irodalommal foglalkozik, ez szinte sokkoló, hogy az első regényének a honoráriumából Jékely tehetett egy négyhetes olasz, majd öthetes francia utat. Egy fiatal szerzőnek kiadják egy művét, és ebből ő beutazza Olaszországot, majd öt hetet eltölt Párizsban. Nyilván nem luxus szállodákban, de szállodákban lakik, nem a buszmegállóban alszik. Ez azért a mai viszonyok között szinte elképzelhetetlen. Valóban ő fürdik ezekben a helyszínekben, amikor megteheti, hogy személyesen is odalátogasson, és aztán a versek is ilyen helyélményekből születnek.

B. L.: 1946 után visszatér Budapestre, ahol a szülei, édesapjáék is éltek. Nem könnyű döntést hoz, de meglépni kényszerül. Mondjunk erről a nem túl szép időszokról, évtizedről is néhány szót.

P. S.: Ő a Kolozsváron töltött öt évben alapít családot, itt ismerkedik meg Jancsó Adrienne színésznővel, előadóművésznővel. 1941-ben a Marosvásárhelyi Könyvnapokon ismerkedtek meg, egy-két hónappal azután, hogy visszatelepült Jékely Kolozsvárra. Azonnal egymásba szerettek, és '43-ban, meg '45-ben még Kolozsváron született két gyermekük, aztán minden megváltozott, 1946-ban végül visszatérni kényszerültek Budapestre. Jékely visszakért a Széchényi Könyvtárba is az állásába, 1948-ban ösztöndíjat kapott a Római Magyar Akadémiára, hogy visszatérjünk a mediterrán térség és az antikvitás iránti vonzalom témájához. Kimondottan azzal a céllal, hogy egy Tasso művet szeretne magyarra fordítani, illetve Tasso-ról írni egy monográfiát, amit végül el is kezd, és pont abban a fél évben, amit ő Rómában tölt, történnek már azok a politikai folyamatok, amelyek eredményeképpen, mire hazaér, az akkor frissen megjelenő *Álom* című verseskötetet „dekadens temetőköltészet”-nek nyilvánítja a cenzúra, és bezúzzák a frissen kinyomott könyvet. Egyetlen példány maradt meg, az is egy kefelevonat, illetve a kézzel festett címlapterv. Ettől kezdve az Írószövetségből is kizárják, nem egyedül persze, Nemes Nagy Ágnessel, meg sokakkal együtt, utána tíz éven keresztül csak a műfordítás marad,

mint megélhetés, illetve valamennyire a gyerekirodalom. Ez egy ismert szituáció, akkor nagyjából mindenkinél – akit a hatalom nem kedvelt – ez jutott, az asztalfiókon kívül.

B. L.: Az ötvenes években mindenki, aki kiszorul a hivatalos irodalomból, ugye nemhogy „tűrt”-kategória, hanem egyenesen „tiltott” lesz, s gyakorlatilag az az egyedüli lehetősége marad, hogy fordít. Ez lett volna a következő kulcsszó, a *fordítás*. El is hoztam magammal a *Keresztúton* című fordításkötetét. Meséket is fordít, román népballadákat is fordít, s persze gyönyörűen verseket németből is, franciából is, románból is.

Amiről még nem ejtettünk szót, s ez is egy címző lehetne, hogy *mániákus naplóíró* is volt, mégpedig egész fiatal korától. Az első naplóbejegyzései még tizenéves korából Kolozsvárról származnak, ebben azt mondja, édesapával kirándulni mentünk Kuncz Aladárral a Kolozsvár melletti hegyekbe, dombokra. Amikor ez a szomorú, sztálinista időszak van, a teljes tiltás időszaka, akkor ő nagyon fél a házkutatásoktól is.

P. S.: Az első két naplófüzete álcázott, az első naplója *A Pál utcai fiúk* borítójába van bekötve, egy második pedig az *Ásványtani és kémiai jegyzetekbe*, ez egy ilyen egyetemi szakdolgozat, nagyjából úgy néz ki a kötése, az a lényege, hogy a polcon ne lehessen megtalálni. Utána van még ebből az időszakból a második naplófüzetben egy utolsó bejegyzés arról, hogy miután a házkutatások tíz éve következetesen zajlottak, bárkit veszélybe sodorhatott az ember azáltal, hogy megemlíti a naplójában családtagokat, barátokat, ezért utána 10 évig nem is írt naplót. Egy másik naplófüzetet pedig egy Báthory Zoltán nevű, szintén Nagyenyedről ismert Budapesten élő fogorvos barátjánál rejtegetett évekig.

Még az jutott eszembe az *Álom* kötet bezúzása, betiltása kapcsán, érdekes következménye ennek, hogy egyrészt nyilván felhábortotta őt ez a dekadens temetőköltészet jelző, az ezzel a címszóval való betiltás. Másrészt viccesen mondhatnánk, hogy inspirálta, utána ebből nőtte ki magát az a divat, ami aztán sokáig folytatódott kávéházi körökben. Azt hiszem, a Darling Presszóban történt, amikor első dühében elkezdett sírverseket írni. Mondván, na, ha azt mondjátok, hogy dekadens temetőköltészet, akkor írok ilyet, és ezért bökkversszerű kis vicces sírverseket kezdett az asztaltársaságával írni. Ezt jó pár szakmunkában össze is gyűjtötték már, de fontosabb, hogy ezt folytatták aztán a kortársai, és egész vicces sírversek születtek a legkülönbözőbb emberekről. „Itt nyugszom én, Horváth Márton, ezzel szolgálom

a pártom”, meg „Itt nyugszik Zelk Zoltán, pártjelvény akadt a torkán”. Ilyen nem túl kedves, a műfajnak megfelelő sírversek, és akkor a sajátját is megírta, ami meg úgy hangzott, hogy „Itt sem nyugszik Jékely Zoltán...” És akkor ezzel a *Csontjaimhoz* című versre visszautalhatunk.

B. L.: Erőteljesek az apaversei is. Ez sem szokványos a magyar költészetben. Felületesen azt szoktuk mondani, hogy akinek van egy ilyen sikeres, befutott költő édesapja, az inkább nyomasztó teher számára. Gondoljunk itt Arany Jánosra és Arany Lászlóra, vagy akár Petőfi Sándorra és Zoltán példájára. Az ő esetében viszont egy rajongó szeretet van az édesapa, Áprily Lajos iránt, a költészetük pedig nagyon különböző, de semmiképp nem versengő. Mielőtt erre a kulcsszóra is reflektálnál, én felolvasom az egyik kedvencem, az apa-fiú kapcsolat mélységét, milyenségét mutató egyik versét.

Jékely Zoltán Apa-váró

Kapuban állva, kisfiú, mezítláb,
piszkál lábujjal százlábút, gilisztát;
hosszan bámul pókhálót, hangyajárást,
hogy könnyebbé bűvölje azt a várást...

És végre csengő, áldott kis-harangszó,
megváltón s meg-megszázszorozva hangzó,
hogy elfeledkezik minden bajáról!
Mert a Kollégium kapuja kitarul,

s az utca végén, fölnyesett, nyakigláb
akácok alján ott-terem, akit várt,
és jön-jön, hosszú léptekkel sietve,
hána alatt száz dolgozat-füzettel.

Olyan nagy már, az árnyékból kibomlón,
mint egy óriás, tán ő maga a templom;
elől keskenyre gyúrt vadászkalapja
magasabb, mint a nagy torony sisakja –

És elborítja, mint valami felleg:
mily pöttöm ő roppant alakja mellett!
S most lehajol s félkarral ölbekapja:
mint az Isten, olyan erős az Apja.

Az ilyen versek jól mutatják ezt az őszinte, rajongó, fiúi szeretetet, és hát én nem szeretek összemérni költőket, de ugye Jékelyt hatásában mindenképpen nagyobbnak gondolom, mint Áprilyt... Másoknak is példakép volt pedig Áprily. Említettük Nemes Nagyt, hát ugye Nemes Nagy részben Áprily tanítványa volt, szó szerint tanítványa volt. Tehát, mikor Áprily gimnáziumigazgató lesz Budapesten, akkor a szintén

Partiumból származó Nemes Nagy fiatal gimnazistaként ott tanul, és nemcsak, hogy ott tanul, hanem együtt jár el a budai hegyekbe kirándulni. És nagyon fontos, de ez már csak az irodalomtörténész mondhatja, hogy ugyanazok a motívumok is megjelennek nála is. Természet, szerelem, Isten, antikvitás, meditatív líra, erős nyelvcentrikusság... Tehát Nemes Nagynál ott van az Ekhnaton, de van ilyen vers Jékelynél is, van két-három további hasonló téma, pedig hát nem voltak közvetlen költő-kortársak, Jékely idősebb volt azért, más közegekben is indult.

B. L.: Bár ez nem szorosan tartozik a lírai éhez és a költészethez, de Jékely falta az életet, a szerelmeket. Mindenféle értelemben. És ugye azért is nagy kedvencem, mert *nagy horgász és természetjáró* is volt. Budapest és Visegrád között Szentgyörgypusztán telepedtek le Áprilyék, és ott közel volt a Duna, lehetett horgászni, de hát ő horgászott nyilván másfelé is, Erdélyben is nagyon sok helyen, Szamoson, Maroson például. A horgásznyelv viszont másutt is visszaköszönt: hölgyekkel, tervezett hódításával kapcsolatban is gyakran mondogatta, hogy akkor „bevetem a villantót”...

P. S.: Igen, a horgászat témáját sem lehet elválasztani a szerelem témájától nála, több versben jelenik meg a két téma közvetlen összekötése. Tulajdonképpen az életben is, nem csak a versekben, minden egyes szerelemnél kimondta, hogy ez a létező legnagyobb szerelem, ennél szerelmesebb soha ember még nem volt, nem lesz. Utána a szakításkor vagy a szerelem végén soha senki még annyira nem szenvedett, mint amennyire ő szenved, és akkor ezt a végtelenségig újra és újra és újra. Tehát azt gondolom, hogy igen, ebben azért volt egyfajta tudatos önreflexió, meg önirónia is kell legyen talán, ha valaki ennyire végtelenül szerelmes, meg ennyire végtelenül szenved.

B. L.: Szabó T. Annától is idéznék a *Jékely 100*-ból néhány sort. „Túlságosan közel áll hozzám. Nem csak azért, mert (közvetve) engem is Áprily nevelt költővé, hanem mert szinte minden ismerős a Jékelyféle világban. (...) Szinte-szinte személyesen ismerem. Hasonlóak a család egyéni tapasztalataim a versben és prózában is megörökített vipera kalandja édesapámmal is megesett, a reves fák rémes éjszakai foszforeszkálásáról nagyapám is mesélt, ahogy Jékely római érmét kapart le sáros cipőjéről, úgy kaptam én zöldre kopott régi rézpénzt egy elvadult temetőben. Jékely olyan, mint a múltam, minden pillanatban megtörténik velem.” Hogy is volt azon a centenáriumi kiállításon, amikor a naplók és a horgászatok mellett kiállítottunk egy nagy rozsdás szeget is, sőt ez került a plakátra is?!

P. S.: Ó nagyon fogékony volt a transzcendens történésekre, ezeket gyűjtötte, leltározta és megírta. Sokszor horgászás során is nem csak halat fogott, hanem valami furcsa alakú gyökeret, vagy uszadékfát, és akkor ezekbe valamit belelátott, és ezek ott vannak a Petőfi Irodalmi Múzeumban az egyéb tárgyai, relikviái között. Milánóban volt '67-ben vagy '68-ban, és éppen *Az utolsó vacsorát* nézte meg, és utána ott a templom kerengőjében sétált. Ácsok dolgoztak a tetőn, és egy óriási vasszeg esett a tetőről a lába elé, - miután megnézte az említett festményt. Ez nyilván neki teljesen evidens volt, sorsszerű, hogy ez miért van ott és miért kapta, és utána átszúrt vele egy papírt, és ráírta ennek a történetét.

Rómában egy bagolyfiókat vett utcagyerekektől, próbálta életben tartani a madarat. Ez nem sikerült, de ott van a mai napig a Római Magyar Akadémia kertjében, udvarában eltemetve a bagolyfióka. Ez eszébe juttatott egy korábbi nagyenyedi esetet, amikor ugyancsak a gyerekek bagolyfiókat árultak, és azt megvették, aztán még egyszer valahol Párizsban is volt egy bagolyfióka-eset. Úgy érezte, ugyanaz a bagolyfióka, ami a három fontos pillanatában az életének megjelent. Mindig különösen ki volt élezve az ilyen misztikus vagy transzcendens történetekre.

B. L.: Sokáig ezekről nyilvánosan nem volt célszerű beszélnie... Meséljünk egy picit élete, költésze utolsó évtizedeiről is. Ugye, beszéltünk arról, hogy az '50-es években betiltották, jószerevel '56 után lehetett csak újra publikálnia. Aztán visszakerült a vérkeringésbe, a költészeti életbe, később ilyen olyan hivatalos elismerések is érték. Hogyan látod például azt, mennyire volt ő jó viszonyban a kortársaival, mennyire tartotta velük a kapcsolatot?

P. S.: Egyrészt egy szeretett társasági ember volt, voltak nála a Frankel Leó úti lakásában összejövetelek, fiatalabbakkal is, például Lator László nagyon jó barátja volt, aki jóval fiatalabb volt nála. A Lukácsfürdőre nézett ez a lakás, lejárt ő is gyakran úszni, ott kialakult egy ilyen irodalmi közeg, a Lukácsba sokan jártak művészemberek. Illyés Gyulával is baráti kapcsolata volt. Tulajdonképpen a társaság középpontja figura volt az egyik szempontból, másrészt viszont nagyon szerette a visegrádi magányt, azt az elvonulást, amit mondjuk a horgászat jelent. Tehát a horgászat nem is csak a halakról szólt, hanem arról, hogy akkor az irodalmi élet zajától el lehet vonulni. Van olyan verse is, ezt teljesen szó szerint nem tudom idézni, hogy minden perc, amit nem horgászva töltök, veszteség. Sőt, rádióinterjúban is mondta Albert Zsuzsának, amikor a riporter költőnek szólította, hogy mit költő, inkább horgász!

B. L.: Térjünk vissza egy címszó erejéig a fordító Jékelyhez. Itt nagyon nagy a spektrum, Goethétől kezdve egészen a latin klasszikusokig sok mindent fordít. És én ott is mindig ki szoktam emelni, mert nem közismert, hogy Szécheny *Naplója* egy részét is ő fordította.

P. S.: Igen, nagyon komoly munka volt a *Napló* fordítása hatalmas háttéranyaggal, amiket ehhez gyűjtött. Azok is ott vannak az OSZK kéziratárában, tehát egész könyvtári szakirodalmat olvasott el hozzá, de ő fordította például Dante *Vita nuova*-ját még a '40-es években. És hát Shakespeare-től kortárs román, vagy más közép-európai szerzőkig nagyon-nagyon sok mindenkit.

Ez egyfajta menekülőút volt, a megélhetésnek az egyetlen biztosítéka az '50-es években, hogy fordításokat kapott. De ő szeretett is fordítani, és valóban sok nyelven beszélt magas szinten, tehát nem nyersfordításokkal dolgozott, hanem románul, németül, franciául, olaszul jól beszélt, angolul is jól beszélt, latinul is, így latinból is fordított.

B. L.: Széchenyi *Naplója* eredetileg németül íródott, és hát ez próza. Emlékszem egy interjújára, amikor azt kérdezték tőle, hogy természetesen a lírikus fordít elsődlegesen, és akkor ő azt replikázta: ez talán élete legfontosabb munkája, hogy Széchenyi *Naplóját* magyarra ültette át.

Közben kikerestem egy számomra emlékezetes Albert Gábor idézetet is, aki '82-ben, a költő halálát követően azt írta, hogy Jékely életében nem szerette az éles fényt, annál inkább az *éles fogalmazást*. Ugye ez is azt gondolom, hogy nagyon erőteljes, tehát hogy súlyos dolog, fontos kulcsszó.

P. S.: Az éles fényt konkrétan sem. Átvitt értelemben is igaz, hogy nem szeretett reflektorfényben lenni, szerepelni, mit tudom én, felolvasásokat tartani, de a valóságban is migrént kapott a reflektoroktól, meg az éles lámpafényektől. Az olvasólámpája is olyan volt, vagy az asztali lámpája, amit a kiállításon szintén kitéttünk, emlékszel nyilván, hogy különböző fényképekkel, festmények reprodukcióival körbetapétázta ennek az állólámpának a búráját, hogy minél tompább fénye legyen.

B. L.: Volt olyan lámpabúra, amit tele is írt...

P. S.: Mindent teleírt, a falra is írt, lehet, hogy a lámpaburára is írt. Az *álmokról* nem beszéltünk még egyébként, ami még egy fontos kulcstéma, hogy ő nagyon tudatos álmodó volt. Mindig feljegyezte az álmait, tehát itt az álmok, meg a naplók, meg utána a

versek nagyon erős összefüggésben állnak. Sokszor egy verscsíra az az álmában jelent valamilyen módon meg, és akkor félálomban ő ezt bárhova fölírta, ahol érte, tehát a falra, vagy a falvédőre, vagy bármilyen fecnire, vonatjegyekre, színházi prospektusokra, mindenre. Naplójában részletesebben is kifejtette, leírta, és akkor utána ezekkel tovább dolgozva születtek a versek. A késői naplója, ami már nem az álcázott napló, hanem az a '60-as években vezetett *Álomnaplónak* is nevezett naplója, az ilyen értelemben kronológiailag követhetetlen és feldolgozhatatlan, mert ahol éppen kinyílt, oda írt. Ott az már nem volt ilyen kronologikus, hanem valamit álmodott, valahol felcsapta, írt, aztán egy másik oldalra, sokszor dátumokkal sem jelezte ezt. Ilyen értelemben hanyag volt, ha filológusként nézem, akkor ez sok fejtörést okoz. A leveleit is úgy keltezte, hogy szerda délben. És ha például a borítékról valamelyik bélyeggyűjtő unoka levágta a bélyeget, onnantól kezdve megfejtethetetlen, hogy ez a szerda dél, az mit jelent.

B. L.: Zárás felé, beszéljünk Áprilyról is. Mit tartasz fontosnak elmondani a hagyatékáról, hiszen ott is te vagy a hagyaték gondozója, itt a feldolgozandó levelezésük is, fontos kortörténetileg is, irodalomtörténeti szempontból is. Mi ezzel a helyzet?

P. S.: Mind a ketten jeles alkotói a 20. század magyar irodalmának, és folyamatos levelezésben álltak egymással, Jékely gyerekkorától kezdve Áprily haláláig. Ennek a feldolgozása egyrészt egy nagyon nagy munka, másrészt valószínűleg egy érdekes irodalomtörténeti adalék is. Ezzel nagyon lassan haladok, ezt próbálom feldolgozni. Ez a levelezésanyag még nem került közgyűjteménybe, említetted már a Széchényi Könyvtárat, ugye ott vannak Jékely kéziratai, verskéziratai, naplói, szinte teljes levelezése, fordításának a háttéranyagai ott vannak, viszont a családi levelezés az egyelőre még a család tulajdonában van. Én ezt a Jékely–Áprily levelezést próbálom feldolgozni, és ez egy különleges anyag. Nagyon szépen rajzolódik ki mindkettejük élettörténete a háttérben. Olyan, mint egy regény, ha ezt az ember úgy egyben olvassa. Talán ez a legizgalmasabb pontja a még fel nem dolgozott hagyatékunknak.

B. L.: Zárásként visszatérnék oda, amivel kezdtünk, hogy mennyire hatott ő a későbbi költőgenerációkra, és ugyanakkor mennyire összegezte is valahol elődei legjavát, afféle prizma volt tehát, s akkor még egyetlen egy rövid idézettel készültem Tóth Krisztinától, aztán pedig a zárszót neked adnám át, akár azzal a rövid verssel, amivel ez a kötet, a *Jékely 100* is zárult.

Szóval Tóth Krisztina fontos sorai: „Olyan költő, akit az ember fiatalon azért szeret, mert az ifjúkorban lelkünkben annyira erős, fájdalmas, nosztalgikus érzéseket szólaltatja meg, hiszen folyton az idővel, az elmúlással foglalkozik, később, idősebb korban pedig azért kedvel, mert Jékely valójában egy gyerek szemével látja a világot. Érthetetlen, szorongó víziók és furcsa részletek összességének. Költészete félreismerhetetlen. Kesernyész összhangzatban olvasztja össze az alkatahoz közel álló elődök hangját. Kosztolányi alkonyi fényben fürdő édes halálvágyát, Somlyó Zoltán szomorú, számkivetett dalolását sajátos szómágiával hangolja bizarrá. Verseinek jellemző elégikus tónusát ellenpontozza a dévaj nyersesség, a halál, a bomlás, a pusztulás képeinek szinte erotikus burjánzása. Töredezett, nyugtalanító, álomszerű képei átszivárogtak a mai költészetbe. Átitatták a verstudatunkat, részünké váltak. Költészete, mint lelke eldugott örök boroknak, titokzatos árnyalatokban ragyog föl a kortárs olvasó előtt.”

P. S.: Jó gondolat, hogy ez a rövid vers legyen a zárszó, ami az én tíz kedvenc versem közt szerepel, tehát ugye azért lett Jékely 100 ez a kötet, mert tíz költő válogatta ki a 10-10 versét, és akkor hogyan az én tíz versemet hozzávesszük, ami azért érdekes, mert az egy másik tíz, mint az a száz, amit a költők összeállítottak, akkor az már száztíz lenne. Ezek nem is szerepelnek a kötetben, csak az utószóban említtem őket, és ebből a legrövidebb végül is belekerült a könyvbe. Ez a *Jóslat* című vers, ami ráadásul 1932-es, tehát még nagyon fiatal, 20 éves sincs, amikor írja, azt gondolom, minden szempontból egy jó zárszó lesz, úgyhogy köszönöm az ötletet.

Jékely Zoltán Jóslat

Ma hajnalban megszólalt a kakukk.
Mégkérdeztem, tréfából, meddig élek?
Kegyetlenül fősvény volt és hazug:
azt válaszolta, még csak vagy hat évet!
Az ablakon beszállt egy sűrű légy,
előbb a rézlámpás körül kerengelt,
aztán fölém repült s zümmögve, szép
ívvel kirajzoló a végtelen-jelt.

1932

(Elhangzott 2025. május 21-én, Nagyváradon,
a Léda-ház kultúrtérben, az Újvárad folyóirat
Kortárs klasszikusaink sorozatában.
A szöveget gondozta: Szűcs László.)

Harag 100

Harag György Centenáriumi Emlékhét Kolozsváron

Száz éve született, negyven éve távozott az örökkévalóságba Harag György rendező, a romániai magyar színházas megújítója, az örökké nyugtalan, az előadásában az emberi létet és társadalmat kutató, figyelő alkotó. Túlélte a holokausztot, és a színháznak szentelte az életét. A legsötétebb diktatúrában sem mondott le a művészi szabadságról. Korának legkiválóbb romániai rendezői sorában tartják számon. A színházművészet generációi tekintették és tekintik mesterüknek. SIMON JUDIT összefoglalója.

A Kolozsvári Állami Magyar Színház *Harag György Centenáriumi Emlékhét* címmel rendezvényt szervezett. Nem az elsőt, de meg merem kockáztatni, a legátfogóbbat. A rendezőről, az alkotó emberről szóltak a mindennapok. A szervezők, élükön Tompa Gábor igazgatóval, Harag szellemi örökösével előadásokkal, könyvbemutatókkal, a mester előadásainak televíziós felvételeivel, róla készült portréfilmmel emlékeztek és emlékeztettek a rendezőre, a színházvezetőre. A programot úgy állították össze, hogy a bemutatott előadások emlékeztessenek a mester életútjára. És persze a könyvbemutatók, a vetítések is mind Harag Györgyről szóltak.

Ha nem tartanék attól, hogy ünneprontó vagyok, azt írnám, hogy arról a Gyuri bácsiról, aki én is ismertem, aki a pokol mély bugyrából tért vissza, aki kenyeret evett a próbákon, aki sokat dohányzott, akinek ellenálthatatlan volt a humora, derűs a tekintete, hatalmas a lelke, és aki tudott szeretni. Mindez, és a viszonya a színházhoz kiderült az *In memoriam*

Harag nem csak előadásokat, de drámaírókat is „alkotott”. Olyan szerzők darabjait állította színpadra, akiket vagy „elfeledtek”, vagy az akkori rendszer mellőzni kívánt.

SIMON JUDIT (Nagyvárad, 1956) Spectator-díjas újságíró, színikritikus, a Holnap Kulturális Egyesület elnöke.

portré Harag Györgyről című, 2015-ben Daniela Ciolan által készített tévéfilmből is, amelyben színházi emberek beszélnek a mesterről és nemzetközi visszhangot kiváltott előadásairól. Bármennyire hihetetlen, hogy bár Harag sosem dolgozott Nyugat-Európában, előadásainak híre előbb vagy utóbb eljutott a fontos színházakhoz, a színházi szakemberek tudomást szereztek róluk.

Tévé és könyvek

A Magyar Művészeti Akadémia 2020-ban emlékévet szervezett a romániai magyar színházas megkerülhetetlen, kiemelkedő művésze tiszteletére. Ennek keretében készült a *Ha a játék valósággá válik* című dokumentumfilm, amelyben pályatársak, barátok, és Harag Ilona, az özvegy meséltek Haragról, a rendezőről, munkatársról, a szeretetre méltó és szeretetet osztogató emberről. Arról, ahogyan csak ő tudott kételkedni önmagában, ahogyan próbált, ahogyan a színészeket vezette az eljátszandó karakterük felé.

S ha már a tévéről van szó, a színház előcsarnokában levetítették a legendás *Cseresnyéskertet*, amit a szakemberek Harag testamentumaként interpretálnak. Ezt, a marosvásárhelyi színház román tagozatának művészeivel színpadra állított Csehov előadást már nem tudta befejezni. A díszlet állítást, a világítást, az utolsó simításokat Tompa Gábor végezte, a művészi örökös, de erről később.

A Magyar Adás 1976 rögzítette Tomcsa Sándor *Egy rettenetes vasárnap* című keserűen megmosolyogtató színművét Harag rendezésében. A tévéjáték készülhetett volna napjainkban is, mert nem csak a

A 100 éve született Harag György, rendezés közben

történet, de a rendezés, a képi világa mindmáig érvényes, ha úgy tetszik korszerű.

A vetítés után eszembe jutott egy másik tévéjáték, amint Harag rendezett Kovács Györggyel a főszerepben: Csehov Hattyúdal című műve. Vajon megvan még az archívumban? Felkerült esetleg az internetre?

Harag Ilona végig jelen volt a kolozsvári centenáriumi héten. Megnézte az előadásokat, részt vett a beszélgetéseken, a közös vacsorákon, koccintásokon. Elegánsan, méltósággal, de mindig szerényen fogadta a férje méltatását. Jó volt vele beszélgetni múltáról és jelenről, színházról és a számos közös ismerősről. Minden kíváncsiságom, újságírói fortélyom hiábavalónak bizonyult, mert Ica semmilyen „kényes” információt, vagy intim pletykát nem tárt fel, huncut mosollyal jelezte, váltsunk témát.

Román nyelven is megjelent a *Philther elemzések a romániai magyar színházról* című kötet. Albert Mária, Boros Kinga, Jákfalvi Magdolna, Kékesi Kun Árpád, a kötet szerkesztői és az elemző írások szerzői arra vállalkoztak, hogy filológiai módszerekkel elemezzék a kiválasztott előadásokat. A nyomtatott

változat csak csekély része annak a hatalmas mennyiségű anyagnak, írásoknak, amelyek a program keretében felkerültek és olvashatók az interneten. A Philther amúgy az jelenti, hogy együtt a filológia és a színház, továbbá jelenti azt is, hogy szűrő, hiszen a szerkesztők választották ki az előadást, amelyekről az írások szólnak. A kötetet Albert Mária dramaturg, fordító a Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem adjunktusa és Oana Cristea Grigorescu színikritikus mutatták be. Utóbbi szerzőként van jelen a könyvben. A kötet többek között kísérlet arra, hogy kiderítse, mi marad meg a színházi előadásokból, és vizsgálja a román és magyar színház egymásra hatását.

Harag György mindössze két Shakespeare művet vitt színpadra: 1959-ben a *Hamletet* Szatmárnémetiben, 1969-ben a *Macbethet* Marosvásárhelyen. Mégis rendezőként a hamleti irányt követte – véli Darvay Nagy Adrienne színház-történész, Hamlet-kutató, akinek az *Én meghalok, te élsz. Hamlet színháza – Harag öröksége* című, a centenáriumra megjelent kötetét mutatták be Kolozsváron. A szerző Tompa Gáborral beszélgetett, a moderátor szerepét Demeter Kata irodalmi titkár vállalta. A hátsó borítón a kolozsvári rendező-igazgató Haraggal kapcsolatos gondolatai olvashatók. „Haragnál az volt a lényeg, ami Hamletnél is, tükröt tartani a természetnek, megújulni, mindig arról beszélni, ami a világban történik, mert ez az az ethosz, amely nélkül a színház nem létezik...” – hangzik a mottóként kiemelt idézet. Darvay Nagy könyvében, amint ezt megszoktuk tőle előző munkáiban, elemzi a kort, illetve korszakot, amelyben az előadások létrejöttek, történelmi kontextusba helyezi az ezeket. Nyomon követi Harag életművét, reflektál a jelentős előadásaira, de Tompa rendezései is helyet kapnak, hiszen egy szellemiség, színházi gondolkodás, az állandó megújulás igényének folytatólágossága alapja a kolozsvári magyar színháznak. Tompa nem egyszer mondta el, hogy szellemi atyjának tekinti Haragot, aki mintegy rátestálta a „megújulás hagyományát”, az élő színházat, melyben a színészek „a kor foglalatjai”.

Az *Én meghalok, te élsz*-re akár a 2023-ban megjelent *Az idő lenyomata – Tompa Gábor Hamletjei és az erdélyi reteatralizáció* címmel megjelent kötet folytatásként is tekinthetünk.

Előadások – korszakok

Harag György színészként kezdte a pályát Kolozsváron, elsőévesként már játszott, nem sokkal azután segédrendezőként majd rendezőként is felhívta magára a figyelmet. Amint lehetett, rendezést

A Harag Györgyről szóló
kötetek bemutatóján
a szerző mellett Demeter
Kata irodalmi titkár
és Tompa Gábor
rendező-igazgató
Fotók: KÁMSZ, Biró István
felvételei

is tanult az akkor Akadémiának nevezett egyetemen, 1953-ban pedig egy végzős színészosztály felkérésére, velük közösen Nagybányán színházat alapít, ami később Szatmárnémetibe költözik. A társulat 1993-ban felvette alapító-igazgatójának nevét. A Harag György Társulat a Sardar Tagirovszky rendezte *Csongor és Tünde* előadásával szerepelt az emlékhéten. Vörösmarty művét Harag 1984-ben állította színpadra Kolozsváron, ez volt az utolsó rendezése a kincses városban.

Szatmárnémetiben három évig vezette a színházat, aztán elindult megkeresni saját rendezői stílusát, a saját hangját. A realista színházról már mindent tudott, új utakat, drámaértelmezéseket keresett. Harag lett az első erdélyi magyar szabadúszó művész. Ingázik Kolozsvár és Marosvásárhely között,

Darvai Nagy Adrienne színházkutató,
az emléknepok egyik vendége

közben dolgozik a Vajdaságban, de a legendás Csehov-rendezései még váratnak magukra.

Marosvásárhelyen letelepszik, ennek a városnak a színházában találja meg az az utat, amely a romániai magyar színjátszás megújulásához vezetett. Ő maga így vélekedett a folyamatról, illetve a pillanatról, amikor rátalált a saját hangjára: „Díjakat nyertem, mégis úgy éreztem: egy helyben topogok (...) Kudarcaim eleinte abból fakadtak, hogy a megújulást külső effektusokban kerestem s nem a darabok új olvasatában. (...) Tíz hosszú év következett – keresések, megaláztatások, bukások... az érés ideje. S egy nap megtaláltam önmagam. Az első olyan előadás, amikor már más voltam, az Victor Eftimiu *Az ember, aki látta a halált* című darabja volt Marosvásárhelyen, 1970-ben. Aztán következett Nagy István *Özönvíz elöttje*, az a minőségi ugrás, amit oly régen vártam. Először éreztem, hogy SZÍNHÁZAT csinállok.” (Harag György színháza, Pesti Szalon Könyvkiadó, 1992. szerk. Nánay István).

A marosvásárhelyi időszakhoz két előadást kötöttek a centenárium szervezői: a bulgáriai Sfumato Theatre Laboratory *PlatonOFF* című produkciója (Harag Marosvásárhelyen színpadra állította Csehov *Platovját*) valamint a Yorick Stúdió és a Marosvásárhelyi Nemzeti Színház Tompa Miklós Társulata *Alaszka* című előadása. Elise Wilk drámáját, melyben három nő sorsa jelenik meg, Sebestyén Aba rendezte. Merem mondani, hogy az ebben szereplő színészek valóban „a kor foglalatjai”. Parádés szereposztással, az addigiaktól sokban eltérően állította színpadra *Az ember tragédiáját*, amivel búcsút mond a marosvásárhelyi társulatnak.

Kolozsvár volt, ahol főrendezőként dolgozott haláláig, művészi kiteljesedésének a helyszíne. Harag nem csak előadásokat, de drámaírókat is „alkotott”. Olyan szerzők darabjait állította színpadra, akiket vagy „elfeledtek”, vagy az akkori rendszer mellőzni kívánt.

Színpadra állította Sütő András drámáit (*Egy lócsiszár virágvasárnapja*, *Csillag a máglyán*, *Káin és Ábel*, *Szúzai menyegző*), amelyek előadásai visszhangos szakmai és közönségsikert arattak. Három előadás, amelyben a rendező és színészei összekacsintanak a nézőkkel, akik pontosan értik, hogy mindegyikben a kisebbségi létet, az elnyomást jelenítik meg a színpadon. Rossz nyelvek azt mondogatják, hogy a drámákból Harag varázsolt színpadra való műveket.

Nem véletlen hát, hogy a centenáriumi héten a színház előadásait is műsorra tűzték, a válogatás ezúttal sem véletlen.

A Kosztolányi Dezső regénye nyomán készült Édes Anna (rendező Szabó K. István) azért került a programba, mert Harag színpadra írta és megrendezte Szabadkán.

Az ifj. Vidnyánszky Attila rendezte *Janovics* című előadás, amely színházalapító direktor, a megalkuvást visszautasító polgár személyiségével, színház iránti elkötelezettségével párhuzamba hozható Harag György munkásságával. Mindketten a magyar színház magas szintre emelését, a folyamatos megújulást tűzték ki célul. Tegyük hozzá: sikerrel.

Tompa Gábor *Hamletje* is szerves része volt az emlékhétnek. A rendező-igazgató időnként színpadra állítja Shakespeare remekét, és olyankor gyanítani lehet, hogy „kizökkent az idő”. A járvány után bizony felfordult és megnyugodni sem látszik. Mégis, az alkotó reménykedik, hogy a szeretet, az emberiség visszazökkenti a medrébe. Talán a fiatalok jobb irányba indulnak.

Jon Fosse *Én vagyok a szél* című drámája Tompa Gábor rendezésében költeménnyé nemesedik. Az előadás megrázóan őszinte vallomás életről, elmúlásról, elengedésről, hitről, a feltámadás reményről.

Első látásra úgy tűnhet, hogy a Tangó előadása nem köthető a centenáriumhoz, pedig nagyon is. Túl azon, hogy Tompa többször is színpadra állította, Mrozek abszurdja Keresztes Attila rendezésében „a kor lenyomata”. A mi korunké, a mi társadalmunké.

Harag mindössze egyszer dolgozott Bukarestben: Szuhovo-Kobilin A per című drámáját állította

Haragnál az volt a lényeg, ami Hamletnél is, tükröt tartani a természetnek, megújulni, mindig arról beszélni, ami a világban történik, mert ez az az ethosz, amely nélkül a színház nem létezik...

színpadra a Comedia Színházban. Ennek okán hívták meg az emlékhétre a fővárosi színház A kripli című előadását, Martin McDonagh színművét Vlad Masacci rendezte.

Határon kívül

Annál többet utazott az egykori Jugoszláviába, pontosabban a Vajdaságba. Újvidéken állította színpadra korszakmeghatározó Csehov-előadásait (*Cseresznyés kert*, *Három nővér*, *Ványa bácsi*) és ott rendezte Kao Hszzing Csien színművét, *A busz megállót*.

Az Újvidéki Színház az Urbán András írta és rendezte *Történet egyszer Újvidéken* című fergeteges produkciójával érkezett Kolozsvárra. Az előadás színház a színházban, színészekről, gondokról és örömeiről, anyanyelvről és a közönségről, aki nélkül, hiába történet egyszer, hogy lett újvidéki színház, megtörténhet, hogy bezárhatja a kapuit.

Harag György Magyarországra átment néha dolgozni. Rendezett a budapesti Nemzeti Színházban (Nagy István: *Özönvíz előtt*), a Vígszínházban (Móricz Zsigmond: *Úri muri*), Győrben (*Kisfaludy-játék*). Gyulán állította színpadra Székely János *Caligula helytartója* című drámáját. Az előadásnak hatalmas visszhangja lett itthon is. A magyarországi kritikusok méltatták, az erdélyi magyarok meg pontosan értették Székely és Harag figyelmeztetését, hogy mi várt itt ránk. Az előadás bemutatásakor 1978-at írtunk.

A Óbudai Társaskör Művelődési Ház Visky András nagysikerű regényének színpadi adaptációjával szerepelt az emlékhét programjában. A *Kitelepítés* előadását Árkosi Árpád rendezte.

Méltó emlékezés volt ez a hét a magyar színjátszás nagymesterére, aki megrendezte a kilépését a földi létből. Elképzelttem, hogy belép a marosvásárhelyi Cseresznyés kert díszletébe, és eltűnik a fényben a díszlet-alagút végén. Meg kell kérdezzem Tompa Gábort, hogy a bemutatón látott-e egy árnyat, füstölő cigarettával a kezében?

Az irodalom visszatér a sírból, hogy tanúságot tegyen

Beszélgetés Radu Vancu íróval, a *Kaddis Radnóti Miklósért* című könyv szerzőjével

Mi volt előbb? A tyúk vagy a tojás? Nos, erre a kérdésre még mindig nem tudunk érdemben válaszolni. Bizonyára interjúalanyunk, Radu Vancu sem tud. Az az igazság, tőle meg sem kérdeztük. Inkább az érdekelt, minek tartja magát: közéleti aktivistának, költőnek, próza- vagy esszéírónak, publicistának, irodalomkutatónak, tanárnak vagy műfordítóknak? Érdekelt persze a *Kaddis Radnóti Miklósért* kötet születése, is – André Ferenc kiváló magyarításában nemrég jelent meg a Prae Kiadónál. És ha már olyan szépen alakult a társalgás, faggattuk kicsit a tehetőségkutatásról, oktatásról és a mesterséges intelligencia térhódításáról. **HEGYI RÉKA** interjúja.

Ha valaki követi a Facebook-oldalát, sok bejegyzést lát a költészetéről és a... polgári aktivizmusról. Honnan ered ez a kettősség? A romantika óta nem ismerünk forradalmár költőket...

Sokáig azt hittem, hogy az írásaim, a költeményeim politikától és közéleti problémáktól függetlenül fognak létezni, de egy adott ponton a dolgok annyira felháborítóak, annyira mocskosak lettek, hogy szinte önkéntelenül reagáltam rájuk. Először cikkeket kezdtem írni, például a Horia Roman Patapievici vezetése alatt működő Román Kulturális Intézet megszüntetése miatt. Felháborított az igazságtalanság: végre volt egy kulturális intézményünk, amely kifogástalanul működött, bebizonyította, hogy Romániában is lehet magas szintű kulturális diplomáciát művelni, és egy aljas politikai bosszú miatt a szemünk láttára tönkretették. Azt hiszem, ez volt az első társadalompolitikai cikkem, 2012-ben, és utána már nem tudtam leállni. Egyszerűen olyan sok romlott, diszfunkcionális, felháborító dolgot tapasztaltam magam körül, hogy írnom kellett.

A román irodalmi hagyományban az aktivizmus, beleértve az irodalmi aktivizmust is, nem népszerű, mert a kommunizmus alatt a „politikai költészet” a kommunizmus haszonélvezői művelték: Adrian Păunescu, Corneliu Vadim Tudor, a rendszer romlott haszonélvezői. Mára ismét megtanultuk, hogy a valódi politikai költészet, a perifériára szorult emberek

HEGYI RÉKA színikritikus (Brassó 1976). A BBTE-n diplomázott dramaturgia, illetve marketing szakon. Alapítója volt a Hamlet.ro oldalnak. Marketing-asszisztensként dolgozik. Kolozsváron él.

hangján kell megszólaljon. Azokén, akik nem akarnak egy romlott rendszer fertőjében élni, akik az életüket is kockára teszik és fellépnek az szenny ellen. Valódi, tiszta politikai költészet születik: ökológiai, feminista vagy társadalmi témákról. A szavak is részt vesznek a közéletben, rávilágítanak a kiszolgáltatottakra, a hátrányos helyzetűekre, a sérültekre.

Ön kutató, irodalomtörténész, angol nyelvű irodalmat fordít, szerkesztő, verseket, prózát, esszéket, újságcikkeket ír. Ezek közül melyik határozza meg leginkább?

Bennem fel sem merül a kérdés, hogy költő vagyok vagy prózaíró, esszéista vagy fordító. Egyszerűen nem látok különbséget ezek között a foglalkozások között, mindegyik szavakkal teremt szépséget vagy igazságot. Természetesen – irodalomtörténeti okokból – valahogy kategorizálni kell minden írást.

Mozart írt egy levelet az apjának, amelyben azt mondja: Nem vagyok író, mert nem tudom úgy rendezni a szavakat, hogy árnyékot vagy fényt teremtsenek. Nos, már az a tény, hogy tudta, hogy a szavak feladata megidézni a fényt vagy a sötétséget, bizonyítja, hogy remek író válhatott volna belőle.

Ez az anekdota a Kaddis Radnóti Miklósért című kötetben is megjelenik... Ugyanott, egy másik passzusban, azt is elárulja, hogyan fedezte fel Radnóti Miklóst.

Radnótit először egy román nyelvre fordított magyar irodalmi antológiában olvastam, amelyet a

kommunizmus idejében publikáltak Romániában. Tetszetek a versek, de nem találtam megrendítőnek egyiket sem – talán a fordítás sem volt elég jó, de az életrajzi adatokat sem ismertem, amelyekből meg lehetett volna érteni a vers hátterét... A 90-es évek végén a kezembe került Carolyn Forché amerikai költő gyűjteménye, egy 20. századi versgyűjtemény olyan szerzőktől, akik a történelem borzalmait élték át – világháborút, Gulágot, Holokausztot, népiirtást, polgárháborút. Közülük néhányan túléltek ezeket a traumákat, mások nem, de a verseik tanúságtételek. Az antológiában Radnóti is szerepel, csodálatos fordításban, jól szerkesztett rövid életrajzzal. Ezt olvasva nagyon megrendített és belevésődött az agyamba. Mi inkább szlogenként szoktuk hangoztatni, hogy az irodalom erősebb a halálnál, de Radnóti esetében ez nem szlogen. Radnóti verseket ír Fanninak, bár tudja, hogy meg fog halni, és soha többé nem fogja látni szerelmét, de Gyarmati Fanni visszahozza a költészetet a sírból, kiássa a sírból a verses noteszt, és ez tanúságtétel: Radnótit megölhették, de elpusztítani nem tudták... Ez jutott eszembe negyed évszázaddal azután, hogy elolvastam ezt az antológiát, amikor megláttam az első képeket az ukrán tömegsírokról, a borzalmakról, amit az oroszok elkövettek. Azonnal eszembe jutott Radnóti és a halála, hogy nem szabad hagyni, hogy a barbárságé legyen az utolsó szó. Ekkor már tudtam, milyen könyvet kell írnom.

Miközben írtam, megtudtam még valamit, ami felkavaróan emlékeztet Radnóti sorsára. Ukrajnában, valamikor 2022 márciusának vége és 2022 májusának eleje között az Iziium közelében fekvő falut elfoglalta az orosz hadsereg. Ott élt Volodimir Vakulenko író, a gyerekeivel, akik közül az egyik autista volt. A háború kitörését követően azt mondta az apjának: Apa, te fogd a gyerekeimet, és menekülj a faluból, én maradok, hogy vigyázzak a házra. Naplót fogok vezetni, és ha úgy érzem, hogy életveszélyben vagyok, eltemetem a kertben, kérlek, te majd ásd ki onnan. Vakulenko apja elvitte a gyerekeket, az oroszok elfoglalták a falut, a költő azonnal ellenséggé vált. A katonák meglátták a nagy könyvtárát, ez már elég volt ahhoz, hogy az elsők között likvidálják. 2022 májusában az ukrán hadsereg felszabadította a falut, de addig Vakulenkot megkínózták és meggyilkolták. Amikor az apja visszatért a faluba, eszébe jutott, amit a fia mondott neki, és egy másik ismert ukrán írónővel, Victoria Amelinával (akit 36 évesen az Európai Irodalmi Díjra jelöltek, elnyerte a Joseph Conrad-díjat, tehát nagyon ismert volt) együtt felásták a kertet, és megtalálták a naplót, kiadták, és ez a könyv ma az ukrán eszmeiség egyik legfontosabb dokumentuma a háború borzalmairól. Tény, hogy meg tudták ölni, de akárcsak Radnóti esetében, Vakulenko naplója visszatért a sírból, hogy tanúval-

lomást tegyen a barbárság ellen... Vakulenko könyvét más nyelvekre is lefordították, időközben elnyerte a Voltaire-díjat Franciaországban.

Amelinát is megölték, körülbelül egy évvel később: egy kramatorszki pizzériára, ahol nyugati újságírókkal és írókkal tartózkodott, bombát dobtak. Hector Abad Faciolince, híres kolumbiai író is ott volt vele. Egy ukrán, akit időközben azonosítottak és elítéltek, eladta az oroszoknak az információt, hogy ott vannak az Oroszország hadviselésének ellenzői, írók és újságírók.

Azt mondják, hogy egy ukrán eladta az információt... Ez a Kaddis szempontjából nem releváns, de Ács Dániel nemrég megjelent könyve (címe: Nem tudhatod) szerint úgy tűnik, Radnótit magyarok lőtték tarkón, nem pedig náci katonák... A történeteket kutató irodalomtudós, Dienes András egyetlen kéziratát pedig, úgy tűnik, ellopták a vonaton, miközben Almádiba utazott, ahol le akarta tisztázni és be akarta fejezni a könyvét. A szerző néhány nappal később, rejtélyes körülmények között, meghalt...

Úgy érzem, hogy ez igenis összefügg a könyvemmel és azzal, amit mondani akar, mert amikor a 80 évvel ezelőtti barbárságról beszélek, a mai barbárságról, a történelem barbárságáról próbálok beszélni.

Romániában nemrég voltak elnökválasztások, amelyeken vissza akarták állítani a légiósok létjogosultságát, és ezzel az a szélsőség ismét állami politikává akart válni. Hajszál híján ez történt. Miért? Mert Romániában a történelmi vétségekről, a román fasizmusról, a kommunizmus bűneiről nem beszélünk eleget, nincs benne a közbeszédben. Nicolae Ceaușescu annak idején azt akarta, hogy Antonescu marsallról pozitív képet fessenek, fel is kérte Marin Predát, hogy írjon egy regényt, amelyben Antonescu pozitív szereplőként jelenik meg, és nem tömeggyilkosként. A román jobboldali bűnök tagadásán kívül létezik egy baloldali tagadás is, amely tagadja a kommunizmus bűnös természetét, Gheorghe Gheorghiu-Dej, Ceaușescu és a román kommunizmus tetteit... A történelmi gonoszság formái együttesen akartak visszatérni Romániába. Ha nem beszélünk róla, a gonosz visszatér és gyilkolni fog ismét.

Azt mondta, hogy lehetséges, hogy Radnótit magyarok ölték meg. Ugyanez történt Paul Celannal is. Szüleit német tiszték és román nácik együttesen ölték meg, vagyis ez a mi történelmi bűnünk, és beszélünk kell róla, hogy ne ismétlődjön meg. Van még egy teljesen elképesztő példánk a román kultúrában: Petru Culiánu, a nagy vallástörténész, megtudta, hogy mestere, Mircea Eliade hazudott és eltit-

Radu Vancu író

kolta, hogy legionárius volt. Culiano felháborodva kezdett írni a felfedezéséről, de nemsokára, 41 éves korában meggyilkolták a Chicagói Egyetem mosdójában. Valószínű zavarta a Chicagóba menekült régi legionáriusokat, de zavarta a neokommunista hatalmat is, amely visszatért az országba. Eliade bűne, amiről nem beszélt, visszatért, és megölte tanítványát... Azért fontos tisztázni a történelmi vétségeket, mert ez az egyetlen esélyünk, hogy valamennyire jóvátegyük.

Mi a legjobb módszer arra, hogy felnyissuk a fiatal generáció szemét, hogy tudatosítsuk bennük a történelem bűneit, amelyek máig hatással vannak társadalmunkra? Hogyan tudjuk felvállalni, hogy ne ismétlődjenek meg?

Valóban létfontosságú, hogy meggyőzzük a fiatal generációt arról, hogy a diktatúrák mindig tömeggyilkosságokban végződnek, hogy a totalitarizmus gyilkol, hogy illúzió a strongman, az államot irányító vaskezű vezető. Vannak statisztikák, megdöbbentően hasonló százalékok Nagy-Britanniában, az Egyesült Államokban és Romániában (nem tudom, hogy Magyarországon mi a helyzet): ezekben az országokban a 18 és 29 év közötti fiatalok körülbelül 40 százaléka úgy gondolja, hogy a diktatúra a legjobb kormányzati forma. Nagy-Britannia és az Egyesült Államok rendkívül fejlett kulturális ökoszisztémával és kiváló egyetemekkel rendelkeznek, de ez nem óvja meg a fiatalokat attól az illúziótól, hogy a diktatúra jó.

Van még valami, ami bonyolítja a helyzetet: gyermekeink a közösségi médiában élnek, és a közösségi média nem demokratikus algoritmusokra épül. Az algoritmusok nem közösséget építenek, hanem elszigetelnek minket. Azt az illúziót keltik, hogy kapcsolatban vagyunk egymással, valójában

magányos, szorongó és nagyon gyorsan radikalizálódó embereket nevelnek. Nos, ez valóban a mi generációnk feladata, hogy meggyőzzük a fiatalokat arról, hogy a demokrácia, bármennyire is idegesítő és fárasztó, az egyetlen megoldás a tömeggyilkosságok elkerülésére és a jólét megteremtésére. Ezt csak úgy tehetjük meg, ha már az iskolában közvetlenül szembesítjük őket a történelem borzalmaival.

Tehát az oktatás lenne az első lépés...

Az első lépés a törvényhozás lenne, hogy a szélsőséges eszmék kultusza ne legyen többé nyilvánosan megengedett. Tudom, egyesek azt kiabálják, hogy ez elfogadhatatlan cenzúra lenne, és a demokrácia azt jelenti, hogy bármilyen eszmének létjogosultsága van. Én ezzel nem értek egyet. Vannak olyan tömeggyilkosságra buzdító ideológiák, amelyek tönkretezik a demokráciát, és nem fogadhatóak el... Persze minden olyan eszme, amely nem támogatja a tömeggyilkosságot, elfogadható a demokráciában, de amikor olyan politikai ideológiákkal van dolgunk, amelyek elítélik a másságot, a gyengeséget, a betegséget, azt, hogy valaki rossz fajba vagy rossz társadalmi osztályba született, és ezért meg kell halnia, az már nem fogadható el. A demokráciában olyan törvények kellenek, amelyek nem teszik lehetővé sem a jobboldali, sem a baloldali szélsőségeket.

A második lépés az, hogy az iskola szembesítse a fiatalokat a történelem borzalmaival, elmondja nekik: íme, mire voltak képesek dédszüleink, nagyszüleink vagy szüleink a kommunizmus idején, amely még mindig közel áll hozzánk időben. Meg kell értsék, hogy valójában a szavak is ölhetnek, a politikai beszédek szavai, a politikai ideológiákat építő szavak tömeggyilkossághoz vezethetnek.

De ez nagyon bonyolult. Megdöbbentem, amikor elolvastam Hannah Arendt néhány 1965-ös cikkét: 20 évvel a holokauszt után leírta mi történik egy tárgyalóteremben, ahol Auschwitz őreit és orvosait ítélték el. Ezek az emberek nem éreztek semmilyen büntudatot. Az áldozatok, a túlélők azt mondták: ez az ember megölte a gyermekemet, megölte a szüleimet, megerőszkolt... és ők, ahelyett, hogy legalább akkor, 20 év után, lehajtották volna a fejüket és büntudatot éreztek volna, vígan kacsingattak egymásnak. A terem egy része pedig empatikus volt velük, a bűnözőkkel szemben... Ez Németországban történt, 20 évnyi náciellenes oktatási kísérlet után. Miért nehéz? Mert a gonosz megmarad és visszatér, de soha nem szabad kétségbe esnünk, még akkor sem, ha a csata szinte elveszettnek tűnik. Ahogy néhány hónapja Romániában is úgy tűnt, hogy a bűnözésnek, a szélsőségnek van esélye... Ne essünk kétségbe,

harcoljunk a végsőig – törvényekkel, oktatással, könyvekkel, kultúrával, nyílt vitával. Az iskolában, a családban, az irodalomban és a művészetekben egyaránt. Mert más lehetőség nincs.

Ha már a fiatal generációról van szó, beszéljünk egy kicsit a tehetségutatóról és a tehetséggondozásról. Ön költészeti fesztivált szervez, szerkesztő, a romániai PEN klub vezetőségi tagja, tehát átfogó képe van arról, mi történik ezen a téren az irodalomban.

A román irodalmi kultúra paradoxona: annak ellenére, hogy alacsony példányszámban jelennek meg a könyvek, vannak jó kiadók, akik figyelnek a fiatal költőkre és prózaírókra. Azt mondanám, hogy a fiatal szerzők ne azért aggódjanak, hogy ki fogja kiadni írásaikat, hanem arra koncentráljanak, hogy a lehető legjobban írjanak... Ha ezt teszik, elég gyorsan megjelenhet a könyvük Romániában, talán néhány lelkes kritika is megjelenik majd, de az hiú ábránd, hogy ebből meg lehet élni. Ez sajnos nem csak a román irodalmi kultúrában, hanem világszerte is illúzió. Talán néhány igazán nagy prózaíró egy-egy gazdag kultúrában megél az írásból, egyébként mindenki másnak kell legyen egy szakmája, fizető állása tanügyben, szerkesztőségben, fordítóként stb. Azt viszont merem állítani, hogy könyveik jó kiadóknál fognak megjelenni, láthatók lesznek, létezik egy könyvfesztivál-hálózat, egy irodalmi rezidencia hálózat, a román nyelvről fordítók is egyre többen vannak és egyre jobbak, könyveik tehát eljuthatnak más kultúrákba is, így van remény eljutni nemzetközi fesztiválokra... vagyis utazhatnak, világot láthatnak.

Hogyan lehet népszerűsíteni az irodalmat? Mit lehet tenni annak érdekében, hogy a színvonalas irodalom minél több emberhez eljusson?

A leghatékonyabb módszer az, ha az írókat meghívják a fiatalok közé, a középiskolákba, az iskolákba, és ez szerencsére egyre gyakrabban megtörténik. A gyerekek számára nagy felismerés, hogy az írók olyan emberek, mint ők, villamossal utaznak, örülnek és félnek, és szavakat használnak arra, hogy a körülöttük lévő világról beszéljenek. Egy ilyen találkozás után elkezdik olvasni őket, megkeresik a könyveiket a könyvesboltokban, e-maileket vagy üzeneteket írnak nekik. Ugyanígy egyre több könyvklub van Romániában, ahová meghívják a kortárs írókat, és ezek is felpozícionálják egy közösség olvasási kedvét.

Aztán vannak az úgynevezett booktuberek, akik a YouTube csatornán könyvekről beszélnek és nagy közösségeket építenek ezzel. Nálunk például az egyik első ilyen booktuber Ruxandra Gîdej, akit a 4fără15 nevű csatornán több tízezer ember követ:

bízna az ajánlásaiban, jól választ és meggyőzően beszél és merem állítani, hogy befolyásolja a jó könyvek eladási mutatóit. Ma már nem támaszkodhatunk a televízióra: Dan C. Mihăilescu vagy Radu Paraschivescu például már nem vezet könyvről szóló műsort, így csak a közösségi média marad nekünk...

Tehát úgy gondolom, hogy az írók bevonása a közösségekbe és az irodalom bevonása a közösségi médiába, ez a két dolog együttesen képes kompenzálni az irodalom láthatóságának hiányát.

Hogyan látja az mesterséges intelligencia szerepét az irodalomban?

Az MI-irodalom és az „emberi” irodalom közötti verseny etikai probléma. A mesterséges intelligencia emberek által írt szövegeket, emberek által készített képeket használ a tanuláshoz... Ha több mint 70 éve elhunyt alkotók műveiről van szó, akkor nincs jogi akadálya annak, hogy ezzel tanítsák az MI-t, de ha az adott verseket, regényeket, színdarabokat, képeket, filmeket stb. még védi a szerzői jog, akkor szerintem a mesterséges intelligenciát fejlesztő vállalatok kellene találjanak megoldást arra, hogy ezeket a művészeket megfizessék. Hiszen a cégek kétségtelenül kereskedelmi célokra fogják felhasználni a mesterséges intelligenciát, tehát természetes lenne, ha elismernék a művészek a szerzői jogait, akik életüket, intelligenciájukat, kreativitásukat az alkotásnak szentelték.

A jogi szempontokon túl örülök annak, hogy a mesterséges intelligencia egyre csodálatosabb dolgokat hoz létre. Örülök, hogy a szépségnek egyre több forrása van a világban... Látom, hogy komoly fotós zsűri díjazza az MI képeit. Látom, hogy egyre jobb verseket ír, valószínűleg prózát is. Engem, mint irodalom-fogyasztót, olvasót ez örömmel tölt el, nem ijeszt meg. Úgy gondolom, hogy a művészet az individuáció eszköze, segít megérteni a világot és benne saját magamat. Egy könyv, egy film, egy zenemű olyan erős hatással lehet bárkire, hogy utána más lesz, mint mielőtt elolvasta, megnézte vagy meghallgatta az adott művet. És ha ezt a hatást egy olyan vers váltja ki, amit az MI írt, nekem ez is elfogadható.

Persze van egy határ, mert egy számítógép soha nem fog sírni egy másik számítógép szerelmes szonettjét hallgatva, vagy nem fog örömeiben nevetni, miközben az MI humoros prózáját olvassa..

Radu Vancu *Kaddis Radnóti Miklósért* című verseskötetéről (Prae, Budapest, 2025) a fordító, André Ferenc beszélgetett a szerzővel a Kolozsvári Ünnepi Könyvhéten. A beszélgetés szövegét szeptemberi számunkban közöljük.

